

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KUDUZLA
MÜCADELE (1923-1938)

Yüksek Lisans Tezi

KARDELEN AĞRALI

İZMİR-2021

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KUDUZLA
MÜCADELE (1923-1938)**

Yüksek Lisans Tezi

KARDELEN AĞRALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. NİLGÜN NURHAN KARA

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Tezli Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kuduzla Mücadele(1923-1938)" adlı çalışmanın; tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Kardelen AğRALI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KUDUZLA MÜCADELE (1923-1938)

Kardelen AĞRALI

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar pek çok salgın ve bulaşıcı hastalık toplum sağlığını etkilemekteydi. Bunlar Verem, Sıtma, Trahom, Frengi ve Kuduz hastalığı şeklinde sıralanmaktadır. Her ne kadar salgın hastalıklar toplumun nüfusunu etkilese de kuduz gibi bulaşıcı hastalıklarda toplum sağlığını etkileyebilmekteydi. Kuduz, Osmanlı Devleti'nin sorunları arasında yer almış ve hastalığın önlenmesi adına uğraştığı konu haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı çeşitli politikalar, hastalığın toplumdaki etkisini azaltsa da, tamamen ortadan kaldırmamıştır. Louis Pasteur'un kuduz aşısını keşfetmesiyle beraber, bu hastalıkla mücadele yöntemi daha etkili bir hale gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda da kuduz hastalığı, toplum nüfusunun demografik yapısını etkilemekteydi. Sıhhi ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletinin kurulmasının ardından sağlık bakanlarının uğraştıkları salgın ve bulaşıcı hastalıkların başında kuduz hastalığı da yer almaktaydı. Toplum sağlığını korumak adına uyguladıkları politikalar, bu konu etrafında şekillenmekteydi. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar uygulanan en önemli mücadele şekli itlaf yönteminin uygulanmasıdır. En çok köpeklerin itlaf edilmesiyle uygulanan bu yöntem, hastalığın yayılımını belli zamanlarda azaltsa da tamamen ortadan kaldırmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da uygulanan ilk politika kuduz köpeklerin itlaf edilmesi şeklinde olmuştur. Aynı zamanda kuduz aşısının keşfedilmesinden sonra ölüm sayılarında ciddi şekilde azalma gözlemlenmiştir. Bu durumla eş zamanlı olarak, Kuduz Tedavi Müesseslerinin ve aşı

istasyonlarının arttırılmasıyla, hastaların tedavi süreci daha hızlı ilerlediği için vefat sayılarında azalma meydana gelmiştir. Dönemin gazeteleri etüt edilerek basın da bu mücadele kapsamında önemli bir yöntem olduğu bilinmektedir. Özellikle gazeteler aracılığıyla, pek çok insanın bu konu hakkında bilgi sahibi olması sağlanmıştır.

Bu tez çalışmanın konusu olan “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Kuduzla Mücadele (1923-1938)” ile kuduz hastalığının önlenmesine ve yayılımının azaltılması adına; yürürlüğe konulan kanunlar ve tüzükler, uygulanan politikalar ve alınan önlemler etüt edilmiştir. Bu tezde ele alınan konu ile Türkiye Cumhuriyeti’nin halk sağlığını korumaya yönelik kuduz hastalığı ile mücadele şekilleri anlatılmıştır. Bu mücadele kapsamında başta aşının keşfedilmesiyle beraber, tedavi müesseslerinin kurulması, basında kuduz hastalığının önemi ve uygulanan politikalar etrafında şekillenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuduz hastalığı ile aldığı önlemler “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” başlığı altında ele alınmış ve hastalığın önlenmesi için bu kararlar uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuduz, Basın, Politika, Toplum, İtlaf, Önlemler

ABSTRACT

Master's Thesis

Fighting Rabies In The First Years Of Republic

(1923-1938)

Kardelen AĞRALI

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Science

Department of History Program

From the Ottoman Empire to the establishment of Turkish Republic, many epidemics and infectious diseases affected public health. These can be listed as Tuberculosis, Malaria, Trachoma, Syphilis and Rabies. Although epidemic disease affected the population of society, infectious disease such as rabies still affected the public health in general. Rabies was one of the issues during the Ottoman Empire and became the problem that to deal with for the prevention of the disease. Even though the various policies implemented by the Ottoman Empire help to reduce the impact of the disease on society, they did not eliminate it. After the discovery of rabies vaccine by Louis Pasteur, this method of fighting became more effective. In the first years of the establishment of the Republic of Turkey, rabies was affecting the demographic structure of the population in significant ways. After the establishment of the Ministry of Sanitary and Auxiliary, health ministers of the time started to work on the rabies problem which was one of the epidemics and contagious, disease that the health ministers dealt with. The policies that health ministers implemented to protect public health shape around this issue. From the end of the Ottoman Empire to the establishment to the establishment of Turkish Republic, one of the most applied strategies to deal with this disease, was the application of the culling method. Although this method help to reduce to spread of the disease at certain times, it has not eliminated it. After the establishment Republic of

Turkey, the first policy implemented to fight disease was the culling of rabid dogs. After the discovery of the rabies vaccine, a drastic decrease in the number of deaths was observed at the same time. Simultaneously, with the increase of Rabies Treatment Institutions and vaccination stations, the number of the deaths has decreased since the treatment process of the patients progressed faster. The effect of the press was an important method within the scope of this struggle by including this problem in the newspapers of that given time. Especially through newspapers, many people have been informed about this subject.

In this thesis, fighting against Rabies (1923-1938) and the laws and regulations put into effect, policies and measures taken to prevent and reduce the spread of rabies were studied during the first establishment years of Republic of Turkey. With this study, the ways of fighting rabies in the Republic of Turkey to protect public health are explained in a detailed way. The scope of struggle, that include the discovery of the vaccine, the establishment of treatment institutions, the importance of rabies in the press and policies implemented. The measures taken by the Republic of Turkey against rabies were discussed under the title of “Public Health Law” and these decisions implemented to prevent the disease.

Keywords: Rabies, Press, Politics, Society, Culling, Precautions

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
EKLER LİSTESİ	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	XI
ÖN SÖZ	XII
GİRİŞ	1
KUDUZ HASTALIĞI	6
1.1 KUDUZ HASTALIĞININ TARİHÇESİ	6
1.1.1 İlkçağ Kaynaklarında Kuduz Hastalığı.....	6
1.1.2 Kuduz Kelimesinin Kökeni.....	8
1.1.3 Kuduz Virüsü.....	9
1.1.4 Anadolu’da Kuduz ve Tedavisi.....	11
1.2 CANLILARDA KUDUZ BELİRTİLERİ	14
1.2.1 Köpeklerde Kuduz Hastalığının Belirtileri.....	14
1.2.2 Kedilerde Kuduz Hastalığının Belirtileri.....	16
1.2.3 Farelerde Kuduz Hastalığının Belirtileri.....	17
1.2.4 Tavuklarda Kuduz Hastalığının Belirtileri.....	18
1.2.5 Koyun ve Keçilerde Kuduz Hastalığının Belirtileri.....	19
1.2.6. Öküzlerde Kuduz Hastalığının Belirtileri.....	19
1.2.7 Domuzlarda Kuduz Hastalığının Belirtileri.....	20
1.2.8 Kuduz Hastalığına Yakalanmış Bir Hayvanda Yapılması Gerekenler.....	20
1.2.9 İnsanlarda Kuduz Hastalığının Belirtileri.....	21
2.OSMANLI DÖNEMİNDE KUDUZ HASTALIĞI	24
2.1 OSMANLI DEVLETİNDE SAĞLIK TEŞKİLATININ KURULMASI	24
2.1.1 Hekimbaşılık.....	24
2.1.2 Cerrahlık.....	25
2.1.3 Mekteb-i Tıbbiyeyi Adliyeyi Şahane.....	26
2.1.4 Karantina İdaresinin Kurulması.....	27

2.2 OSMANLI DEVLETİNDE KUDUZ HASTALIĞI VE DA'ÜL KELB TEDAVİHANESİNİN KURULMASI.....	30
2.2.1 Köpeklerin Çoğalması.....	30
2.2.2. II.Meşrutiyetle Gelen Köpek İtlafları.....	33
2.2.3 Paris'e Gönderilen Heyet.....	43
2.2.4 Da'ül Kelb Tedavihanesinin Kuruluşu.....	45
2.2.5 Tıptaki Gelişmeler: Mikropların ve Kuduz Aşısının Keşfi.....	50
2.3 OSMANLI DEVLETİNDE KUDUZ VE ALINACAK TEDBİRLER.....	54
3.CUMHURİYET DÖNEMİ.....	60
3.1 CUMHURİYET DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKALARI.....	60
3.1.1Adnan Adıvar.....	63
3.1.2 Refik Saydam.....	65
3.1.3 Ahmet Hulusi Alataş.....	71
3.2 CUMHURİYET DÖNEMİ KUDUZ TEDAVİ MÜESSESELERİ.....	76
3.3 KUDUZ HASTALIĞINI ÖNLEMENİN İÇİN UYGULANAN POLİTİKALAR.....	87
3.3.1 Alınan Önlemler.....	88
3.3.2 Halkın Kuduz Mücadelesindeki Rolü.....	96
3.4 KUDUZ AŞISININ GELİŞİMİ.....	102
3.3.1 Kuduz Aşısının Kullanımı.....	106
3.5 KUDUZ HASTALIĞINDA YAŞANAN SON GELİŞMELER.....	109
3.4.1 Aujeszky "Yalancı Kuduz".....	109
3.4.2 Yarasalardan Kuduz Bulaşması.....	110
3.4.3 Dünya'da Kuduz Hastalığı.....	112
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	119
EKLER.....	130

EKLER LİSTESİ

- EK 1:** İlk kuduz müessesesi olan Çapa Da'ül Kelb Tedavihanesi hakkında bilgi verilen bilgi. (*Akşam Gazetesi*, 22 Haziran 1937, s. 7).....131
- EK 2:** Pasteur'un aşı keşfini kutlanmasının 50. yıldönümüne özel bölüm (*Akşam Gazetesi*, 2 Aralık 1938, s.7).....132
- EK 3:** Zekai Muammer Tunçman ile yapılan bir görüşmenin gazeteye yansması. (*Tan Gazetesi* 2 Haziran 1937, s.7).....133
- EK 4:** Zekai Muammer Tunçman'nın Kuduz Albümü ve Yapılan Tedaviden Alınan Neticeler adlı kaynağında gösterilmiş olan kuduz köpek saldırısına uğramış hastalar, s.27.....134
- EK 5:** Tunçman'nın Kuduz Albümü ve Yapılan Tedaviden Alınan Neticeler adlı kaynağında gösterilmiş olan kuduz kurt saldırısına uğramış hastalar, s.19.....135
- EK 6:** Tunçman'nın Kuduz Albümü ve Yapılan Tedaviden Alınan Neticeler adlı kaynağında gösterilmiş olan kuduran hastalar, s.44.....136
- EK 7:** Tunçman'nın Kuduz Albümü ve Yapılan Tedaviden Alınan Neticeler adlı kaynağında gösterilmiş olan Adile Filiz adlı hastanın kuduz köpek tarafından saldırıya uğramasını gösteren resim, s.29.....137
- EK: 8:** Kedilerdeki kuduz hastalığı (*Akşam gazetesi*, 03.01.1935, s.6).....138
- EK: 9:** Kuduz teşhisinin kolaylaşması için hayvanların müşahede altına alınması(*Akşam Gazetesi*, 16.01.1935, s.6)138
- EK: 10:** İstanbul Sıhhi Müesseseler Arttırma Eksiltme Komisyonundaki ürünler. (*Akşam Gazetesi*, 21.06.1935, s.11).....139
- EK: 11:** Zekai Muammer Tunçman'nın kuduz aşısıyla ilgili çalışmalarının olduğunu bildiren haber. (*Anadolu Gazetesi*, 29 Mart 1936, s.2).....139
- EK: 12:** Kuduz hastalığının yanlış tedavi yöntemleri hakkında çıkan bir haber. (*Haber Gazetesi* 2 Ağustos 1935, s.2).....139
- EK: 13:** Haber gazetesinde artan kuduz vakaları için halk uyarılmaktadır. (*Haber Gazetesi*, 31.05.1935, s.3).....140
- EK: 14:** Sokakların kirlenmesinin sonucunda çıkabilecek kuduz hastalığının tedirginliği belirtilmiştir. (*Haber Gazetesi*, 12.08.1935, s.3).....140

EK: 15: Kuduz Tedavi Müessesesi müdürlerinin tayin haberleri. (*Milliyet Gazetesi* 27 Haziran 1932, s.3).....141

EK: 16: Artan köpek sayılarıyla ilgili haber (*Milliyet Gazetesi* 05.07.1932, s.3).....141

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
ZC	: Zabıt Cerideleri

ÖNSÖZ

“Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kuduzla Mücadele (1923-1938)” başlıklı tez çalışmasında; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu andan itibaren kuduz hastalığını yayılımını engellemek için yaptığı kanunlar ve kararlar, uyguladığı politikalar, mücadele yöntemleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde kuduz hastalığının tarihçesi, kuduz kelimesinin tanımı, kuduz virüsü, canlılardaki belirtilerinden, Anadolu'daki bilimsel olmayan tedavi yöntemlerinden bahsedilmektedir.

İkinci bölümde ise; ilk olarak Osmanlı Devleti'nin sağlık teşkilatlanmasının kurumları, görevleri ve oluşum süreçleri hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda Da'ül Kelb Tedavihanesisinin kuruluş amacından bahsedilirken Osmanlı Devleti'nde meydana gelen kuduz vakaları kapsamında aldıkları önlemler ve uyguladıkları politikalar detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığının kurulmasından sonra yürürlüğe konulmuş olan sağlık politikalarına geniş bir şekilde yer verilmiştir. Aynı zamanda Kuduz Tedavi Müesseselerinden ve bu kurumların amaçlarından bahsedilmektedir. Bu kurumun kuduzla mücadele kapsamındaki nitelikleri hakkında bilgi verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin geliştirmiş olduğu kuduz aşısıyla ilgili yaptığı çalışmalar ve kuduz hastalığıyla mücadele şekilleri detaylı bir şekilde etüt edilmiştir. Kuduz hastalığı hakkındaki bilgiler verilirken dönemin gazeteleriyle de bu bilgiler desteklenmiştir.

Tezde kullanılan kaynaklar; başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı içinde bulunan belgeler olmak üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Gazete ve mecmuaların yanı sıra Cumhuriyetin ilk yıllarına ait kaynaklara yer verilmiştir. Bunların yanı sıra kitaplar, makaleler ve çeşitli araştırma çalışmalarından yararlanılmıştır.

Çalışmamın süresince her zaman destek olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Nilgün Nurhan Kara'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmam boyunca yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Mehmet Karayaman'a teşekkür ederim.

Kardelen Ağralı

GİRİŞ

Eski çağlardan günümüze pek çok salgın ve bulaşıcı hastalık intikal etmektedir. Bu hastalıklar yayıldığı toplumun nüfusunu tehdit ederek, onların hayatlarını derinden etkilemekteydi. Bir toplumda salgın hastalığın olması o toplumun nüfusunu tehdit etmektedir. Bu sebeple devletler, salgın veya bulaşıcı hastalıklar karşısında çok hassas davranmışlar ve sürekli mücadele etmişlerdir. Bu hastalıklar veba, kolera, verem, sıtma, frengi ve kuduz şeklinde sıralanabilir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıllardan bu zamana kadar bu hastalıklarla mücadele etmiş ve nüfusunu tehdit eden hastalıkları ortadan kaldırmak için çeşitli politikalar uygulamıştır. Uygulanan bu politikalar sayesinde hem hastalıkların tehdidi azaltılmış hem de daha sağlıklı bir neslin yetişmesi için gereken ortam hazırlanmıştır. “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kuduzla Mücadele (1923-1938)” isimli tez çalışması ile Türkiye Cumhuriyeti’nin uyguladığı sağlık politikaları çerçevesinde kuduz hastalığıyla mücadele yöntemleri bu başlık altında incelenmektedir. Bu tez çalışması sadece uygulanan politikaları değil aynı zamanda alınacak önlemleri, kuduz hastalığı çerçevesinde göstermeyi hedef edinmektedir.

Dönemin kaynaklarına ışık tutarak Türkiye Cumhuriyeti’nde bir sorun olan kuduz hastalığını ortadan kaldırmak için uygulanan politikaları, arşiv kaynakları başta olmak üzere, mecmua, gazete ve literatür aracılığı ile bu hastalığı, ele alınan konu çerçevesinde detaylarıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Bu konuyu seçmemin nedeni, kuduz hastalığı ile mücadele eden Türkiye Cumhuriyeti’nin yapmış olduğu uygulamalar, almış olduğu önlemler ve politikalar kapsamında mücadele şekillerini incelemektir.

Kuduz hastalığı, insan ve hayvanlarda bulunan viral zoonatik bir hastalıktır. Genellikle sıcakkanlı hayvanlarda görülmektedir. Her hayvanda farklı semptomlar gösteren bu hastalık, zamanında müdahale edilmez ise öldürücü olabilmektedir. Genellikle hayvanın ısırması veya virüslü salyanın açık yaraya temas etmesi ile hastalık bulaşmaktadır. Bu virüs RNA’lı Lyssavirus ailesinden Rhabdovirus’tür. Her türlü hayvan kuduz olabilmektedir fakat insanlara bulaştırma oranı yüksek olan hayvan grubunda köpekler yer almaktadır. Kuduz virüsü her hayvanın bedeninde

farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu virüse yakalanan bir köpek 2 çeşit belirti göstermektedir. İlk olarak ya sakindir, sahibine şirinlikler yaparak ilgi bekler ya da korkunç tavırlar sergileyerek havlar, boğuk bir sesle ulur ve saldırır. Daha sonra ise hastalığın son evresine gelindiği zaman ani kalp durması, boğulma gibi nedenlerden dolayı ölmektedir. Kuduz virüsüne yakalanmış bir hayvan insanı ısırıldığı zaman insanın hayatını sona erdirebildiği için nüfusun demografik yapısını tehdit edebilmektedir. Kuduz hastalığına yakalanmış bir köpek insanı ısırıldığı zamanda eğer zamanında müdahale edilmez ise insan da ölebilmektedir.

Eski çağlarda kuduz hastalığına yakalanan insanların, bilimsel olmayan ve batıl inanç çerçevesinde uyguladıkları tedavi yöntemleri mevcuttu. Aşı bulunmadan önce tatbik edilen bu tedavi yöntemleri hiçbir şekilde kuduz hastalığının ilerlemesini durdurmamış ve ortadan kaldırmamıştır. Bu tedavi yöntemlerine örnek göstermek gerekirse, kuduz köpek saldırısına uğrayan kişinin yarasına hacamat yapılması, ısırılan yerin kanatılması, şiddetli ateşle yarayı dağlamak gibi tedavi yöntemleri uygulanmaktaydı.¹ Aynı zamanda batıl inançlar yüzünden birçok insan vefat etmekteydi. Bu inançlardan birisi de kuduz bir köpeğin ısırmasından sonra, bir hoca tarafından büyülenmiş bir parça ekmek, bir miktar tuzun hasta ile kuduz köpeğe yedirilmesidir.² Aşının bulunmasından önce, uygulanan bu yöntemlerin hiçbir şekilde bilimsel geçerliliği olmadığı gibi birçok insanın ölümüne sebep olan yöntemlerdir.

Osmanlı'da kuduz vakalarının meydana geldiği tarih, 1586 yılına dayanmaktadır. 1696 yılında ve 1852 yıllarında yaşanan kuduz saldırıları da dikkati çekmektedir.³ Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar pek çok insan ölümlerine sebep olan bu hastalığın ortadan kaldırılması adına ilk girişim Louis Pasteur tarafından 1885 yılında Joseph Meister adlı çocuğa uyguladığı kuduz aşısı ile kontrol altına alınabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuduz aşısını ülkeye getirmeden önce uyguladığı en önemli mücadele şekillerinden biri köpeklerin itlaf edilmesidir. Öyle ki II. Mahmud zamanında sayıları 60-80 bin arasında değişen köpek sürüleri Hayırsız

¹ Doktor Sipahioğlu, "Kuduz Hastalığı Hakkında", *İctihad (Idjtihad)*, Mecmuası, S. 215, 1 Teşrin-i Sani, 1926, İstanbul, s. 4148.

² Orhan Acıpayamlı, "Türkiye Folklorunda Kuduz Hastalığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Antropoloji Dergisi*, S 4, 1967, s. 92.

³ Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İletişim Yay. İstanbul, 1985, s. 1335.

Ada'ya sürülmüştür. Köpeklerin birçoğu açlık ve susuzluktan telef olmuşlardır.⁴ Kuduz hastalığı en çok köpeklerden bulaştığı için kuduz hastalığı ile mücadele etmek köpeklerle mücadele etmektir. Bu yüzden de köpek itlafları gerçekleştirilmekteydi.

II. Abdülhamid zamanında Paris'e gönderilen heyet, bu aşığı Osmanlı Devleti'ne getirdikten sonra kuduz hastalığı ile mücadele yöntemine farklı bir boyut kazandırarak kuduz vakalarının azalması yönünde ilerleme kaydetmişlerdir. Bu heyet 3 kişiden oluşmaktaydı: Zoeros Paşa, Hüseyin Remzi Bey ve Miralay Hüsnü Beyler kuduz aşısını Osmanlı Devleti'nde üretmeye başladıktan sonra mücadele kapsamında ilk adım atılmaktaydı. Yaşanan bu olay kuduz hastalığı ile mücadele yönteminde bir dönüm noktasıdır. İlk defa 1887 yılında Da'ül Kelb ve Bakterioloji Ameliyathanesi ile bir kuduz müessesesi kurulmuş ve ilk aşılama da bu tarihte yapılmıştır. Açılan kuduz tedavi müessesinden sonra kuduz tedavi kurumlarının hastalıkla mücadele kapsamında büyük yararlar sağlamaktadır.

Açılan müessesenin İstanbul'da olması vakaları azaltmıyordu. Her ne kadar tedavi olanağı sağlanmış olsa da diğer memleketlerdeki insanların İstanbul'a gelip tedavi olmaları bir hayli zor olmaktaydı. Bu sebeple de diğer vilayetlerde kuduz hastalığına yakalanan insanların İstanbul'daki kuduz müessesine vaktinde intikal edememelerinden dolayı pek çok ölüm gerçekleşmekteydi. Bu ölümlerin önüne geçebilmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra 1925 yılında Sivas ve Erzurum da 1926 yılında ise Diyarbakır'da kuduz tedavi müesseseleri açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti pek çok hastane, dispanser ve tedavi merkezleri açarak hastaların daha hızlı tedavi olmalarına olanak sağlamaktaydı. Bu sayede insanların yaşadığı memleketlere yakın olan tedavi müesseselerine gidip rahatça tedavi olabilmekteydiler.

Türkiye Cumhuriyeti sağlık tarihi açısından bilimsel bir kaynak niteliği taşıyan sıhhiye mecmularına göre kuduz hastalığının değerlendirilmesi yapılarak yıllara göre vaka sayıları detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Sıhhiye mecmuaları Türkiye Cumhuriyeti'nde meydana gelen salgın ve bulaşıcı hastalıklara geniş bir şekilde yer vermesinden dolayı önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

⁴ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul, 2010, s. 20.

Türkiye Cumhuriyeti'nin “*Kuduzla Mücadele*” başlığı altında uygulamış olduğu “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*” ile ısırılan kimselerin vakit kaybetmeden aşı merkezlerine gönderilmesi kararı alınmıştır. Bu karar çerçevesinde, aşı olması gereken fakir hastaların yol masrafları belediyelerce karşılanması tebliğ edilmiştir.⁵

Uygulanan mücadele şekilleri sadece bununla da kalmayıp, köpek itlafları da devam etmekteydi. Başboş ve sahihsiz köpeklerin mutlak surette öldürülmesi kararı alınmıştır. 1932 senesinde verilen kesin emirlerle memleketin her bölgesinde 9 ay içinde 64,716 köpeğin itlafı gerçekleştirilmiştir.⁶

Köpek itlafları bir çözüm yolu olsa dahi kesin bir çözüm niteliği taşımadığı aşikârdır. Pasteur aşısının keşfinden sonra Türkiye Cumhuriyeti pek çok farklı aşı geliştirme çabası içerisine girmiştir. Geliştirilen bu aşı yöntemlerinin içinde hala kullanılmakta olan en pratik aşı ise “*Semple Tipi*” aşı olmuştur. Ölümlerin önüne geçmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin üretmeye başladığı aşular sayesinde vaka sayılarında azalma gözlemlenmekteydi. Uzun süre uygulanan Pasteur aşısından sonra, üretilmiş olan Semple tipi aşı her vilayette daha hızlı uygulanması ve tatbik edilmesi açısından kolaylık sağlamıştır. 1933 yılında Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünde tatbik edilmeye başlanan Semple tipi aşı üretimi memleketin en ücra köşelerinde bile rahatça tedarik edilebilmekteydi.⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirmiş olduğu en önemli uygulama ise aşuların üretilmesi ile eş zamanlı olarak aşı uygulama merkezlerinin de çoğaltılması olmuştur. İnsan sağlığı konusunda oldukça hassas davranan hükümet, aşılanan insan sayısının artması ile refah seviyesinin yükseltilmesi için çaba göstermekteydi. Bu aşılama uygulamalarının yanında tatbik edilen tedavi yöntemleri de toplumsal ve demografik çizgiyi daha iyi seviyeye getirmeyi başarmıştır.

Araştırılan konu kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda (1923-1938) kuduz hastalığına karşı yürütülen sağlık politikaları üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başlayan bu politikalar Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile beraber bilimi ve teknolojiyi de bu mücadelenin içine

⁵ Mazhar Üresin, *Kuduz Hastalığı, Nasıl Bulaşır? Nasıl Anlaşılır? Nasıl Korunulur?*, Ankara, 1948, s.23.

⁶ *Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 29 Birinci Teşrin 1933, s. 45.

⁷ *Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*, s. 45.

olarak ciddi bir şekilde kuduz hastalığının önüne geçilmeye çalışılmaktaydı. Kuduz hastalığına karşı alınan önlemler ve uygulanan politikalar detaylı bir şekilde etüt edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUDUZ HASTALIĞI

1.1 KUDUZ HASTALIĞININ TARİHÇESİ

1.1.1 İlk Çağ Kaynaklarında Kuduz Hastalığı

Kuduz hastalığının başlangıcının ilk çağlara kadar dayandığını bilmekteyiz. MÖ 2200 dolaylarında yazılması muhtemel olan Eşnunna Kanunlarında⁸ doğrudan işaret etmese bile hayvan ısırığından bahsedilmiş ve bunun kuduz olabilme ihtimali olgusu üzerinde durulmuştur. Eski Babil Tabletlerinde de Kuduz hastalığının belirtilerinin (yutkunamama, akli bozukluklar/çıldırma gibi) bahsedilmiştir.⁹ Democritus, Aristo ve Celsus gibi dönemin bilginlerinin eserlerinde de kuduz hastalığından bahsedilmektedir. Eski Mısırlılar, bu hastalığı tanımlamışlar ve milattan beş yüzyıl önce Democritus, kuduz köpeklerin sinir iltihabına yakalandığını tespit etmiş fakat insanlara bulaştığından bahsetmemiştir. Hipokrat eserlerinin hiçbirinde kuduz hastalığı hakkında bilgi vermezken ünlü filozof Aristo eserlerinde insanlar ve hayvanların kuduz hastalığına yakalanmalarından bahsetmektedir.¹⁰

Hipokrat modern tıbbın babası unvanı ile geleneksel tedavilere karşı daha bilimsel yöntemleri deneyerek tıba başka bir boyut kazandırmış ve aynı zamanda tıp teorisini temellendirdiği dört beden sıvısı ile ilgili fikirlerini ortaya atarak, tıp tarihini etkilemiştir.¹¹ Hipokrat gibi dönemin önemli tıp insanları sayesinde günümüzde uygulanmakta olan modern tıbbın temelleri atılmıştır.

Roma bilgini Tselsius insanlara da kuduz hastalığının bulaşabilmesi üzerinde bilgiler vermiştir. Tselsius bu hastalıktan bahsederken “hidrofobi” (sudan korkma)

⁸ Bu dönemde ortaya çıkan yasa koleksiyonları arasında Ur kralı Ur-Nammu'nun kanun kitabı (M.Ö 2050) Eşnunna tarafından oluşturulan kanun kitabı (Adem Işık, “İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Geçiş”, *Mavi Atlas*, C. 6, S. 2, 2018, s. 46.)

⁹ Emre Karacaoğlu, “Kuduz Hastalığına Dair İlk Kitabımız: Kuduz İleti ve Tedavisi”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethcis*, C. 23, S. 3, 2015, s. 74

¹⁰ Zekai Muammer Tunçman, *Kuduz Hastalığı Hakkında Bilgiler*, İstanbul, 1973, s. 11

¹¹ Esin Kahya, “Hipokrat”, C. 18, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1998.

şeklinde bahsetmektedir.¹² Aristo'nun ünlü eseri olan ‘‘ Historia Animalium’’, kuduz hastalığına yakalanmayan tek canlının insan olduğu iddiasını ortaya atarak kuduz hastalığı hakkında başka bir görüş savunmaktadır. Aynı zamanda bu hastalıktan bahsederken sunduğu bilgiler, genellikle doğruluk niteliği taşımamaktadır. Son zamanlarda en çok köpeklerden bulaşan bu hastalığın ilk önce hangi hayvan tarafından yayıldığı tespit edilememektedir.¹³ Fakat insanların yerleşik yaşama geçmesi ve köpeklerle iç içe yaşaması, bu hastalığın en çok köpeklerden insanlara bulaştığı düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Eskiden Türklerde kuduz hastalığı hakkında eserler vermiştir. A.Süheyl Ünver, Konyalı Hacı Paşa'nın kuduz hastalığıyla ilgili eserleri mevcuttur.¹⁴ İnsanlarla hayvanların bir arada yaşamasından dolayı insanların hayvan hastalıkları ile ilgilenmesini gerekli hale gelmiştir. Öyle ki ilk yazılı kaynaklarda insan hekimliğinin yanı sıra hayvan hekimliği üzerine oldukça geniş bilgilere yer verilmiştir. Mezopotamyalılar da kuduz hastalığı ile ilgili birçok kayıt tutmuşlardır. Kuduz bir hayvanın başka bir canlıyı ısırması üzerine kuduz virüsünün bulaştığını ilk tespit eden uygarlık Mezopotamya'dır. Aynı zamanda köpek ısırması sonucunda ortaya çıkan salya ile bu hastalığın bulaştığını da keşfetmişlerdir.¹⁵ Verilen bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere insan ve hayvanların bir arada yaşamasından dolayı, insanların hayvan hekimliği ile ilgilenmeleri gereklilik haline gelmiştir. Kuduz hastalığının yaygınlaşması çeşitli durumlara bağlıdır. İlk olarak ‘‘İklim’’ bir etkidir. Kuduz hastalığı her iklim çeşitlerinde olsa bile genellikle kuduz belirtileri gösteren insanların ilkbahar veya sonbaharda kudurdukları daha çok göze çarpmaktadır. Bunun sebepleri arasında insanların sıcak havalarda dışarı ile temasları daha çok olduğundan, hayvanlarla aynı ortamda daha fazla vakit geçirmektedirler. Bu sebeple de tehlikeli bir durum ortaya çıkmaktadır. Diğer bir etken ise: ‘‘Cinsiyet’’. Erkeklerin, kadınlardan çok daha fazla dışarıda bulunması, kuduz hayvan saldırısına uğrama ihtimallerini arttırmaktadır. Pek çok ülkede bulunan bu hastalık, Batı Avrupa'da 1271 yılında ortaya çıkmıştır. 1708 yılında İtalya ve 1728 yıllarında Avrupa'nın belli başlı yerlerinde kuduz hastalığı yayılmıştır. 1734

¹² Haydar Palavan, *Kuduz Hastalığı Hakkında Önemli Bilgi ve Öğütler*, İstanbul, 1950, s. 7

¹³ Tunçman, *a.g.e.* , s. 11

¹⁴ İrfan Elmacı, ‘‘Bilimsel ve Teknolojik Açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII.Yüzyıldan XIX.Yüzyıla Çiçek Aşısı ve Kuduz Aşısı’’, *Belleten*, C.79, S. 285, 2015, s.617.

¹⁵ Gökhan Kağnıcı, ‘‘Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Metinlerde Kuduz’’, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, Editörler: Çağrı Büke, Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek. Ankara, 2018, s. 37

yılı İngiltere, 1753 Amerika, 1803 Peru ve 1806 yılında Arjantin’de kuduz hastalığı olduğuna dair bulgular kaydedilmiştir.¹⁶

1.2 Kuduz Kelimesinin Kökeni

Kuduz hastalığı bir hayvan hastalığı olmasının yanı sıra insanlarda da sıklıkla görülmektedir. Etçil hayvanlarda daha fazla sirayet eden bu hastalık aynı zamanda Otçul hayvanlara da intikal etmektedir. Kelime olarak Yunanca çılgınlık manasını taşıyan *lyssa* ve Fransızca *rage* kökenli kelime deli, kudurmuş anlamı taşımaktadır.¹⁷ Eskiden insanların dilinin altında küçük kurt girmesi ile hastalığın ortaya çıktığını zannetmişler ve bu yüzden de *lyssa* adını vermişlerdir.¹⁸ İngilizce de ise sıklıkla “Rabies Virus” şeklinde kullanılan bu kelime “şiddet eylemi göstermek, öldürücü virüs” manasına gelmektedir. Osmanlıca’ da ise kelime anlamı olarak Da’ül Kelb¹⁹ yani kuduz hastalığı şeklinde bahsedilmektedir. Kelb-i Akur sözcüğü de kudurgan köpek manasına gelmektedir.²⁰ Şemseddin Sami “akur” sözcüğünün kuduz manasının farklı olduğunu iddia ederek bunun sadece ısırın ve azgın hayvanlar için kullanıldığını zamanla kuduz hayvanlarını tanımlamak için bu kelimenin kudurmuş manasına geldiğini belirtmiştir. XIV-XV. yüzyılları kapsayan Eski Anadolu Türkçesi tıp metinlerinin incelendiği bir makalede kuduz kavramı, “Kuduz taladugı” şeklinde geçmektedir. Divan-ı Lügati’t Türk’te ise kuduz kavramı, “dul kadın”, kuduzlanmak sözcüğü ise “dul bir kadın ile evlenmek” manasında kullanılmıştır.²¹ “*Arapça’da öfkelenmek, köpürmek, saldırmak anlamında kullanılan t-ka-le-be ile kudurmak, öfkelenmek*

¹⁶ Azmi Arı, *Kuduz Monografı*, Ankara, 1985, (2.Basım), s. 4

¹⁷ Erdal Taşbaş, “Osmanlı’da Kuduz Vakaları ve Tedavi Çalışmaları: Antalya Örneği”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 60, Erzurum, 2017, s. 498.

¹⁸ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuaları*, hazırlayanlar: İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, S. 45, C. 5, İstanbul, 15 Mayıs 1925, s. 2111

¹⁹ *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi- Sayı 210, Haz: Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, Ankara, 2004, s. 83.

²⁰ Ferit Devellioğlu, *Lugat*, Ankara, 2015, s. 580.

²¹ H. Volkan Acar, “Türk Halk Hekimliğinde Kuduz”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, s. 71.

anlamına gelen is-tek-le-be, ‘k-l-b’, kökünden türemiştir. Dolayısı ile kelb Osmanlıca ‘da hem köpek hem de kuduz kavramına işaret etmektedir.’²²

1.1.3 Kuduz Virüsü

Kuduz virüsü genellikle Etçil hayvanlarda görülen bir ensefalittir. (Beyin İltihabı). *Kuduz insan ve memeli hayvanların çoğunda ensefalit tablosu meydana getiren viral, zoonatik ve akut bir hastalıktır. Tüm sıcakkanlı hayvanlar kuduz virüsü ile enfekte olabilirler. Fakat hayvanlar bu virüse karşı aynı oranda hassas değildirler. Örneğin: kuduz kurt, tilki ve çakal teması en yüksek teması oluştururken köpek teması orta risk grubunda yer alır.*²³ Kuduz hastalığı sadece köpek ve kedilere bulaşmaz. Aynı zamanda fare, tavşan, domuz, koyun-keçi, inek, sığır, manda ve yarasa gibi hayvanlarda kuduz hastalığına müptela olabilmektedirler. Bu hayvanların yanı sıra kuduz virüsünü insana en çok bulaştıran hayvan ise köpektir. İnsanla en çok teması olan hayvan; köpek ve kedi olduğundan dolayı, en çok virüsü bulaştıran canlılarda bunlardır.

“Hastalık etkeni 180 nm uzunluğunda 75 nm çapında bir ucu yuvarlak ve diğer ucu düz mermi şeklinde koniye benzeyen bir görünümüne sahip bir virüstür.”²⁴

Bazı yazarlar lyssa kelimesinin orijinin Maracelli’nin dilaltındaki gördüğü veziküllere verdiği Lysses isminden gelmekte olduğunu söylemektedirler.²⁵ Bu virüs özellikle et yiyen hayvanlarda sıkça görülür ve çoğunlukla bulaşıcıdır. Kuduz genellikle hayvanın direkt olarak negri cisim²⁶ parçacıkları ile sinir sisteminde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tükürük bezlerinde, gözyaşı ve memeleri gibi vücudun dışarı açılan noktalarında bulunmaktadır. Bu virüs mukus salgılayan her noktaya intikal edebilmektedir. Hastalığın yayılması hayvanların salyaları, tırnakları,

²² Cihan Özgün, ‘‘Osmanlı Devleti’nin Son Zamanlarında Bir İletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Daü’l-Kelb (Kuduz Hastalığı), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.32, S. 2, 2017, s.492.

²³ ‘‘Kuduz Profilaksi Rehberi’’, Ankara, 2019, s. 1.

²⁴ Pelin Pelit Arayıcı, Tayfun Acar, Mesut Karahan, Zeynep Mustafaeva, ‘‘Viral Hastalıklara Karşı Sentetik Peptid Aşılarının Geliştirilmesi İçin Yeni Bir Yaklaşım’’, *Sigma J Eng, Nat Sci (7) 2*, 2016, s.196.

²⁵ Tunçman, ‘ ‘Kuduz Hastalığı Hakkında Bilgiler’’, s. 12.

²⁶ Negri cisimcikler: Kuduz hastalığına yakalanmış canlıların beyinde tespit edilen koyu renkli cisimciklere verilen addır.

dişleri, hayvanın eti ve sütünün çiğ olarak tüketilmesi aracılığı ile insanlara intikal etmektedir.

“Kuduz virüsü enfekte hücrenin yapısını bozmadan onun matrikisinde²⁷ bulunduğu ya da tomurcuklanma biçiminde hücre yüzeyinden ayrıldığı saptanmıştır. Enine kesitte, viriyonun²⁸ 75-80 nm yuvarlak, uzunlamasına kesitte 180-200 nm çubuk biçiminde olduğu görülür.”²⁹

Bir insan kuduz hastalığına yakalandığı zaman beyinde belli cisimcikler gözükmektedir. Bunlar Negri cisimleri olarak anılırlar. Hayvan öldükten sonra hücre sitoplazmasında görülen bu cisimcikler sayesinde hastalığın teşhisi kolaylaşır. Negri cisimleri ilk defa 1903 yılında Negri adında bir İtalyan doktor tarafından bulunmuştur. Bu cisimler ancak mikroskop ile gözükmektedirler. Hayvanın salyası, canlının derisinin altına girmesinden sonra sinir hücrelerine yerleşmesinin sonucu olarak Negri cisimcikleri bir tepkime şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu tepkime, mikroskop sayesinde çok rahat bir biçimde gözükmektedir.³⁰

Bu virüs insanın merkezi sinir sistemine ulaşarak çeşitli belirtiler gösterir ve neticesinde felç ve ölüm ile son bulur. Kuduz virüsünün başka bir canlıya bulaşma şekilleri farklılıklar göstermektedir. Virüslü bir hayvanın başka bir canlıyı direkt ısırması veyahut çizik, kesik gibi açık yaradan salyasının akması ve bu zehirli salyanın insan vücuduna girmesinin ardından hemen tedavi uygulanmaz ise ölüm ile sonuçlandığını bilmekteyiz. Kuduz olan bir hayvanın yanında havayı solumak tehlike teşkil etmez.³¹ Kuduz olan hayvan insanı ısırıldığı zaman virüslü salyasının deri altından içeri girmesi sonucu kuduzla yakalanabilmektedir. Kişinin üstündeki kıyafetten hayvanın salyası deri altına girmediği sürece o hayvan tehlike teşkil etmemektedir. Kuduz bir hayvanın bir canlıyı ısırıldığı zaman; yaranın başa olan mesafesi, yaranın derinliği, büyüklüğü, salya miktarı da canlının kuduz süresini etkilemektedir. Bu süreye devr-i tefrih, kuluçka devri veyahut inkübasyon devri

²⁷ Herhangi bir canlının gelişiminin sağlanmasına köken oluşturan doku, madde. (<https://saglik.sozlugu.org/matrix/>), (Erişim Tarihi: 16.04.2021)

²⁸ Gelişimini tamamlamış virüs. (<https://saglik.sozlugu.org/virion/>), (Erişim Tarihi: 16.04.2021)

²⁹ Arı, a.g.e. , s. 34.

³⁰ Sağlık Ansiklopedisi, "Kuduz", s.970.

³¹ Asakir-i Şahane Hayvanın Emraz-ı Sariyesine Mahsus Tedabir-i Sıhhiye ve Vazife-i Baytariye Talimnamesi, İstanbul, H-1320/ 1902, s. 13.

denilmektedir. Bu süre yukarıda belirtilen özelliklere göre değişkenlik göstermektedir.

1.1.4 Anadolu’da Kuduz ve Tedavisi

Anadolu insanları, hastalıkları iyileştirmek için çeşitli tedavi yöntemleri geliştirmişlerdir. Bazı tedavi yöntemleri başarılı olurken bazıları ise hiçbir şekilde yarar sağlamamıştır. Ruhsal ve Sinirsel hastalıklar, bulaşıcı ve saire hastalıkların ortaya çıkması gibi durumlarda, Anadolu halkı çeşitli tedavi yöntemleri uygulamaktaydılar. Bazıları ise batıl inançların ortaya çıkardığı tedavi şekillerini uygulamaktaydılar. Mesela:

“...kabakulak olmuş bir çocuğu bir fırının önüne getirip çocuğu okuyarak fırının içinden siyahlık alınır ve çocuğun şişmiş kulağının arkasına daire işaretini yaparak çizilir. Çizilen bu dairede dörde bölünerek bir iki üç yerin yurdun değil, göç denilip tılsım tamamlanır.”³²

Tedavi yöntemleri yöreye göre farklılık göstermektedir. Mesela:

“Diyarbakır yöresinde kabakulak hastalığında tava isi sürülür ve hastaya kırmızı helva yedirilir”³³. Adaçayı, mide ağrılarında, soğuk algınlığını tedavi etmek amacıyla kullanılmıştır. Çıban tedavisinde ise Bamya bitkisi ikiye bölünerek çıbanın üstüne koyulmuştur.³⁴ Şifalı otların ve suların sıklıkla kullanıldığı Anadolu yöresinde sadece otlar ve şifalı sular gibi şeyler kullanılmıyordu. Aynı zamanda büyüün ve sihrin hastalığı geçireceğine inanılıyordu. Bu inançların çerçevesinde sıklıkla uygulanan tedavi şekli: kurbanların kesilmesi ve duaların okunması, bunlar uygulanırken büyük ateşler yakılarak kötü cinlerin kovulması şeklinde batıl

³² Uğurool Barlas, *Bergama Kozak Yaylası’nda Şifacılar- Şifalı Sular ve Geleneksel Halk Ebeliği*, 2018. s, 25

³³ “I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır Sempozyumu”, Editör: Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal, Diyarbakır, 2004, s. 146.

³⁴ İbrahim Yasa, *Türkiye’de Halk Sağlık Folkloru ve Bazı Meseleleri*, C. 17, S. 3, *Ankara Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi*, 1962, s. 255.

inançlarla tedavi uygulanmaktaydı. Çeşitli salgın ve bulaşıcı hastalıklar (verem, cüzzam, veba) gibi şeytan ve cin gibi doğaüstü varlıklar tarafından gönderildiğine inanılırdı. Kıymetli taşların kullanılması da tedavi yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kehribar, sarılık hastalığında kolye olarak kullanılırken Zümrüt taşı ise nazara karşı kullanılmaktaydı.³⁵ Kuduz hastalığında ise bakır küfü veya tuz kullanılarak hasta tedavi edilmekteydi.³⁶ Kuduz hastalarının yiyecekler ile tedavi edilme şekilleri de vardı. ‘‘Angut eti, Kuduz otu, gibi yiyecekler kullanılırken bir yandan da ‘‘kuduz böceği suyu, porsuk beyni gibi’’ şeylerde kuduz hastalarına içirilmekteydi.³⁷ Anadolu’da kuduz hastalığına ciddi şekilde inanılmaktaydı ve bu hastalığa yakalanmanın çeşitli inanç şekilleri vardı. Bunlar: rüyada kuduz köpek görmek, kuduz bir hayvan tarafından ısırılmak, çevrede kuduz olayının olduğunu işitmek, kuduz köpek görmek ve kuduz köpek tarafından yalanmak şeklinde sıralanabilir.³⁸ Bir köpeğin insanı ısırmasından sonra o köpeğin hastalık taşıyıp taşımadığını anlamak pek mümkün değildi. Köpeğin halini anlamak gerekirdi. Bunu anlamak için ise ceviz ve benzeri bir yiyecek alınarak yaranın üstüne konulur. Bir saat bekletilip tavuklara atılırdı. Eğer tavuk o cevizi yemez ise hayvan kuduz olarak kabul edilmekteydi. Diğer bir yöntem ise bir parça ekmeğe yaraya sürülüp köpeklere atılır eğer köpek ekmeği istemez ise yine ısırılan hayvan kuduz olarak kabul edilir.³⁹ Isırılan bir hastanın yarasına ezilmiş kuru fasulye veya bal sarılır.⁴⁰ Hekim Hayreddin tarafından XIV. yy’da yazılan eserde verilen tarif şu şekildedir; ‘‘Mum, iç yağı, zeytinyağı ve firuze taşı bir arada dövülür ve ısırık yerinin üzerine sürülür.’’⁴¹ Bitkiler ve taşlar kadar meyvelerde halk hekimliği tedavisinde önemli bir yer tutmaktaydı.

³⁵ Mebure Değer, ‘‘Diyarbakır Yöresi Halk İlaçları ve Tedavi Yöntemleri’’, *Tıp Tarihi Araştırmaları* (3), İstanbul, 1989, s. 126.

³⁶ H. Volkan Acar, ‘‘Türk Halk Hekimliğinde Kuduz’’ *a.g.e.* , s.78.

³⁷ Acıpayamlı, *a.g.e.* , s. 92-93.

³⁸ Acıpayamlı, *a.g.e.* , s. 89.

³⁹ Nil Akdeniz Sarı, *İbn-i Sina Doğumunun Birinci Yılı Armağanı*, Derleyen: Aydın Sayılı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 397

⁴⁰ Acar, *Türk Halk Hekimliğinde Kuduz*, s. 77

⁴¹ H.Volkan Acar, *Anadolu Kaynaklı Türkçe Tıp Yazmalarına Göre Kuduzun Tanısı ve Tedavisi, Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, s. 115

“Köpeğin ısırması halinde ‘badem’ suda haşlanıp ezilir. Üzerine tuz ve un eklenerek lapa haline getirilir. Bu karışım ısırılan yere sarılırsa kişinin kuduz olması önlenmiş olur. (Karaman- Adıyaman)”⁴²

Kuduz köpek tarafından ısırılan insanlar aşının icat edilmesinden önce bu hastalıktan kurtulmak için başka tedavi yöntemlerine de başvurmuşlardır. Bunlar: yarayı dağlamak, köpeğin ısırmasından sonra açılan yaraya hayvanın tüyünü koyabilmek, hasta olan insanı, köpeği kestikten sonra köpek cesedinin arasından geçirmek gibi yöntemler uygulanmaktaydı. Yarayı dağlamak şeklinde uygulanan tedavi yönteminin Orta Asya Türklerinde sıklıkla başvurulan bir tedavi yöntemi olarak görülmektedir. Bu yöntemin kuduz hastalığına yakalanan bir insanın dilinin altında çıkan kurtçukların bulunduğu bölgeyi dağlamak şeklinde uygulanmıştır.⁴³ Günümüzde de tedavi şekli olarak görülen ve birçok tedavi merkezleri bulunan “Sülük Tedavisi ve Hacamat tedavisi” de kuduz hastalığını iyileştirmede önemli bir yer tutmaktaydı. Kuduz hastalığını iyileştirmek için Anadolu yöresi halk hekimliğinde çeşitli tedavi merkezleri vardı. Bunlar: Kuduz ocakları, kuduzcu, lokma yediren aile, darpıcı ocağı şeklinde isimlendiriliyordu. Ocaklar halk hekimi yetiştiren müesseselerdir. Bu müesseseler eğitim-öğretimin yanı sıra ocağın temel esaslarını da en iyi şekilde öğretmeye çalışmaktaydılar. Fakat kuduz ocağının üyesi olabilmenin en önemli şartı ‘*kan bağlantısıdır.*’ Yani kuduz hekimliği babadan oğula geçen bir meslek olarak kabul edilmekteydi.⁴⁴ Yöreye göre değişen tedavi yöntemlerinde göze çarpan en önemli bölge ‘*Kozak Yaylası*’ydı.” Kozak yaylası halk hekimliğinde tedavi yöntemlerinde değişik tıbbi terimleri kullanmaktaydılar. Bunlardan birisi de kuduzla bağlantılı olarak parpılamadır. Kuduz hastalığını iyileştirmek manasına gelmektedir. Kuduz hastalığının en önemli tedavi şekliydi. Aynı zamanda halk hekimliğinde parpılama birkaç tane tedavi şeklinde anılmaktaydı. Bunlardan birisi de ‘*değnek ile vurma*’ tedavi yöntemi idi. Kuduz hastası kuduz ocağına götürülür ve parpıcı eline karaçalı alarak hasta ile beraber sedirin üstüne çıkar. Yüzleri birbirlerine dönüktür ve parpıcı dua okur ve hastaya üfler. Parpıcı ayaklarını açar ve hastanın bacaklarının arasından geçmesini ister bu sırada parpıcı hastanın oturak kısmına

⁴² Mustafa Sever, ‘‘Türk Halk İnançlarında ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Meyve’’, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 16, 2004, s. 104.

⁴³ Acar, *Türk Halk Hekimliğinde Kuduz*, s. 75

⁴⁴ Acıpayamlı, *a.g.e.*, s. 90.

vurarak ‘‘kefaretin budur!’’ şeklinde 3 kere bağırır.⁴⁵ Parpıcı bunun gibi çeşitli tedavi yöntemleri uygulamaktadır. Her yörenin kendine özgü parpilama yöntemi vardır. ‘‘İrvasa’’ ise bir diğer tedavi yöntemi idi.⁴⁶ Hastayı doğrudan olarak psişik şekilde tedavi etme şekliydi. 15.yüzyılda yazılmış olması muhtemel olan bir eserde ise kuduz hastalığının tedavi şeklinde şu şekilde bahsetmektedir; ‘‘ *Baris Dağı’ndaki bir kiliseye giden kimsenin bacak arasından geçmek.*’’⁴⁷ Darpilama yöntemi kuduz hastalığının tespit edilmesini kolaylaştıran bir tedavi şeklidir. Bu tedavi ile içi su dolu okunmuş bir kazanın kaynatılıp yüksek bir yere konulmasından sonra darpıcı aşağıdan geçen insanlara bu suyu serpiştirir. O bölgede yaşayan herkese bu yöntem uygulanmaktadır. Eğer bir canlı da kuduz virüsü var ise bu suya tepki vereceğine inanılırdı.⁴⁸ Bu gibi çeşitli tedavi yöntemlerinin bizlere miras kalması ile beraber hala belli yörelerde uygulandığı bilinmektedir. Bu şekildeki tedavi yöntemlerinin yerini zamanla modern tıp almıştır. Modern tıpta ise en büyük değişim ‘‘aşının bulunması’’ ile beraber ortaya çıkmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, aşı keşfedilmeden önce uygulanan tedavi yöntemlerinde birçok insanın vefat ettiği sonucu çıkartabiliriz. Çünkü eskiden uygulanan bu tedavi yöntemlerinin insan hayatını kurtardığına dair bizlere bir veri sunmamaktadır. Aşının bulunmasının ardından insanlar kendilerini bilime emanet ettiler ve bununla beraber günümüze yaklaştıkça ölümlerde azalma görülmüştür. Sadece insanla sınırlı kalmayan bu hastalık aynı zamanda başka canlılara da sirayet edebilmekteydi.

1.2 CANLILARDA KUDUZ BELİRTİLERİ

1.2.1 Köpeklerde Kuduz Hastalığının Belirtileri

Köpekler, insanların yerleşik hayata geçmesi ile beraber evcilleşerek insanlarla beraber yaşamaya başlamışlardır. Köpeklerin koruma görevi görmesi, insanlara arkadaşlık etmesi ve onların işlerini kolaylaştırması açısından hayatının bir parçası haline gelmişlerdir. Bu nedenle bir köpek kuduz olduğu zaman bu hastalığın

⁴⁵ Acıpayamlı, *a.g.e.*, s. 94.

⁴⁶ Acar, *Türk Halk Hekimliğinde Kuduz, a.g.e.*, s. 74.

⁴⁷ Şaban Doğan, ‘‘XIV. ve XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri’’, *Milli Folklor Dergisi*, C. 12, S. 89, 2011, s. 124.

⁴⁸ Hüseyin Muşmal, Esra Semiz, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Kuduz Hastalığı ve Tedavi Süreci: Konya Örneği’’, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 20, 2018, s. 240-241.

insana sirayeti daha kolay olmuştur. Köpeklerin insanı ısırması, dalaması veya salyasının temas etmesinin sonucu olarak hastalık insanlara bulaşmıştır. Eğer insanın vücudunda da açık bir yara var ise ve kuduz bir hayvan tarafından yalanırsa, salyasının derialtına girmesi sonucunda hastalık kaçınılmaz olur. Canlı bir virüs olan, “Rhabdovirdae” tek RNA’lı bir virüsün diğer canlılarda olduğu gibi köpeğe de bulaştıktan sonra merkezi sinir sistemini intikal ederek salyasındaki zehir direkt olarak dimağ kısmını etkilemekteydi. Köpeklerin insanları ısırması ile beraber, bu zehir ağızındaki tükürük bezleri aracılığı ile açığa çıkıp insanlara bulaşmaktaydı. Köpeklerde virüsün en çok barındığı nokta tükürük bezleridir. Bu yüzden bir insanı ısırıldığı veya yaladığı zaman virüs çabuk bulaşır. Her ne kadar sokakta yaşayan köpeklerde kuduz hastalığı mevcut olsa da ev köpekleri de bu hastalığa yakalanabilmekteydiler. Köpeklerde kuduz belirtileri birçok şekilde farklılık gösterir: Sık sık ishal hali bulunur, saldırgan tavırlar gösterse de uysal tavırlarda sergilemektedirler. Bağırsaklarındaki felç dolayısı ile kabız belirtileri de görülmektedir. Aynı zamanda yürüyemeyip sürünmektedirler.⁴⁹ Köpeklerdeki kuluçka süresi ise 21-60 gün arasında değişmektedir.⁵⁰ Köpeklerde kuduz belirtileri iki şekilde intikal etmektedir. Bunlara heyecanlı daülkelb veya sükûnetli daülkelb denilmektedir. Kuduz belirtileri her duruma göre farklılık gösterirken ülkeden ülkeye bile kuduz belirtilerinin süresi değişkenlik gösterir. Mesela İtalya’da bir köpeğin belirtilerinin tamamlanması ve ölüm süreci 80-90 gün olarak belirtilir. Kuduz hastalığının kendine özgü iki belirtisi vardır: su korkusu ve hava korkusu olarak karşımıza çıkar. Kuluçka süresi boyunca köpek herhangi bir belirti göstermezken ateşinin çıkması ile beraber hareketlerinde farklılıklar görülür. Hayvan kederli ve düşünceli olur ya da olduğundan daha neşeli gözükür. Kendilerine gizli bir köşe bulurlar, ayağa kalktıkları zaman sendelerler ve kendini çağıranlara mırıldanırlar. Uykuya tam dalamaz veya uykuya daldığı anda ufacık bir sese hemen uyanır. Seslere karşı çok hassasiyet kazanır. Eğer kapalı bir kafeste olurlarsa yeri tırnakları ile kazar veya samanları yer. Soğuk şeyleri yalar. Hayvanın iştahı iyice açılır ve değişik şeyleri yemek ister. Ot, saman, kâğıt, kömür, tüy gibi şeyleri yutmak istemesi bu yüzdendir. Eğer hane köpeği ise halıları yırtar ve yaygıları koparır. İplik, halı, çarşaf gibi maddeleri yutarlar. Sürekli havlarlar. Hastalıklı bir köpeğin havlaması diğer

⁴⁹ Tunçman, ‘*Kuduz ve Çoğalma Sebepleri*,’ s. 18-19.

⁵⁰ Arı, *a.g.e.* , s. 46

köpeklerin havlamasına göre farklılık gösterir. Kuduz köpeğin havlama sesi bozulur ve kesik, perdeli gibi ses çıkarır. Boğuk ve acılı bir ses çıkarır çıkarttığı bu ses bir horoz ötüyormuş hissi uyandırır. Bakışlarındaki ifade değişir, göz bebekleri büyür. Kuduz köpekler hissizleşirler öyle ki kendi kuyruklarını bile hiçbir acı hissetmen soğukkanlı bir şekilde koparabilirler.⁵¹ Sağlıklı bir köpek ağzını kapatırken hastalıklı bir köpek ağzını kapatamaz.⁵² Cisimleri yutmakta zorluk yaşar çünkü boğazına felç inmiştir. Ağzılarını kapatamadıkları için tükürük bezlerinde biriken virüslü salyası ağzından dışarı akar. Boğazında kemik kalmış hissi olur. Aslında köpeklerde sudan korkma durumu yoktur. Suyu içmemesi boğazındaki felçten dolayıdır. Buraya kadarki olan belirtiler, 12 saatten 3 güne kadar uzar. Zaman içinde köpek çok hiddetlenir.⁵³ Hayvan sara illetine bile yakalanır.

“İbn Sina'ya göre, kuduz olan bir hayvanın önce bedeni şişer ve rengi griye dönüşür. Hastalık kuluçka süresini doldururken belirtileri gittikçe artar. Acıkır, yemez, susar, su içmez; su görünce sudan korkar. Hatta hastalığın son evresinde suyu görünce korkudan ölebilir. Gözüne perde gelir daima dili sarkık, nefes nefese ve deli gibidir. Sahiplerini tanımaz, gözleri kırmızıdır. Ağzından köpüklü salya akmaktadır. Sırtı kamburlaşmıştır. Kuyruğunu bacakları arasına kıstırmıştır. Yine İbn-i Sina'ya göre, hayvanın mizacının değişmesinin iki sebebi vardır: Ya yiyecek ve içeceğe göre değişir ya da ilkbahar veya sonbaharda kudurur.”⁵⁴

1.2.2 Kedilerde Kuduz Hastalığının Belirtileri

Kediler de köpekler gibi kuduz hastalığını taşıyarak insanlara bulaştırma ihtimali yüksek olan hayvan grubundadır. Her ne kadar köpekler kadar insanlarla aynı ortamda yaşamasalar da kedilerinde sokakta sayıları oldukça fazladır. Kuduz hastalığı ile mücadele de önemli bir isim olan Dr. Remlinger İstanbul'daki kedilerin fazla olması bir hayli dikkatini çekmiştir.⁵⁵ Aynı zamanda Dr. Remlinger kedilerin nüfusunun fazla olmasının sebebini, Müslüman halkının kedileri evlerinde ve

⁵¹ Tunçman, “Kuduz Hastalığı Hakkında Bilgiler”, s. 40.

⁵² Osman Macid, *Kuduz*, İstanbul, H-1327/1909-1910, s. 25-28.

⁵³ Üresin, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁴ Sarı, *a.g.e.*, s. 394.

⁵⁵ Tunçman, *Kuduz ve Kuduzun Çoğalma Sebepleri*, 1935, s. 27.

sokaklarda beslemesini, Hz. Muhammed'in, kedilere olan hassasiyetinden dolayı manevi açıdan önemli saymaktaydılar. Bu sebeple de kedilerin nüfusu oldukça fazladır. İstanbul Kuduz Enstitüsünün yıllık istatistiklerine göre kedi ısırıkları %15 civarındadır. Her sene hane içerisinde beslenen kedi oranı azalsa da eş zamanlı olarak sokakta yaşayan kedi oranı artmaktadır.⁵⁶ Köpek ısırıkları ne kadar tehlikeli olsa da kediler de bir o kadar tehlike teşkil etmektedir. Kedi tırnaklarının içerisinde barınan kuduz virüsü, insanın derisinde yara açarak bu virüsün derialtına girmesini kolaylaştırmıştır. 19.yy'da Osmanlı Devleti'nde artan kedi olayları insanların onlara karşı daha tedbirli yaklaşımlarına sebep olmuştur. Bir kedi, kuduz hastalığına yakalandığı zaman gösterdiği belirtiler tıpkı bir köpeğin kuduz hastalığına yakalandığı zamanki belirtilerle benzerliği dikkat çekmiştir. Kedi, kuduz hastalığına yakalandıktan 2-4 gün sonra felç görülür.⁵⁷ Kedilerde kuduz belirtileri şu şekildedir: Köpekler gibi onlarda karanlık bir köşe ararlar ve orada saklanırlar. Evdeki halı, çarşaf gibi yırtılabilecek eşyaları yırtmaya çalışırlar. Sevmek için yaklaşan insanlara saldırır ve tırnakları ile parçalarlar. Kediler insana saldırdığı zaman tırnakları ile asılı kalır bu yüzden çok tehlikelidir. Su içmezler. Son dönemde felç geçirirler ve ölürlür.⁵⁸ Kediler, saldırı anında genellikle insan yüzüne yara açarlar ki bu çok tehlikelidir. Bunun sebebi ise, açılan yaranın baş kısmına yakın olması insanın kudurmasının süresini azaltır. Yara baş kısmına ne kadar uzak olursa, insanın şansı o kadar çok artmaktadır. Kediler saldırdıkları bölgeden dolayı daha tehlikelidir. Kediler de kuduz hastalığını yayma konusunda köpekler kadar sorun teşkil etmişler ve aynı zamanda farelere de kuduz hastalığını bulaştıran canlılar grubunda yer almaktadırlar. Kediler de insanların arasında yaşayan hayvan grubundadır. Müslüman kesim tarafından kedilerin manevi bir anlam taşımasından dolayı topluluktan dışlanmamıştır. Hz. Muhammed'in kedilere karşı olan hassasiyetinin de bu duruma etkisi vardır.

1.2.3 Farelerde Kuduz Hastalığının Belirtileri

⁵⁶ Tunçman, *Kuduz ve Kuduzun Çoğalma Sebepleri*, s. 26.

⁵⁷ Kuduz Profilaksi Rehberi, T.C Sağlık Bakanlığı, Ankara, 2019, s. 3.

⁵⁸ Üresin, *a.g.e.*, s. 10

Köpekler ve kedilerden sonra insanla temas halinde olan bir diğer hayvan ise fare ve sıçanlardır. Fare ve sıçanlardan iki türlü hastalık geçmektedir. Birisi “Sodoku” diğeri ise “Kuduz’dur”.⁵⁹ İnsanlar çoğunlukla bu hayvanı evlerinde beslemezler. İnsanlar farkında olmadan evin ücra köşelerinde yaşamaktadırlar. Bu hayvanlar da insanların yaşadıkları yerlerde ve iş yerlerinde de sık sık karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle insanları uykusunda ısırarak bu hayvanlar da burun, kulak ve parmak uçlarından ısırırlar ve kuduz hastalığını insanlara bu şekilde nakledebilirler.⁶⁰ Diğer bir bulaş şekli ise farelerin kuduz bir hayvanı kemirmesinden dolayı da bu virüsü vücutlarına almalarıdır.

“Dr. Remlinger Kuduz Enstitüsünde müdür olduğu zamanlar fare ısırması ile ilgili şu olayı kayıtlara geçirmiştir: 1901 yılında Beyrut’ta üç insanı gece uyurken burun ve kulaklarından fare ısırıyor ve bu kişiler tedavi olmak için Beyrut’tan İstanbul’a sevk ediliyorlar. Bu hastaların tedaviye 27 gün geç gelmelerinden dolayı kudurmuşlardır.”⁶¹

Kaydedilen bu olayda dikkat çeken diğer bir husus ise Anadolu’da henüz kurulan bir müessesenin olmamasından dolayı birçok ölüm olayının gerçekleşmesidir.

1.2.4 Tavuklarda Kuduz Hastalığının Belirtileri

Tavukların kuduz hastalığına daha çabuk yakalandıkları tespit edilmiştir.⁶² Bu yüzden Pasteur ve diğer bilim adamları kuduz aşısının bulunma sürecinde tavuklardan da yararlanmışlardır. Tavuklar kuduz hastalığına yakalandıkları zaman, tüyleri ürpermiş vaziyette korkaklık başlar. Seslerinde boğukluk vardır. Acı içindedirler. Diğer hayvanlar gibi saldırganlık gösterebilmektedirler. Pençeleri ve gagaları ile çevresindeki diğer hayvanlara ve insanlara saldırganlık halinde içinde olabilmektedirler. Yemlerini toplamakta zorluk çekerler.⁶³ Bu hayvanlarda denge konusunda zorluk yaşarlar. Hastalığın son evresinde felç gösterip telef olurlar.

⁵⁹ Tunçman, *Kuduz Hastalığı Hakkında Bilgiler*, s. 75

⁶⁰ Üresin, *a.g.e.*, s. 11.

⁶¹ Tunçman, *Kuduz Hastalığı Hakkında Bilgiler*, s. 76.

⁶² Ayşegül Demirhan Erdemir, “Türk Tıp Tarihinde Kuduz Hastalığı ve Tedavisi Üzerine Yorumlamalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 117, S. 230, 2017, s. 74.

⁶³ Üresin, *a.g.e.*, s. 11

1.2.5 Koyunlarda ve Keçilerde Kuduz Hastalığının Belirtileri

Koyunlarda diğer kuduza yakalanmış hayvanlar ile hemen hemen aynı semptomları göstermektedirler. Genel olarak huzursuz ve saldırgan tavırlar sergileyebilmektedirler. Nefes darlığı, dudaklarını yalama, üreme isteğinin de artışı vardır.⁶⁴ İnsanlardan ve hayvanlardan kaçma istekleri de gözükmemektedir. Birbirlerine tos vurmalar en önemli bulgular olarak gösterilebilir. 7-8 gün sonra ölüm gözlemlenir.⁶⁵ Koyun ve keçilere geçen kuduz hastalığının kaynağı genellikle köpek ve kurtlar olur. Kuduz hastalığına yakalandıktan sonraki en büyük alametleri sudan korkudur.

1.2.6 Öküzlerde Kuduz Hastalığının Belirtileri

Öküzler kuduza yakalandıkları zaman korkunç bir ses ile bağırlarlar. Öyle ki bu sesi duyanlar bile korkuya kapılırlar. Köpekler bile bu sesi duydukları zaman korkudan kaçarlar ve saklanırlar. Birkaç gün geçtikten sonra kuduz virüsüne yakalanmış öküzün durumu şiddetlenmeye başlar. Eğer yanında bulunursanız şiddeti artar ve saldırganlaşmaya başlar. Şiddet eğilimi göstererek ön ayakları ile yemliğini kırar ve saldırganlaşmaya başlar. Hiçbir şekilde yemek yiyemez, yutkunma ve nefes alma yeteneğini kaybeder. 3-4 gün sonra hayvan telef olur.⁶⁶

Kuduz hastalığına yakalanan hayvanların bazı belirtileri farklılık gösterirken bazı belirtileri de aynı şekilde sirayet eder. Genellikle kuduz hastalığına yakalandıktan sonra sudan korkma(hidrofobi), saldırgan tavırlar sergileme ve etraftaki canlı veya cansız varlıklara zarar verme, yutkunamama durumu aynı zamanda yemeden içmeden kesilme ve en sonunda ölüm gerçekleşmektedir.

“Kuduz bir hayvanın otopsi sonucunda; midenin yiyecekle ve dalağın kanla dolu olduğu, böbreklerin soluk (beyaz) olduğu, mesanenin idrarla dolu olduğu, akciğerlerin kırmızı ve şişkin, bronşların yapışık ve katı bir mukus ile dolu olduğu, boğularak ölenlerde boğulmaya durumların yol açtığı, kalbin normal

⁶⁴ Kuduz Profolaksi Rehberi, T.C Sağlık Bakanlığı, Ankara, 2019, s. 4

⁶⁵ “Kuduzdan Korunma (Panel)”, Düzenleyen ve Yöneten: Semra Çalangu, Konuşmacılar: Kurtuluş Töreci, Yıldırım Aktuğlu, Arıkan Gürel, Nurten Oral, *Klimik Dergi* S. 1, 1988, s. 28.

⁶⁶ Miralay Hüseyin Remzi Bey, *Kuduz İleti ve Tedavisi*, H-1306/1888-1889, s. 59-60

olduğu, ağzın, yutağın ve larinksin(gırtlak) yapışkan bir salya ile dolu olduğu, midenin yüzeysel damarlarının kanla dolu olduğu, beyin zarlarının ve beyincik kısmının kanla dolu olduğu şeklinde bulgular ortaya çıkmıştır.”⁶⁷

1.2.7 Domuzlarda Kuduz Hastalığının Belirtileri

Kuduz hastalığına yakalanan her hayvan gibi domuzda ızdırıp çeker, zaman zaman horlar ve sürekli hareket halindedir. Genellikle kuduz bir hayvan tarafından ısırılan canlının yarası kapanabilir. Daha sonra yaranın tekrar kaşınıp iltihaplanması ile hastalık ortaya çıkabilir. Isırılan yerde kaşıntı başlar.⁶⁸ Sesi boğuk ve acıdır. Gübre veya benzer cisimler yutar. Hayvan saldırganlaşır, yoluna çıkar her şeyi ısırır. Daha sonra felç başlar ve ölür.

1.2.8 Kuduz Hastalığına Yakalanmış Bir Hayvanda Yapılması Gerekenler

Kuduz bir hayvan sağlıklı bir hayvanı ısırdığı zaman alınacak belli başlı önlemler vardır. İlk olarak 3 ay müşahede altına alınması ve her gün yetkili bir baytar tarafından kontrolünün sağlanması gerekmektedir. Isıran her hayvan kuduz olacak şeklinde bir kural yoktur. Bunun için 3 tane yol izlenmektedir.

“-Barkir⁶⁹ kuduzdur, kurşunla kesin suretle öldürülmelidir.

-Barkir'in kuduz olma ihtimali var ise, bu hayvanı tek başına karantinaya alıp hayvanın kuduz olup olmama ihtimalini kesinliğe kavuşturmalıdır.

-Barkir kuduz değildir, sağlıklı olan hayvan serbest bırakılır.

Eğer hayvan hastalık yüzünden ölür ise, derisi parçalanarak o şekilde gömülmektedir.”⁷⁰

⁶⁷ Karacaoğlu, a.g.m. , s. 78

⁶⁸ Kıdemli Yüzbaşı Ziya İsmail, ‘Kuduz ve Formülü Kuduz Aşısı’, *Askeri Baytari Mecmuası*, S. 12, Y. 8, 1930, s. 368.

⁶⁹ Barkir: Beygir, Yük taşıyan hayvan.

Osmanlı Devleti'nde kuduz bir hayvan öldükten sonra kuduz hayvanın gömülme şekli derilerinin parçalanarak gömülmesi usulüne göre gerçekleşmektedir. Bu işlem de görevli baytarlar tarafından dikkatli bir şekilde yapılmaktadır.

1.2.9 İnsanlarda Kuduz Hastalığının Belirtileri

İnsanların yerleşik hayata geçmesinden sonra köpeklerle iç içe yaşamaya başlaması ile beraber bu virüsün insanlar arasında yayılmasına neden olmuştur. Köpeklerin insanları koruması, onlarla dostluk kurması ve insanlara çeşitli işlerde yardımcı olması sonucunda bu virüsün insanlara bulaşması daha kolay bir hale gelmektedir. Bir insan kuduz hastalığına kapılıp tedavi olmaz ise mutlak surette ölüm gerçekleşmektedir. Virüs tek bir şekilde bulaşmaktadır. O da derialtına bu virüsün sızması sonucunda gerçekleşmektedir. Bu temas ise virüslü hayvanın insanın elini yalması veyahut ısırması, dalması şeklinde sıralanabilir. Aynı zamanda köpeklerin salyasında bulunan virüsün, insandaki açık yara ile teması halinde de bulaşmaktadır. Kuduz hastalığının insandan insana intikali nadirdir.⁷¹ Konu ile alakalı kaynaklar incelendiği zaman, insandan insana bulaşan kuduz vakaları neredeyse yok denecek kadar azdır. Yaranın baş kısmına olan mesafesi önemlidir, bu yüzden de ısırılmadan sonra yara hastanın hangi kısmında olursa olsun mutlak suretle virüsün ilerlemesi engellenmelidir.⁷² Yara yeri ve yaranın derinliği ile kuluçka süresinin değiştiğini bilmekteyiz. Mesela, baş-yüz kuluçka süresi ağır ise 31 gün orta ise 35 gün hafif ise 79 gün sürmektedir. Buna nazaran el- kol ısırıldığı zaman eğer hasta ağır ise 64, orta ise 67, hafif ise 94 gün olarak bilinmektedir. Beyne en uzak olan nokta ayak ve bacaklardır dolayısı ile hastanın kuluçka süresi de uzamaktadır. Eğer hasta ayak veya bacağından ağır yaralı ise 68, orta ise 100, hafif ise 100 gün kadar sürmektedir⁷³. Bu sonuçlardan şunu anlıyoruz ki yaranın beyne olan uzaklığı ile kuluçka süresinin uzaklığı eş değerdir. Felç, yaranın bulunduğu noktadan başlar. Kuduz virüsü beyne ve omuriliğe ulaştıktan sonra buradaki sinir hücrelerine yerleşip üremeye

⁷⁰ Asakir-i Şahaneyi Hayvanat Emrazı Sariyesine Mahsus Tedabir-i Sıhhiye Vazifeyi Baytariye Talimnamesi, İstanbul, H-1320/1902-1903, s. 14.

⁷¹ Doktor Kasım İzaleddin, *Rehber-i Zabıtay-ı Sıhhiye*, H-1330/1911-1912, s. 67.

⁷² İnci Hot, *Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 152.

⁷³ Arı, a.g.e. , s. 12.

başlamaktadır.⁷⁴ İnsanın ısırılmasından sonraki yaşadığı gelişmeler, hayvanların yaşadığı süreçle hemen hemen aynı orandadır. Isırılmasından hemen sonra insanlar; halsizlik hisseder, her tarafında bir kesiklik ve yorgunluk hissi vardır, aynı zamanda sıkıntı ve endişe haline bürünür.⁷⁵ İnsanlarda olan en önemli değişim ise duygu halleridir. Sürekli huzursuz ve mutsuzluk hali vardır, kuduz hastalığına yakalanan diğer canlılar gibi hidrofobi gelişir. Kasılmalar ve kalp atışında ritim bozukluğu, nefes darlığı, havadan veya rüzgârdan ürkme, aynadan korkma gibi durumlardan sonra felç ve ölüm gerçekleşir.⁷⁶ İnsanda oluşan duygu değişimleri “melankoli” şeklinde söylenebilir. Diğer adı ile “kara sevda veya sevda-ı habise-i semiyeye” de denilmektedir. Melankoli durumu mutsuz ve kederli duygu hali olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşadığı duygular zıtlık gösterebilir. Yalnızlığı arar. Korkunç rüyalar görür. Isırılan yerde ciddi oranda ağrı hissedilir. Vücut sıcaklığı artar ve ateşi çıkar. Ağız kurur. Yüzünde yaralar olur. Daha sonra vücutta titremeler meydana gelir. Hasta bir iki yudum su içmek için yeltenir fakat su boğazında kalır. Bunun sebebi ise vücudunda spazmalar meydana gelmesi ve kasları işlevsiz hale getirmesidir. Hasta ısırıldıktan sonra bir haftadan 6 aya kadar yaşayabilir. Hastalığın kuluçka dönemindeki belirtiler: bulantı, kusma, baş ağrısı ile başlar. Daha sonra ateş 38-39’a kadar yükselir. Boğaz kuruluğu ve susuzluk hastayı oldukça etkiler. Yatak ve çarşafı parçalama, saldırma halleri görülür. Hastanın ağız köpürür, hastanın kulağına aslında var olmayan sesler gelir ve görüntüler belirir. Yani halüsinasyon görür. Hastanın sesi kalınlaşır ve sesi kesik kesik çıkar.⁷⁷ Hastada kaçma içgüdüğü meydana gelir. Kendisine yaklaşan cisimlere karşı saldırgan bir tavır sergileyerek onları ısırmaya çalışır. Bunun sebebi, kendilerini koruma içgüdüğünden gelmektedir.⁷⁸ Hastanın bütün vücuduna felç iner ve özellikle hayati organlarını etkiler. Son evrede ise hastanın ayaklarından başlayan bu felç baş kısmına doğru ilerler. Felcin tıptaki adı ‘Landry Sendromu’ olarak geçer. Kuduran bir insan 3 surette ölür: İntihar, ani ölüm

⁷⁴ Palavan, *a.g.e.*, s. 19.

⁷⁵ Erdemir, *a.g.m.*, s. 80.

⁷⁶ Tunçman, *Kuduz Hastalığı Hakkında Bilgiler*, s. 53.

⁷⁷ Tunçman, *Kuduz Hastalığı Hakkında Bilgiler*, s. 54-55.

⁷⁸ Macid, *a.g.e.*, s. 15.

(kalbin aniden durması) ve ihtinak (boğulma) 3 türlü ölüm şekli meydana gelmektedir.⁷⁹

⁷⁹ Yüzbaşı İsmail, *a.g.m.* , s. 372.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DÖNEMİNDE KUDUZ HASTALIĞI

2.1 OSMANLI DEVLETİNDE SAĞLIK TEŞKİLATININ KURULMASI

Osmanlı Devleti'nin sağlık alanındaki ilk yapısı, Bursa'nın başkent olması ile beraber Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan "Dar'üt Tıb" adıyla anılan bir darüşşifa kurulması ile olmuştur.⁸⁰ Çeşitli ilimlerin görüldüğü bu yapılarda tıp ilmi Osmanlı Devleti için ayrı bir disiplindi. Bu alanda gelişmek, ilerlemek ve modernleşmek Osmanlı Devleti'nin temel gayeleri arasında idi. Osmanlı Devleti'nin pozitif bilimler alanında gelişmesi XV.yy dayanmaktadır. Pozitif bilimlerin gelişmesi ile beraber tıp alanı da önemli bir konu haline gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet ile beraber birçok pozitif bilim büyük bir gelişme göstermekteydi. Birçok bilim ile ilgilenen padişah tıp bilimine ayrı önem vermiştir. Fatih Sultan Mehmet, dışarıdan tıp âlimleri getirterek çeşitli tıp kurumlarının açılması ile Osmanlı Devleti'nin tıp alanında ilerlemesinde büyük öneme sahiptir. Bunlar arasında: Medaris-i Semaniyenin kuruluşu, Dar'üş Şifa'nın açılması, içerisinde tıp kitaplarının da çokça bulunduğu zengin bir kütüphanenin kurulması, Kudbeddin, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Altıncızade, Arap Hekim gibi ünlü hekimlerinin yetişmesini ve tıp ilminin ilerlemesini sağlamıştır.⁸¹ Yetişen önemli hekimlerle beraber tıp alanında büyük bir ilerleme meydana gelmiştir. Doktorlar sarayda eğitim görmüş ve merkezi sağlık teşkilatı kurulmuştur. Osmanlı Devleti XIX.yy gelmeden önce Selçukluların sağlık teşkilat sistemini yürütmektedirler. Batılılaşma ile beraber bu sistem değişmiş ve yerine yeni kurum ve teşkilatlar kurulmuştur. Hekimbaşıklık kurulan bu teşkilatın başında gelmektedir.

2.1.1 Hekimbaşıklık

⁸⁰ Hatice Çelik, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Sistemi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Temmuz, 2018, s. 3.

⁸¹ Mehmet Karayaman, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İzmir, 2008, s. 13.

Sağlık teşkilatının önemli makamı sayılan hekimbaşılık, Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumları arasında yer almaktadır. Bu makam kurulduğu zaman ilk hekimbaşının kim olduğu tartışmalı konular arasında yerini korumaktadır.⁸² Fakat kayıtlara geçen ilk Hekimbaşı II.Bayezid zamanında Mehmed Muhyittin İzmit olarak kabul edilmektedir.⁸³ Hekimbaşılar, Osmanlı Devleti'nin bütün sağlık işlerinden sorumlu kişiler olarak sayılmaktaydı. Salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek bunlardan sadece bir tanesiydi. Aynı zamanda sağlık kurumunun en yetkili yöneticisi olarak Karantina İdaresi gibi çeşitli kurum ve kuruluşlarını da yönetmekteydiler. Hekimbaşılar genellikle Osmanlı Devleti'ndeki en üst ilmiye derecesi olan kişilerden seçilmekte idi.⁸⁴ Osmanlı Devletinde ‘‘Ser Etıbbı, Ser Etıbbı-i Hassa, Reis’ül Etıbbı, Reis’ül Etıbbı-i Sultani ve daha sonra Hekimbaşı adı ile anılmaya başlanmıştır. Hekimbaşılar, Osmanlı Devleti'nin sağlık işlerinde en yetkili kurum idi. Padişah ve ailesinin sağlık işlerinden sorumlu olurlar, saraydaki hastane ve eczaneyi yönetirlerdi. Padişah ile beraber savaflara katılır, padişahın sağlık durumundan sorumlu olurdu. Saraydaki tayinleri belirlemesinin yanında, ordu tabiplerinin işlerini de belirlerdi. Osmanlı Devleti batılılaşma sürecine girmeden önce hekimbaşılık makamı Osmanlı Devleti'nin neredeyse bütün sağlık işlerinde sorumlu tutuluyordu. Mesela, Topkapı Sarayı'nda bulunan sayıları genellikle 14-21 arasında değişen saray hekimleri, cerrahların ve kehhallerin⁸⁵ başı olarak seçimlerini yapar; tayinlerini gerçekleştirirdi.⁸⁶ Hekimbaşılık kurumu 1849 yılında kaldırılmış ve yerine 1850 yılında Tıbbiye Nezareti kurulmuş; 1862 yılında yayımlanan nizamname ile de tıp okulundan mezun olmak hekimliğin zorunlu koşulu haline gelmiştir.⁸⁷ Hekimbaşı olan kişinin zamanla görevleri azaltılmış ve bu görevler batılılaşma ile beraber başka kurumlara ayrılarak yeniden ortaya çıkmıştır.

2.1.2 Cerrahlık

⁸² Nil Sarı, ‘‘Hekimbaşı’’, C. 17, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1998.

⁸³ Çelik, *a.g.t.*, s. 8.

⁸⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, İstanbul, 2010, s. 20.

⁸⁵ Göz Hekimi.

⁸⁶ Yıldırım. *a.g.e.*, s. 20.

⁸⁷ Gamze Nesipoğlu, ‘‘Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği’’, C. 21, S. 1, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Ankara 2018, s. 167.

Cerrahlık da hekimlik kadar önemli bir meslek grubunda yer almaktaydı. Cerrahlar Osmanlı Devleti'nde önemli bir kurumdur. Cerrahlar genellikle saraylarda ve ordularda çalışmaktaydılar. Sık sık sınava tabi tutulabilirlerdi. Tabip, kehhal ve attarlar gibi kişiler tarafından imtihanlar gerçekleştirilirdi. Sınavda başarı gösterenler ise hekimbaşının mührünü taşıyan bir izin belgesi verilirdi.⁸⁸ Savaşta meydana gelen bazı yaraların onarılması için cerrahlara ihtiyaç vardı. Ordu ihtiyacı artıkça hastanelerdeki cerrahların sayısı da azalıyordu. Cerrah ve hekimlik beraber yürütüldüğü için acil durumlarda cerrahlık yetersiz kalıyordu. O dönemin saray hekimi, Mustafa Behçet Efendi takririni vererek cerrahhane açılmasını talep etmişti. 5 ay sonra 1832 yılında cerrahhane açılmıştır. Bu cerrahhanenin adı, "Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma'mure" şeklinde tıp okulu olarak açılmıştır. Aynı bir kurum olarak ortaya çıkan cerrahhane istenilen sonucu vermeyince 1837 yılında Tıbhane ile birleştirilmesine karar verilmiştir.⁸⁹ Bu okulun adı ise "Mekteb-i Tıbbiye" olarak kayıtlara geçmiştir.

2.1.3 Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane

II.Mahmud zamanında inşa edilen bu okulun, modern tıp esasları üzerine inşa edilmesi için Avusturyalı hekim Dr. Karl Ambrose Bernard bu reformu gerçekleştirmek "yeni esaslar üzerine sağlam bir tıp temeli hazırlamak" için görevlendirilmişti.⁹⁰ Mekteb-i Adliye-i Şahane 1839 yılında eğitim hayatına başlamıştır. Sınıf sıralaması ise günümüz anlayışının tam tersi olarak uygulanmıştır. Bu döneme baktığımız zaman genellikle eğitim dili Fransızca olarak verilmekteydi. Fransızca ile eğitim alan tıp öğrencilerinin daha modern bir konuma getirilmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda okulda öğrenciler hasta başında eğitilmekteydiler. "*İntern(son sınıf) öğrencileri tortikolis, çeşitli amputasyonlar, katarakt, litotomi, rinoplasti, tenotomi, tümör ekstirpasyonu, kanseröz oluşumlarının rezeksiyonu ve benzeri türde ameliyat yapabilmekteydiler.*"⁹¹ İlk defa modern anlamda eğitim verilmekteydi.

⁸⁸ Sarı, "Osmanlılar' da Cerrahlık Mesleği", C. 7, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1933.

⁸⁹ Osman Şevki Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 60-62.

⁹⁰ Yeşim Işıl Ülman, *Galatasaray Tıbbiyesi: Tıbbiye 'de Modernleşmenin Başlangıcı*, İstanbul 2017, s. 24.

⁹¹ Ülman, *a.g.e.* , s. 32.

Okutulan kaynaklar da modern anlamda tıp eğitim temellerini oluşturacak kitaplar olarak okutulmaktaydı. Eğitimin tamamının Fransızca olarak okutulmasından dolayı eğitim seviyesinde ciddi anlamda bir azalma görülmeye başlanmıştır. İlerleyen zamanlarda mezun oranını arttırabilmek amacı ile eğitim dili Fransızcadan Türkçeye döndürülmüştür. Dolayısı ile okudukları kitapları anlayan tıp öğrencileri, derslerinde başarı oranını artırarak mezun sayısında da artış tespit edilmiştir. Daha bilgili şekilde yetiştirilen hekimlerin, tıp alanına katkısı ise kaliteli eğitimleri sayesinde daha faydalı olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane devletin çağdaş eğitim veren tek kurumuydu. Çeşitli sağlık alanlarından birçok mezun vermiştir. Bunlardan başka aşılarn üretilmesi, ordu hijyeni, salgınlarla mücadele gibi çeşitli görevleri de bünyesinde barındırıyordu.⁹²

2.1.4 Karantina İdaresinin Kurulması

Hekimbaşılık görevlerinin zamanla azalmasından sonra ortaya çıkan bu kurumun en önemli amacı ülkeye gelen salgın hastalıkların (veba, kolera, çiçek v.b) önlenmesidir. Hz. Muhammed: “Bir belde de Taun (Veba) çıktığını işitirseniz oraya gitmeyiniz. Eğer sizin bulunduğunuz ülkede çıkarsa ondan kaçmak için o yerden dışarı çıkmayınız.”⁹³ sözü ile karantinanın önemini bir kez daha vurgulamaktadır. *Halkın dilinde “Meclis-i Tahaffuuz” olarak bilinen “Meclis-i Umur-u Sıhhiye kurulmuştur. Daha sonra ise “Karantina Meclis-i Alisi” adını almıştır.*⁹⁴ Karantina anlam olarak salgın hastalıkların önlenmesinin yanı sıra bulaşıcı hastalık taşıyan gemilerin tahaffuzhanelerde bekletilme süreleri de denilmektedir. Karantinanın salgın hastalık çeşidine göre belli başlı bekleme süreleri vardır. Bu kurum aynı zamanda yabancı ülkelerden gelen gemilerin kontrolünü de yapmaktadır. Eğer gemi de salgın hastalık varsa o gemiyi kordona alıp salgın hastalığın hem tedavisini uygulamak hem de hastalığın yayılmasını önlenmeye çalışılmaktadır. Bu duruma örnek verecek olursak, Avrupa’dan gelen bir köpeğin başka köpekleri de ısırması üzerine İskenderiye’de hızlı bir şekilde kuduz hastalığı yayılmaya başlamıştı. Bu sebepten dolayı, başka

⁹² Çelik, a.g.t. , s. 54.

⁹³ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, 1984, s. 173.

⁹⁴ Karayaman, a.g.e. , s. 14.

devletlerden mısır limanlarına gelecek köpeklerin 10 gün müşahede altında tutulacağı ilgililere bildirilmiştir.⁹⁵

Böyle olayların yaşanmasından dolayı limanların kontrol altına alınması ve yurtdışından getirilen hayvanları takip edilmesi gerekliliği doğmuştur. Salgın ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için yurtdışından gelen gemilerin belirli bir süre karantina altından kalmaları zorunluluktur. Gelen gemiler genellikle “Kavak Tahaffuzhanesi, Tuzla Tahaffuzhanesi, Urla Tahaffuzhanesi” gibi çeşitli tahaffuzhanelerde bekletilirdi.

Aynı zamanda bu kurum genellikle ülkede sık sık ortaya çıkan kolera salgınları ile uğraşmıştır.

“Meclis-i Tahaffuz ilk toplantısını 10 Haziran 1839 tarihinde yapmıştı. Bu nizamnameye göre, İstanbul’a gelen her gemi bir sağlık patentine sahip olacak ve bunu sağlık memuruna uzun bir sopa ile teslim edecektir. En son verilen veba vakasından 30 gün sonra patentler temiz, 15 gün sonra verilenler şüpheli, 15 gün geçmeden verilenler ise bulaşık kabul edilecekti. Bu uygulama aynı zamanda kara yolları içinde yürürlüğe girmişti.”⁹⁶

Eğitim-öğretim hayatında ise çeşitli tıp medreseleri mevcuttu. Bu tıp medreselerinin amacı Osmanlı Devleti için iyi hekimler yetiştirip ülkenin refah seviyesini yükseltmekti. “Fatih Medresesi, Süleymaniye Tıp Medresesi” gibi medreseler en önemli tıp medreseleridir. Tıp medreselerinin yerini zamanla Tıp okulları almaya başlamıştı. 1827 yılında Tıbhane ve Cerahhane, 1867 yılında açılan Mülki Tıbbiye okulları açılarak buradaki öğrencilere batı tarzı eğitim vermeye başlanmıştır.⁹⁷ Osmanlı modernleşmesinden önce genellikle eğitim, usta- çırak şeklinde verilirdi. Zamanla yerini tıp kitapları alarak daha modern ameliyathane aletleriyle, uzman doktorlar tarafından tıp öğrencilerine eğitim yüz yüze vermeye başlanmıştır. XIX.yy’da Osmanlı Devleti’nin bütün kurumları batılılaşmanın etkisi ile değişime uğramıştır. Eğitim, idari, askeri ve sağlık alanında çok başarılı değişimler meydana gelmiştir. Göze ilk çarpan ise askerler için sıhhiye bölükleri kurulmuş ve Nizam-ı

⁹⁵ BCA. HR. İM, 82.42/ 01.09.1923.

⁹⁶ Yıldırım, a.g.e. , s. 23-24.

⁹⁷ Karayaman, a.g.e. , s. 13.

Cedid alayları içinde bir hastane kurulmuştur.⁹⁸ III. Selim'den önce Osmanlı Devleti'nin kurumlarında batılılaşma etkileri fazla gözükmemektedir. Fakat III.Selim tahta çıktıktan sonra her alanda olduğu gibi sağlık alanında da değişim söz konusu olmuş ve batılılaşmanın etkisi görülmeye başlanmıştır. Selçuklu döneminden kalma Tımarhane, Bimarhane, Darüşşifa gibi çeşitli sağlık kuruluşları genellikle resmi olarak değil; devlet adamları veya şahısların kurmuş olduğu vakıf hastaneleri şeklinde kurulmuş olan yapılardır. Bu yapılar topluma sundukları sosyal yardım olanaklarıyla halkı iyileştirmeye çalışmaktaydı.⁹⁹ Her alanda olduğu gibi sağlık alanında XIX.yy'dan sonra batılılaşmanın etkisi göze çarpmaktadır. Bu dönemde Hekimbaşılık Kurumu kaldırılıp yerine Tıbbiye Nezareti kurulmuştur. 1862'de yayımlanan bir nizamname ile hekimlik yapabilmeleri için tıp okulundan mezun olma koşulu getirilmiştir. 1867'de yayımlanan genel idare ile İdarey-i Umumiye Vilayet Nizamnamesinde sağlık örgütlenmesine yer verilmiştir.¹⁰⁰ Bu nizamname dikkate alındığı zaman Osmanlı Devleti'nin halk sağlığına önem verdiği göze çarpmaktadır. Fakir halka; devletin ücretsiz tedavi olanağı sunmasının yanı sıra, kent ve kasabalara doktorların gönderilmesi ve bunların maaşlarının da belediyeler tarafından ödenmesi, Osmanlı Devleti'nin uygulamaları arasındadır. Sağlık alanındaki gelişmeler bu şekilde ilerlerken hekim yetersizliğini gidermek için çeşitli tıp okulları açılmaktaydı. Bu tıp okulları sayesinde karantina uygulaması müfredata girmiştir. Mekteb-i Tıbbiye'de 1841-1842 yılları arasında ilm-i hıfzıssıhhanın da yer aldığı gözükmektedir.¹⁰¹ Açılan bu okullar sayesinde Hıfzıssıhha bir kurum haline gelmiştir. Bunun en önemli örneği ise II. Abdülhamid zamanında açılan Da'ül Kelb Kuduz Tedavi Müessesesi ile bakteriyolojihanenin kurulması olmuştur. Bu kurumlar sayesinde çeşitli hastalıklar tedavi edilerek tamamen ortadan kaldırmak için aşılar geliştirilmiştir.

⁹⁸ Ülman, a.g.e. , s. 11.

⁹⁹ Umut Beylik, İbrahim Halil Kayral, Ümit Çıraklı, "13.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türk Sağlık Sisteminin Gelişim Süreci Üzerine Bir Derleme" C.2, S. 4, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2015, s. 184.

¹⁰⁰ Beylik, Kayral, Çıraklı, a.g.m. , s. 185.

¹⁰¹ Gülten Sarıyıldız, "Osmanlılar da Hıfzıssıhha", C. 17, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1998.

2.2 OSMANLI DEVLETİNDE KUDUZ HASTALIĞI VE DA'ÜL KELB TEDAVİHANESİNİN KURULMASI

Osmanlı Devleti çeşitli bulaşıcı hastalıklar ile mücadele etmekteydi. Bu hastalıklardan biriside kuduz hastalığı idi. İnsanlara bulaşmasından sonra kesin ölüm ile sonuçlanan bu hastalık 1885 yılında Pasteur'un keşfettiği aşı ile tedavi edilmesi mümkün hale gelmiştir. Louis Pasteur'un tavşan omuriliğinden keşfettiği canlı virüs aşısı tüm dünyada ilgi ile karşılandı.¹⁰² En çok ilgi gösteren ülkelerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. O dönemde payitahtta bulunan II.Abdülhamid bu durum ile bizzat kendisi ilgilenmiştir. Abdülhamid'in tıpta gelişen buluşları ve ilerlemeyi yakından takip ettiği bilinmektedir. Diğer hastalıkların yanı sıra kuduz hastalığı 19.yy'da İstanbul'da büyük bir sorun haline gelmeye başlamıştı. Kuduz hastalığı iyice yayılıp insanların hayatını tehdit etmekteydi. Bunun başlıca sebebi köpeklerdi.

2.2.1 Köpeklerin Çoğalması

Köpeğin evcilleştirilen ilk hayvan olduğu düşünülmektedir.¹⁰³ Evcilleştirilen bu hayvan insanlarla iç içe yaşamaya başlamış ve onların bir parçası haline gelmiştir. Korumacı, yardımcı ve asayiş görevi görmesi ile insanların birçok işini kolaylaştırmaktadırlar. Mesela çoban köpekleri sürüyü koruyarak hayvanların güvenliğini sağlamaktadırlar. Bu hayvanlarda kuduz hastalığının yayılımından sonra zamanla kuduz, toplumsal bir sorun haline almaya başlamıştır. Yabancılara saldırarak huzuru bozan köpekler aynı zamanda kuduz hastalığını da insanlara bulaştırmaya başlamışlardır. 19.yy'a yaklaştığımız zaman kuduz hastalığındaki artış iyice göze çarpmaktaydı. Kuduz hastalığının bu şekilde artmasının sebeplerinden bir tanesi de köpek ve kedi nüfusunun çoğalmasıdır. Artan köpek ve kedi nüfuslarının kontrol altına alınması adına çok fazla politika uygulanmamaktaydı. Köpeklerin itlaf edilmesi bir çözüm olsa da uygulanan bu politika ile ilgili de toplumsal bir karışıklıkta ortaya çıkabilmekteydi. Toplumun bir kesimi köpeklerin öldürülmesine olumlu baksa da bir kesimi de yapılan bu itlafı karşı çıkabilmekteydi. Köpekler

¹⁰² Yıldırım, a.g.e. , s. 120.

¹⁰³ Eren Akçiçek, "Seyyahların Gözüyle Eski İstanbul'da Sokak Köpeklerinin Isırmaları ve Kuduz Hastalığı" *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, s. 85.

aynı zamanda kedilere de kuduz hastalığını bulaştırmaktaydılar. Kedilerde tıpkı köpekler gibi insanlarla iç içe yaşayan canlılardır. Dolayısı ile kedilerin de insanlara kuduz bulaştırması kaçınılmaz hale gelmiştir. Köpekler aynı zamanda sürü halinde dolaştıkları için hastalığın yayılımını da kolaylaştırmıştır. Kuduz hastalığı tek cins köpek türünden bulaşmamaktadır. Kuduz virüsünü her cins köpek taşımaktadır. Edwind De Leon, bu hayvanlardan bahsederken “Her sokak kendilerine aitmiş gibi dolaşmaktadırlar” şeklinde bahseder.¹⁰⁴ Köpekler eğer bir yere ait olurlarsa oranın efendisi gibi davranır. Orada bir sürü oluşur. Sokak ve caddeleri sahiplenir. Yabancılara saldırırlar. Isırır ve onları yaralayarak kuduz hastalığını bulaştırabilirler. Köpekler, insanların gündelik yaşantılarının bir parçası haline gelmiştir. Onlara yemek ve su vererek yaşadıkları yere bağlı kalmasına sebep olmuşlardır. Alfred Colbeck’in kayıtlarına göre köpekler cadde ve sokaklarda o kadar çok artmıştır ki, insanlar yürürken aralarından geçerek veya üstünden atlayarak yürüyebildiklerini belirtmiştir.¹⁰⁵ Toplu halde dolaşarak insanları tehdit eden köpekler özellikle geceleri saldırmaktadırlar. Geceleri belli bir saatten sonra hep bir ağızdan havlayarak veya uluyarak insanları geceleri uykularından uyandırıp uykusuz kalmasına sebep olmaktadır. Bir gece bir İngiliz İstanbul sokaklarında yürürken köpekler hücum etmiştir. Köpeklerin saldırmasına karşılık veren İngiliz, bu durumdan kurtulamamış ve orada vefat etmiştir. Bu durumu duyan İngiliz sefiri yaşanan bu olayı siyasi bir mesele haline getirmiştir. Dönemin padişahı Sultan Mahmud bu sebepten birçok köpeği Hayırsız Ada’ya sürmüş olmasına rağmen köpeklerin içinde bulunduğu tekne fırtına yüzünden kıyıya sürüklenmiştir.¹⁰⁶ Hayırsız Ada’ya bırakılan köpekler, telef olmuşlardır. Bu durum İstanbul’da büyük protestolara neden olmuştur. İstanbul halkına göre hayvanlara eziyet etmenin büyük uğursuzluklara yol açacağına ve çeşitli salgın hastalıkların sirayet edeceğine inanılmaktaydı. O dönemde kolera salgınının başlamasının nedenini de köpeklerin Hayırsız Ada’daki çektikleri eziyete bağlanmaktaydı. Aynı zamanda Müslümanlar köpeklere karşı hassas davranmaktaydılar. Bunun sebebi, Kuran- Kerim’de mağaranın önünde bekleyen Ashab-i Kehf’in köpeği kıtmir’den bahsedilmesidir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Buğra İnal, *19. Yüzyıl’da Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu’da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat*, Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2018, s. 393.

¹⁰⁵ İnal, *a.g.t.*, s. 394.

¹⁰⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁰⁷ Akçiçek, *a.g.e.*, s. 87.

Bu sebeple de Müslüman halk köpeklere karşı daha duyarlı davranmaktaydı. Halkın isyanı sonucunda, II. Mahmud henüz ölmeyen köpekleri geri İstanbul sokaklarına salmıştır.¹⁰⁸

İstanbul'daki köpeklerin fazla olması yabancı seyyahların anılarına konu olmuştur. İstanbul'a gelen seyyahlar anılarında köpeklerle ilgili farklı farklı anılara yer vermişlerdir. Mesela, Josiah Brewer; 1827 yılında ziyaret ettiği İstanbul'da köpeklerin saldırgan bir tavır içerisinde olduğunu ve onlardan korunmanın en iyi yöntemi fırın gibi yerlerden yiyecek alarak onlara yedirmek gerektiğini belirtmiştir. Başka seyyahlar ise geceleri sopasız ve taşsız gezmenin mümkün olmayacağını çünkü köpeklerin en çok gece saldırdıklarından bahsetmiştir. 1655 yılında İstanbul'da bulunan Fransız gezgin Jean de Thevenot halkın köpekleri nasıl koruduğunu içlerinde yaşayan köpek ve kedileri beslemek için zenginler tarafından çeşitli vakıflar kurulduğunu anlatır.¹⁰⁹ Birçok seyyah anılarında İstanbul köpekleri ile ilgili kötü bir şekilde bahsederken Bayan Baillie adında bir seyyah köpeklerin aslında çok uysal ve sakin hayvan olduklarından bahsetmiştir.¹¹⁰ Köpeklerin uysal olduklarını, insanlara karşı aslında dost canlısı bir tavır sergiledikleri de bazı yabancı seyyahların gözlemleriyle anılarında yer almaktadır. İstanbul köpeklerinin bu kadar çok olmasının sebebi, hem Müslüman halkın inancından kaynaklanmaktadır hem de onlara karşı çok dostane bir şekilde yaklaşarak besleyip sahiplenmelerinden ileri gelmektedir. İstanbul sokaklarının temizliğini sağladıkları ileri sürülse de sokaklardaki çöp artıklarını yemeleri, insanların onları beslemeleri çoğalmalarına neden olmuştur. Bu sebeple de köpek sayıları artarak 40-50 bin civarı köpek bulunmaktaydı.¹¹¹ Köpeklerin bu kadar çok artması, toplum sağlığı için bir sorun halini alabilmekteydi. Birkaç köpek de kuduz hastalığı tespit edildiğinde, sürü halinde yaşadıkları için hepsinin kuduz hastalığı taşıma ihtimali ortaya çıkmaktaydı. Bu sebeple de İstanbul halkı kuduz hastalığına karşı riskli bir topluluk haline gelmekteydi.

¹⁰⁸ Abdullah Cevdet, *İstanbul'da Köpekler*, Matbaay-i İctihad, 1909, s. 6-7.

¹⁰⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 118.

¹¹⁰ İnal, *a.g.t.*, s. 394-395.

¹¹¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 118.

Seyyahların anılarında İstanbul, köpekleri ile beraber anılmaktaydı. İstanbul'un bir parçasıydı onlar. Sokaklar onların eviydi. Orada beslenir, yaşamlarını sürdürür ve o sokaklarda hayatları son bulurdu. Köpekler, zamanla İstanbul halkı için kuduz hastalığının kaynağı olmasından dolayı, hükümet tarafından itlaf politikaları ile sayılarını azaltma yoluna gidilmiştir.

2.2.2 II. Meşrutiyetle Gelen Köpek İtlafları

1908 yılında, II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber köpeklerin lehine “*Sokak köpeklerinin itlafı*”,¹¹² şeklinde çıkartılan yasa tüm şiddetiyle İstanbul sokaklarında uygulanmaya başlanmıştı. 1900’lu yıllarda kuduz hastalığının sirayetinde gittikçe artan vakaların dönemin belgelerinden anlamaktayız. Kuduz hastalığının hala bir halk sorunu olduğunu ve insanları tehdit ettiğini bilmekteyiz. 1910 yılında köpek sayılarının 60-80 bin civarında olması, birçok insanın kuduz hastalığı yüzünden vefat ettiği ve bu köpeklerin sokakları kirlettiklerini acilen sokaklardan temizlenmeleri gerektiği belirtilmiştir.¹¹³ Halk da bu konuya ciddi bir şekilde yaklaşarak tedbirler almışlardır. Gazeteler sayesinde bilinçlenen halk bazen kendi kendilerine de bir çözüm yolu bulmaktaydılar. Eski Tütüncübaşı Ali Bey’in İstavroz deresi civarındaki evinin bahçesinde yaşayan ve kuduz belirtileri gösteren av köpeğini kendi tüfeği ile vurduğunu sonuç olarak Ali Bey’in hiçbir yasal işleme maruz kalmadığını belirtilmiştir.¹¹⁴ Bu durumda halkın olaylara müdahil olduğunu böyle durumlarda yaşanan olaylara bir yaptırım uygulanmadığı belirtilmiştir. Halkın bilinçlenmesinde önemli bir rol oynayan aracı ise gazetelerdir. 1910’lu yıllarda Kayseri halkının aydınlanması ve bilinçlenmesi adına gazetede bir yazı bulunmaktadır. Gazetede baytarlık mesleğinin önemi üzerinde durulmuş ve bu mesleğin önemi anlatılarak hayvanlardan insanlara geçebilen hastalıklar hakkında da geniş bilgiler verilmiştir.¹¹⁵ Halkın bilinçlendirilmesi, yaşanan kuduz olaylarının azalmasında ve insanların daha dikkatli bir şekilde tedbir almasına olanak sağlamıştır. Artan vakalara çözüm olarak köpek itlafları gerçekleşmekteydi. Döneminde yaşanmış olan pek çok itlaf dikkat

¹¹² BOA, ZB, 378.50/ R-11-05-1325.

¹¹³ Yıldırım, *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, s. 118.

¹¹⁴ BOA, ZB, 395. 66 / H-17-04-1325.

¹¹⁵ Hava Selçuk, “Osmanlı Döneminde Gazetelerin Halkı Bilinçlendirme Yönünde Yayınları”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, s. 201

çekmektedir. Köpek itlafları; ciddi bir biçimde kuduz vakalarını azalttığı bilinmesi üzerine İstanbul gazetelerinde, Konya başta olmak üzere kuduz köpek artışı üzerine derhal itlaf başlamış ve neredeyse köpeklerin soyu tüketilmiştir.¹¹⁶ İtlaf dönemine damga vuran dönem II. Meşrutiyet dönemidir. II. Meşrutiyet ile beraber köpeklerin birçoğu öldürülmüştür. Döneminde yazılmış bir gazete haberine göre:

Eskişehir’de çarşının orta yerinde kalabalıkta bir hengâme başlamıştı. Kuduz bir köpek çarşının orta yerinde insanlara saldırmaya başlamasından dolayı insanların arasında kargaşa çıkmıştı. Yaralanan insanlar, o çevrede bulunan eczaneye götürülüp tedavi olmuştur. Yaralılar içinde 11 tane yaşlı insan ve bir çocuk da göbeğinden ısırılmıştır.¹¹⁷ Yine buna benzer bir olay, gazetelere yansımıştır. Bir düğün esnasında kuduz köpek fark edilmiştir. Bunun kuduz köpek olma ihtimaline nazaran halk hükümete, jandarmaya haber vermiştir. Hükümetten tam yetki alan jandarmalar sokaklarda rast geldiği her köpeği vurma yetkisi elde etmişlerdir. Halkında desteğini alan jandarma kuduz köpeği her yerde aramasına rağmen bulamamıştır. Bu sebeple halk uzun bir süre sokaklarda rahat yürüyememiş geceleri ise dışarı çıkamamıştır.¹¹⁸ Toplumda yaşanan çeşitli karışıklıklardan dolayı Osmanlı Devleti’nin uyguladığı itlaf politikası pek çok yerde uygulanmaktaydı.

Sıklıkla tartışılan ve itlaf sorunu içinde değerlendirilen olay 1910 yılında yaşanmıştır. Bu yılda yaşanan acımasızca gerçekleştirilen olay, sayıları 60 ile 80 bini bulan köpeklerin Hayırsız Ada’ya sürgünü yani itlafı büyük yankı uyandırmıştır. Çingeneler aracılığı ile toplanan köpekler, adaya gönderilmeden önce Topkapı civarında tutulmuşlardır. Fakat burada da insanları rahatsız etmelerini gerekçe gösterilmesi üzerine Hayırsız Ada’ya gönderilmişlerdir. Köpeklerin toplanıp Hayırsız Ada’ya gönderilmesine halk razı değildi. Devlette bu yüzden çingeneleri tutarak çingenelerin aracılığı ile köpekleri zorla kayıklara bindirmişlerdir. Köpekler aç ve susuz bir şekilde Ada’ya bırakılmıştır. Köpeklerin yarısı açlıktan birbirini yiyerek telef olmuşlardır. O kadar çok köpeğin bir arada olması, açlık ve susuzluktan dolayı bağırışları epey bir gürültüye neden olacak ki halk artık şikâyet etmeye başlamıştı. Halkın bu duruma daha fazla dayanmaması üzerine şikâyetlerde

¹¹⁶ *Köroğlu Gazetesi*, 10 Ocak 1330, s. 2

¹¹⁷ *Eskişehir Gazetesi*, 17 Eylül 1326- 1327, s. 2

¹¹⁸ *Eskişehir Gazetesi*, 17 Eylül 1326- 1327, s.2

bulunmaya başlamışlardı. Bunun üzerine geriye kalan köpekler tekrar İstanbul sokaklarına salınmıştır.¹¹⁹ Köpeklerin adadaki durumunu ise Fransız bir karikatürist olan Sem, adaya giderek oradaki yaşanan faciaya tanıklık etmiştir. Oradaki görüntüyü şu şekilde nakleder:

‘‘Çoğu kumsalda itişiyor birbirini sıkıştırıyordu. Birbirlerinin üstüne çıkararak suya ulaşmaya çalışıyorlar; güneşten pişmiş, ateşten kavrulmuş bacıklarını serinletmeye çalışıyorlardı. Denizde yüzen leşler için kapışıyorlardı. Susuzluktan yarı ölü durumundaki birkaçı tuzlu suyu içmeye çalışıyorlardı. Karada ise cesetleri kapışan bir köpek güruhundan başka bir şey yoktu.’’¹²⁰

Köpeklerin Hayırsız Ada’ya mahkûm edilmesine dair Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Zürih şubesinde bu olaya dair bir mektup gönderilmiştir.¹²¹ Aynı zamanda Petersburg ’ta da Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Hayırsız Ada’ya gönderilen köpeklerin daha iyi bakılması gerektiğini yoksa öldürülmeleri gerektiği ile ilgili ilgililere bir yazı göndermiştir.¹²² Bu yazılara baktığımız zaman köpeklerin sürgünü sadece İstanbul halkı arasında değil aynı zamanda da diğer ülkelerde tepki ile karşılanmıştır. Köpeklerin bu kadar çok itlaf edilmesinin diğer bir sebebi ise kuduz hastalığını taşımalarının yanı sıra sokaklara çok fazla pislik ve mikrop bırakmalarıydı. Cemil Topuzlu belediye başkanlığı sırasında köpeklerin sokakları fazlaca kirlettiğinden bahsetmektedir.¹²³ Topuzlu zamanında itlaflar gerçekleşerek 30.000 köpeğin imha edildiğini bilmekteyiz. Modernleşme hareketleri adı altında uygulanan itlaflara karşı Avrupa büyük bir tepki göstermiştir. Yaşanan bu olaylar yüzünden Paris’te okuyan Türk gençleriyle, Fransız öğrencilerinin arasında gerginlikler yaşanmıştır.¹²⁴ 1914 yılında kuduz vakalarının günden güne arttığı dönemin kayıtlarında gösterilmektedir. 750’sinin asker ve 775’nin sivil olmak üzere toplam vaka sayısının 1525 kişiye ulaştığı ifade edilmiştir.¹²⁵ Dönemin önemli

¹¹⁹ Tolga Akay, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Kuduz ve Kuduz Şüphesi Taşıyan Hayvanların İtlatı’’, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, s. 260

¹²⁰ Catherine Pinguet, *İstanbul’un Köpekleri*, Çeviren: Saadet Özen, İstanbul, 2008, s. 12.

¹²¹ BOA, HR. TO, 540 .65/ M-10-08-1910.

¹²² BOA, HR. TO, 540. 52/ M-19-07-1910.

¹²³ Cemil Topuzlu, *İstibdat- Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul, 1951, s.112.

¹²⁴ *Haber Gazetesi*, 11.10.1934, s. 4.

¹²⁵ Erol Karıcı, ‘‘II. Meşrutiyet Hükümetleri Döneminde Kuduz Hastalığı ile Mücadeleye Dair’’, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, s.301.

kaynakları arasında sayılan Sıhhiye Mecmuaları da kuduz hastalığı ile ilgili detaylı bilgiler içermektedir. 1915-1916 yılları ile ilgili detaylı bilgi sunan sıhhiye mecmuasını inceleyecek olursak:

1915-1916 yılları arasında Da'ül Kelb Tedavihanesine başvuran hasta sayısının toplam 1091 kişi olarak kayıtlara geçse de 61 kişinin tıbbi olarak tedavilerinin gerekli olmadığı kanısına varılmıştır. Geriye kalan 1030 hastanın Pasteur ve Högyes tedavi usulleri uygulanmasıyla tedavi edilmişlerdir. Dersaadet'ten 166 hasta, Kastamonu'dan 20, Aydın'dan 367, Bursa'dan 30, İzmit'ten 22, Ankara'dan 25, Edirne'den 102, Diyarbakır'dan 12, Konya'dan 27, Şam'dan 17, Manastır'dan 2, Sivas'tan 1, Musul'dan 24, Trabzon 12, Çanakkale 27, Bağdat'tan 7 kişi'nin Da'ül Kelb Tedavihanesine başvurarak tedavi altına alınmışlardır. Verilen kaynaktan hasta sayısının en çok olduğu il Dersaadet olması gerekirken, en fazla Aydın ilinin hasta sayısına sahip olduğunu görmekteyiz. İllerde olan vaka sayısındaki farklılıklar kesin bir duruma bağlanmamaktadır. Aynı zamanda ısırılan hayvanın cinsine göre de istatistik durumu ortaya çıkartılmıştır. Köpek 717, Çakal 80, Barkir 27, Tilki 1, Kedi 39, İnsan 2, Kurt 63, Sırtlan ise 1'dir. Bu tabloya baktığımız zaman kuduz hastalığını bulaştırma riski bulunan en yüksek hayvan grubunda köpek yer almaktadır. Köpeklerle insanın ilişkisinin daha fazla olması, sokaklarda yaşaması ve sokakları sahiplenmelerinden ötürü bulaştırma riski en yüksek olan gruptur. Bu yüzden de kuduz hastalığını önlemek için en çok itlaf edilen hayvan grubunda köpekler yer almaktadır. Erkek hasta sayısı 804 iken kadın hasta sayısı 226'dır. Kuduz hastalığının belli bir cinse bulaştığı ile ilgili kesin bir bilginin olmamasıyla beraber kadınların genellikle ev hanımı olması ve dışarı ile çok fazla iletişiminin olmamasından dolayı, kadınlara hastalığın bulaşması düşük bir ihtimaldir. Kuduz hastalığından ise 40 kişinin vefat etmesi, vefat edenlerin 20'sinin ise kurt saldırısı yüzünden ölümleri gerçekleşmiştir. Kurt saldırılarının kedi ve köpeğe göre daha tehlikeli olduğu aşikârdır. Saldırı anında yaranın derin açılması ve genellikle baş ve yüz kısımlarına doğru saldırı olmasından dolayı kurt saldırıları daha ölümcül bir durum teşkil etmektedir. Aynı zamanda kurtlarda bulunan virüsün diğer hayvanlara göre daha tehlikeli olduğu bilinmektedir. Yaşanan bu durum kurt ve çakallarında itlafının gerekli olduğunu gösterse de, yakalanması zor vahşi hayvanlar oldukları için döneminde yazılan kaynaklarda henüz böyle bir olaya rastlanılmamıştır. Bu dönemde

verilen kayıtlara baktığımız zaman mezheplerdeki vaka sayılarını da görmekteyiz. Müslüman halktan 839 kişi kuduz vakasından dolayı Dersaadet'e başvuruda bulunmuştur. İstanbul şehri kuduz vakalarının en çok yaşandığı bölge olmasının yanı sıra Müslüman kesiminde en fazla İstanbul'da bulunmasından dolayı, kuduz vakalarında saldırıya en çok maruz kalan Müslüman kesim olmuştur. Rum 229 iken, Musevi 33, Ermeni 32, Protestan ise 2'dir. Bu tablo bize aynı zamanda İstanbul'da yaşayan kişilerin mezheplerinin istatistiksel durumları ile ilgili bilgi de vermektedir. Aylara göre de hasta sayısında farklılık göstermektedir. Bu farklılığın iklimsel hiçbir tespiti yoktur fakat şunu bilmeliyiz ki bahar aylarında ve yaz aylarında hem insanlar sokaklarda daha fazla vakit geçirmektedir hem de hayvanların sokaktaki nüfusu artmaktadır. Bu sebeple kuduz vakalarındaki istatistiksel çizginin en çok bu zamanlarda yükseldiğini bilmekteyiz. Bu sebeple Kasım ayında 84, Aralık 96, Ocak 85, Şubat 84, Mart 96, Nisan 120, Mayıs 85, Haziran 67, Temmuz 83, Ağustos 100, Eylül 85, Ekim 64 şeklinde bir tablo sunulmuştur. Bu tablo ile Ağustos ve Nisan ayında vakanın en fazla yaşandığı aylar olarak belirtilmiştir. Diğer dönemlerde vakalar her ne kadar yüksek olsa da ağustos ve nisan ayı kadar fazla değildir. Demek oluyor ki bahar aylarında ve yaz sıcaklarında kuduz vakalarının en çok yaşandığı aylar olarak belirtilmiştir.¹²⁶ Bahar aylarında kuduz hastalığının artmasının sebebi insanların cadde ve sokaklarda piknik yapmaları, gezmeleri ve aktivite yapmalarından dolayı saldırılara daha açık hale gelmektedirler. Cumhuriyetin ilk yıllarından sonra toplam hasta sayısındaki oranların ciddi oradan değişmesi, belediyeler tarafından alınan önlemlerin yanı sıra, hayvanlarında insanların aşılmasından dolayı toplam hasta sayısındaki durum değişmiştir.

Sıhhiye mecmuaları Cumhuriyet Dönemine ait önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kuduz hastalığının yanı sıra diğer salgın ve bulaşıcı hastalıklar hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Tedavi olmak için gelenlerin sayısı ve gidenlerin sayısı belirtilirken vefat sayısı hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Aşılınmalarla ilgili de istatistiksel bilgiler içermektedir. Mecmuaların içinde sıhhiye konulu çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

¹²⁶ *Sıhhiye Mecmuası*, S. 14, Şubat, 1338/1916, s. 42-45

Aşağıdaki tabloya baktığımız zaman şehirlere göre kuduz hasta sayısı ve hayvan cinsi ile dönemin durumu hakkında bilgi edinebilmekteyiz

1915 – 1916 yılları arasında kuduz olan hasta sayısı: 1091

Vefat: 40 (Toplam Hasta Sayısı: Kadın:226 / Erkek:804)

<u>Bazı illere göre</u>	<u>Gelen hasta sayısı</u>	<u>Isıran hayvan cinsi</u>	<u>Isıran hayvan sayısı</u>
Dersaadet	166	Köpek	717
Kastamonu	20	Çakal	80
Aydın	367	Barkir	27
İzmit	22	Tilki	1
Ankara	25	Kedi	39
Edirne	102	Kurt	63
Diyarbakır	12	Sırtlan	1
Konya	27		

Osmanlı belgelerine baktığımız zaman kuduz vakalarını her semtte görmemizin yanı sıra sayfiye alanlarında daha fazla gözükmekteydi. Bu semtler Kadıköy, Sarıyer, Büyükdere gibi alanlardı. Özellikle yaz aylarında artan kuduz vakalarının sebebi olarak insanların yazın sokakta daha fazla vakit geçirmelerinden dolayı sokak köpekleri ile aynı ortamda daha sık bulunan insanlar, saldırıya daha açık hale gelebilmektedir. Köpek itlafı Osmanlı Devleti için bir çözüm olsa da yabancı devletler bu duruma tepki ile yaklaşmışlardır. Özellikle belediye sınırları dâhilindeki köpeklerin itlaf ve uzaklaştırılması başta Rusya sefiri olmak üzere diğer sefirlerinde başlattıkları girişimlerin onur kırıcı olduğunu fakat olayların sebebi ve gelişiminin de incelenip sonucunun bildirilmesi gerekmiştir.¹²⁷ Osmanlı Devleti kuduz hastalığını önlemek için itlaf sistemini uygularken halk da bu duruma tepki ile yaklaşmaktaydı. Üsküdar şubesi köpek itlaf memurlarından Bogos efendinin Harem iskelesinde görevli iken köpekleri itlaf etmekteydi. Selimiye kışlasındaki köpeği de

¹²⁷ BOA, DH. MKT, 1950.96/ H-25-12-1306.

zehirlediği için iki nefer Bogos efendiyi alıp kamçı ile fena halde dayak yemiştir.¹²⁸ 1915 yılında kuduz hastalığının artması üzerine başıboş köpeklerin itlafına karar verilmiştir.¹²⁹ Osman Macid, kuduz hastalığının önlenmesi ile ilgili eserinde bilgiler vermiştir. Köpek olan yerde kuduz vardır. Köpek olmayan yerde kuduz yoktur. Köpek çoğaldıkça kuduz çoğalır. O halde hastalığı durdurmak için köpeklerin kaldırılmasının gerekli olduğunu savunmuştur.¹³⁰ 1920'li yıllarda Kuduz hastalığının en çok sirayet ettiği Kadıköy, Üsküdar, Beykoz, Şile, Kartal gibi yerlerde kuduz vakalarının artması üzerine buradaki köpeklerin itlaf edilmesi Sıhhiye Umumiye Müdürlükleri tarafından tebliğ edilmiştir.¹³¹ Osmanlı Devleti tarafından köpek itlaf yasasının sürekli olarak uygulanmasının sebebi, bu vakaların önüne geçebilmektir. Osmanlı Devletinde hem yetkililer arasında hem de halk arasında itlaf meselesi sıklıkla tartışılmıştır. Dönemin kaynaklarına göre, kuduz vakalarının hala toplumsal bir sorun olmasının yanı sıra uygulanan politikalar yüzünden uluslararası bir durum olarak Osmanlı Devleti'nin de uyguladığı politikaları sorgulatmaktadır. İstanbul köpekleriyle tanınmış bir şehirdir. Aynı zamanda köpeklerin Müslüman halk için ayrı bir önem taşıdığı için itlaf sorunu ciddi tartışmalara neden olmaktaydı. İstanbul'un, köpeklere karşı bu kadar hassas olması çeşitli teorilere bağlanmaktadır. Kuran-ı Kerim'in hayvanlara karşı merhametli olmasını emrettiği için midir, yoksa Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a girerken arkasında pek çok köpeğin ona eşlik etmesi midir?¹³² Bu teorilerin bir kesinlik kazandırmadığı aşikârdır. Fakat şunu bilmeliyiz ki II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilmiş olan köpek itlafları, döneminde yankı bulmuştur. II. Meşrutiyetten sonra artan köpek itlaflarının, neden bu dönemde bu kadar çok öldürüldükleri ayrı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkar. Yaşanan bu olaylar köpekler için imha mı yoksa insanlar için tedbir mi sorularını akla getiriyordu. Dönemine ilişkin en çok ses getiren de Abdullah Cevdet'in eseri olmuştur. Köpeklerin insanlara zarar verdiğini sert bir şekilde eleştirerek eserinde bahsetmiştir. Modernizmi, çağdaşlaşmayı ve ilerlemeyi savunan Cevdet, sokak köpeklerinin, İstanbul sokaklarını pislettikleri ve insanları huzursuz ettikleri için onların itlafının gerekli olduğunu sert bir şekilde savunmuştur. II. Meşrutiyetten

¹²⁸ BOA, DH. EUM. KLU, 12.4./ H-07-07-1335.

¹²⁹ BOA, DH. EUM. LVZ, 30.01 /H-26-12-1333.

¹³⁰ Macid, *a.g.e.*, s. 97.

¹³¹ BOA. DH. UMVM, 96. 38 / H.03-11-1340.

¹³² Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, Çev: Beynun Akyavaş, TTK, Ankara, 1993, s.116.

sonra, yöneticiler köpek itlaflarını kesin çözüm olarak görmüş olacaklar ki bu kadar çok itlaf olayları kayıtlara geçmiştir. İtlafların sebepleri arasında, II. Meşrutiyet döneminde daha batı yanlısı bir politika izleyen Osmanlı Devleti'nin bu itlafları gerçekleştirdiği bilinmektedir. Aynı zamanda Avrupa görünümü bir kent ortaya çıkarma fikrinden dolayı da böyle girişimlerin meydana geldiği düşünülmektedir.¹³³ 1910 yılından önce de her ne kadar itlaflar gerçekleşse de bu şekilde ölüme terk edilmemişlerdir. Bu dönemin bu kadar eleştirilmesi yine aynı soruları gündeme getirmekteydi. Tedbir mi, imha mı? Dr. Remlinger'a göre: "Köpeklerin sokaktaki varlıkları gericiliğin ve yobazlığın bir simgesidir şeklinde ifade etmiştir."¹³⁴ Dönemin yöneticileri her ne kadar köpekleri itlaf etseler de İstanbul halkı köpeklere karşı her zaman daha duyarlı, daha insafli ve sevgi dolu olmuşlardır. İnsanlar sokaklarda ağzı salyalı kafası düşük köpeklerle sık sık karşılaşabilmekteydiler. Köpeklerin öldürülmemesini savunan toplumun bazı kesiminden dolayı kuduz vakalarının arttığı bildirilmektedir. Bilinçsiz bir şekilde davranan ve yobazlıklarından dolayı toplum sağlığını tehdit etmeleri çeşitli gazetelerde dile getirilmiştir.¹³⁵ Jön Türklerin uyguladığı bu politika ile İstanbul halkı arasında bir sorun şeklinde karşımıza çıkar.

Saldırıya uğrayan her Osmanlı tebaası mutlaka tedavi altına alınmıştır. Kuduz hastalığını taşıyıp taşımadığı kesin olunmasa dahi hastanın durumu tehlikeye atılmayarak mutlaka tedavi altına alınmaktadır. İlgili kurumlar tedavilerinin hiçbir şekilde yarım bırakılmamasını dikkatle takip etmekteydiler. Elbette her hasta tedavi olmamakla birlikte tedaviye gelen hastalardan da firar edenler de olmuştur. Bunun sebebi ise Da'ül Kelb tedavihanesine, tedavi amaçlı giden hastaların döndükten sonrada vefat etmeleri üzerine, hastaların iyileşeceklerine dair inançları ortadan kalkmıştı. Bu sebeple de tedaviden kaçma olayları meydana gelmiştir. Tedaviden kaçan hastaların önüne geçebilmek için "Kefalet Sistemi" uygulanmıştır. Bu uygulanan politika ile firar eden hastaların önüne geçebilmek amaçlanmıştır. Bu hastaların firar etmeyeceklerine dair *mahaller-i zabitasınca kefaleti rabt eylemeleri*

¹³³ İrvin Cemil Schick "İstanbul'da 1910 Yılında Gerçekleşen Büyük Köpek İtlafları: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası", *Toplumsal Tarih* 200, Ağustos 2010, s.23-24.

¹³⁴ Pinguet, *a.g.e.*, s. 15.

¹³⁵ *Haber Gazetesi*, 14 Ağustos 1340- 26 Nisan 1341, s. 2

lüzumu, şeklinde tebligat verilmiştir.¹³⁶ Kaçan hastaların ise muhakkak peşine düşülerek bulunmuştur. Kuduz bir köpek tarafından ısırılan 25 yaşında olan Osman kızı Ayşe'nin tedaviye başladığının üçüncü günü tedaviyi yarım bırakarak kaçtığı bildirilmiştir. Bu hasta hemen bulunarak tedavi altına alınmıştır.¹³⁷ Kayıtlara geçen bir diğer olay ise Daülkelb Tedavihanesinde kaçan kadının bulunmasına üzerine emir gelmiştir.¹³⁸ Bu hastaların tedavilerinin mutlak surette tamamlamaları toplum sağlığı açısından büyük önem arz etmekteydi. Osmanlı Devleti'nde hastalarının tedavi görüp iyileşmeleri ve bu sürecin takibinin yapılması, sağlık politikaları arasında yer almaktaydı.

Kuduz köpek saldırısına uğrayan hastaların muhakkak tedavi olması gerekiyordu. Sadece toplumun üst tabakası değil, aynı zamanda fakir hastalar da tedavi olabiliyorlardı. Hastaların tedavi merkezlerine giderek tedavileri gerçekleşiyordu. Yaşadığı yerde tedavi merkezi olmayan hastalar, mecburen tedavi merkezlerine gitmek zorundaydılar. Hastaların vakit kaybetmeden Dersaadet'e gidip tedavileri şarttı.

“Kuduz kelb veya sair hayvan tarafından ısırılanların vakit kaybetmeden Dai'l kelb Tedavihanesine izamlarının (...) gerektiği bazı mahallerce bu gibiler ısırıldıklarından 30- 35 gün sonra gönderilerek birçoklarının vefatına sebep verilmekte olduğuna” işaret edilmektedir.¹³⁹

Fakir olan hastaların masraflarını devlet karşılamaktaydı. Kuduz hastalığı ve köpek tarafından ısırılmasından dolayı tedavi için Dersaadet'e gönderilen ve fakir olan kimselerin yol masraflarının belediye gelirlerinden karşılanması gerektiği ilgili vilayetlere tebliğ edilmiştir.¹⁴⁰ Bu hususta hiçbir hastanın mağdur olmayarak tedaviye rahat bir şekilde ulaşması olanağı sağlanmıştır. Ürgüplü Mehmet ve Zeynep'in fakir olmalarından dolayı, masrafları belediyelerce karşılanmak üzere tedavi için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 'ye gönderilmişlerdir.¹⁴¹ Kuduz köpek saldırısına uğrayan fakir hastaların barınma ve yiyecek gibi ihtiyaçları karşılanması

¹³⁶ BOA, DH. MB. HPS, M. 2. 35/ H-14-10-1329.

¹³⁷ BOA, ZB, 40. 50/ R- 01-04-1323.

¹³⁸ BOA, ZB, 347. 86/ R-26- 04-1323.

¹³⁹ Özgün, *a.g.m.*, s. 511.

¹⁴⁰ BOA, DH. MKT, 308. 29/ H-18-05-1312.

¹⁴¹ BOA, DH. MKT, 2223. 102/ H-12-03-1317.

zorunluydu. Parası olmayan hastalar; zamanında tedavi olamadıkları için, tedaviye geç kaldıkları için, birçok ölüm kayıtlara geçmiştir. İlk zamanlarda tedaviye geç kalan hastalar genellikle Da'ül Kelb Tedavi Müessesine uzak yerlerde oturdukları için vaktinde tedavi olamamaktaydılar. Çıkan bir gazete haberine göre “*Bir zavallı kuduzdan öldü!*” şeklinde çıkan haberde olay şu şekilde gerçekleşmiştir:

Kuduz bir kurt tarafından ısırılan bir erkek, İstanbul'a tedavi olmak amacı ile 33 gün sonra Da'ül Kelb Müessesine gelmiştir fakat tedavisinin gecikmesinden dolayı vefat etmiştir. Anadolu'dan gelen insanlarda İstanbul Da'ül Kelb Tedavihanesine tedavi olmak için gitseler dahi, tedavi müessesinin uzak olmasından dolayı tedavileri geciktiğinden dolayı vefat etmektedirler. Anadolu'dan ve İstanbul çevresinden gelenlerin durumu ağır ise yatarak tedavi edilebilmekteydiler. İstanbul'dan gelenler genelde hastaneye yakın oldukları için durumları ciddileşmeden ayakta tedavi edilebilmekteydiler.¹⁴² Devletin hazinesinden harcanan bu paraların, neye ne kadar harcandığını bildiren bir pusula kayıtlara geçmiştir. Bu belgede *Kuduz kelb tarafından ısırılan (...) yol masrafları için kırk kuruşun irsali şeklinde harcanan meblağın miktarı belirtilmiştir.*¹⁴³ Aynı zamanda taşradan Daülkelb tedavihanesine gönderilen kişilerin tedavilerinin ve dönüş masraflarının da karşılanması gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁴ Dönüş masraflarının karşılanması durumu, belediyeler ve Daülkelb arasında bir takım sorunları ortaya çıkarmıştır. Tedavi için giden hastalarının dönüş masraflarının belediyelerce karşılanması gerektiği aksi takdirde hiçbir hastanın kabul edilmeyeceği Daülkelb Tedavihanesi tarafından belirtilmiştir.¹⁴⁵ Tedavi amacı ile gönderilen hastalara hiçbir şekilde ayırım yapılmamaktadır. İster Müslüman ister gayrimüslim olsun, her hasta eşit derecede tedavi olmaktadır. Tedavi olmaları için gereken meblağ da aynı şekilde ayırım yapılmadan hastaya tahsis edilmekteydi.

¹⁴² *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Haziran- 6 Ağustos, 1924, s. 5

¹⁴³ BOA, ZB, 101. 27/ R-23-07-1320.

¹⁴⁴ BOA, DH. UMVM/ 142. 79, H-29-01-1335.

¹⁴⁵ BOA, DH. UMVM/ 142. 67, H-25-01-1335.

2.2.3 Paris'e Gönderilen Heyet

Louis Pasteur, 6 Temmuz 1885 tarihinde kuduz aşısını keşfetmesi üzerine insan üzerinde uygulamış ve başarılı bir sonuç elde etmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de büyük merak uyandırmıştır. Salgın ve bulaşıcı hastalıklar konusunu yakından takip eden II. Abdülhamid'in emri ile 1886 yılında Paris'e Pasteur'un yanına 3 kişilik bir heyet gönderilmiştir. Doktor Zoeros Paşa, Miralay Hüseyin Remzi Bey ve Baytar Hüsnü Bey'in giderek araştırmayı yakından takip etmesi ve incelemesi için gönderilmişlerdi. II. Abdülhamid bu heyeti gönderirken Pasteur'a verilmesi üzerine birinci rütbeden nişan-ı mecidi ile inşası süren enstitüye yardım amaçlı olarak on bin frank takdim etmiştir.¹⁴⁶ Yalnız Osmanlı Devleti değil, diğer ülkelerde Paris'te kurulacak enstitüye para yardımında bulunmaktaydılar.¹⁴⁷ Diğer devletlerin para yardımı yapmasının yanı sıra başka hiçbir devlet Pasteur'un bulduğu ilaçtan dolayı kendisine nişan verilmemiş olduğu sadece Osmanlı Devleti'nin bu buluşun takdirini nişan verilmesi ile gösterdiğini bilmekteyiz.¹⁴⁸ Bu komisyon 3 Haziran 1886 tarihli cumartesi günü Varna'ya gidecek vapura binerek Paris'e ulaşmışlardır. Pasteur ile bir süre iletişime geçemeyen heyet daha sonra Pasteur gelen heyetin haberini Fransız gazetesinde görmesi üzerine görüşme sağlanmıştır.¹⁴⁹ 6 aylık eğitimden sonra ülkeye dönen Zoeros Paşa, Hüseyin Remzi Bey ve Baytar Hüsnü Bey hemen çalışmalara başlamışlardır. Zoeros Paşa, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin daveti üzerine cemiyetin 22 Nisan 1887 tarihli oturumunda Pasteur Enstitüsü'nde incelediği çalışmaları anlatmıştır.¹⁵⁰ Zoeros Paşa ve heyetinin yaptığı çalışmalarla ilgili Zoeros Paşa imzalı rapor padişaha takdim edilmiştir.¹⁵¹ Bu raporda Zoeros Paşa'nın Paris'te çalışmalarını ayrıntılı bir şekilde anlatarak yaptığı yeniliklerden bahsetmektedir. Özellikle şarbon aşısının uygulanması ile verdiği bilgiler dikkat çekmektedir. İstanbul'da yapmak istediği yenilikleri şu şekilde ifade etmiştir:

¹⁴⁶ Nursal Kumaş, "Osmanlı Döneminde Daü'l Kelb Tedavihanesi Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, s. 149.

¹⁴⁷ Unat, a.g.e. , s. 34.

¹⁴⁸ BOA, Y.MTV, 20. 20/ H-14-05-1303.

¹⁴⁹ Unat, "Türk Mikrobiyoloji Tarihinde Önemli Bir Yıl: 1886", s. 35.

¹⁵⁰ Nuran Yıldırım, Yeşim Işıl Ülman "Zoeros Paşa ve Deontoloji", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, S. 127, Temmuz, 1994, s. 30.

¹⁵¹ BOA, Y.MTV, 25. 1/ H-02-04-1304.

Padişah'ın emri üzerine iki arkadaşım ile Paris'e gittim. Yanımızda Pasteur'a teslim etmek üzere nişan ve on bin frank bulunmaktaydı. Kendisi ile görüşmek için 10-15 gün bekledik. Daha sonra Mösyö Pasteur ile tanışıklığım olduğundan kendisi ile bir görüşme ayarladım. Hem nişan-ı hem de on bin frank enstitü yararına kullanılması için teslim ettim.¹⁵² Pasteur, çalışmalarına bütün ciddiyetiyle devam etmekteydi. Nişanı teslim ettikten sonra arkadaşım Dr. Kaymakam Hüseyin Bey ile her gün Mösyö Pasteur'un ameliyathanesine(laboratuvarına) devama başladık. Bakteriyolojinin ilim açısından ne kadar önemli olduğunu farkına vardım. Bende 3 ay bakteriyoloji dersi aldım. Yanımda gelen iki arkadaşımdan birisi olan Dr. Kaymakam Hüseyin Bey zooloji dersinin bazı teferruatını inceleyip tamamlamak üzere "Jardin de Plante" denilen ünlü tadrishanenin laboratuvarına devam etti. Pasteur'un aşılama yöntemini öğrenmek için gönderilen heyette, aslında bir baytarın lüzumu olmadığını öğrendim. Fakat baytarlık konusunda eğitimin yetersiz olmasından dolayı Hüsnü Bey'i baytarlık okuluna yazdırdım ve burada çok iyi bir eğitim almasını sağladım. Bende çok defa baytarlık derslerine katıldım ve hocalardan önemli bilgiler aldım. Bunlardan birisi Şarbon hastalığıdır. Osmanlı Devleti birçok hayvan yetiştirmekte ve bu hastalık yüzünden birçoğu telef olmaktaydı. İşte bu hastalığı iyice araştırıp Baytar Kaymakam Hüsnü Bey ile Dr. Kaymakam Hüseyin Remzi Bey bir kitap tercüme ettiler. Baytar Hüsnü Bey ile Kaymakam Hüseyin Remzi Bey'in mikrobiyolojinin Osmanlı Devleti'nde ilerlemesinde büyük öneme sahiptiler. Yurda döndükten sonra kaleme aldıkları " *Mikrob ile Emraz-ı Sariye ve Şarboniyenin Vesail-i Sirayeti ve Usul-i Telkihiyesi (1887)*" büyük bir öneme sahiptir. Aynı zamanda Hüseyin Remzi Bey, "Kuduz İleti ve Tedavisi" adlı kitabı da mikrobiyoloji ve kuduz açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kuduz aşısının da teferruatını öğrendikten sonra ülkeye döndüm. Acilen bir ameliyathane açılması ve alet edavatın tamamlanması gerektiğini Serasker Paşa Hazretlerine bildiren Zoeros Paşa, Serasker Paşa Hazretlerinden aldığı 1500 frank ile acil olan eşyaları aldı. Pasteur'un keşfettiği kuduz aşısında ise;

¹⁵² Mösyö Pasteur 10 bin Frank akçeyi kendi almayıp, paranın komisyona teslim edilmesi ricasında bulunmuştur. / İstanbul Kuduz Müessesinin Kuruluşunun 70. Yıl Dönümü Münasebetiyle (1887-1957) haz: Dr. Zekai Muammer Tunçman, 1957, İstanbul, Kader Basımevi. s. 7

“Bu aşılama için madde-i mülekahha (aşı maddesi) ihtiyaç vardır. Aşı maddesi kuduzdan ölmüş bir hayvanın beyninin bilimsel yöntemlerle hazırlanıp ada tavşanına aşılması ve aşılanan ada tavşanı belirli bir süre sonra öldüğünde onun beyninin alınarak bir diğerine aşılması ve böylece sekiz on hayvanın aşılanarak itlaf edilmesinden sonra elde edilir. Bundan sonra insanlar aşılanmaya başlanır. Bu silsile daima icra edilecektir. Başka bir yolla aşı maddesi elde etmek mümkün olmadığından dönüş günümde iki tavşanı Paris’te aşılayarak itina ve dikkatle buraya kadar getirip aşı maddesi hazırlamaya başladım. İnsan için gerekli olan aşı maddesi hazırlamaya başladım. Böylece insan için gerekli olan aşı maddesi elde edileceğinden ihtiyaç duyulan diğer tavşanlar kulunuza tedarik olunur ise istenenin yerine geleceğini başkaca arz ve beyan ederim.”¹⁵³

Ülkeye dönmek konusunda sorun yaşayan Zoeros Paşa ve arkadaşlarının dönüş masraflarının sağlanamaması ile ilgili dönemin yazışmaları dikkat çekmektedir.¹⁵⁴ Döneme ilişkin yazışmalar, Paris’e gönderilen doktorların, *daü’l kelb ahvalini tahsil eylemek üzere dört mah mukkaddem ba irade-i seniyye Paris’e izam kılınmış olduğunu ve her birine ellişer lira ihsan buyrulduğunu* işaret etmektedir.¹⁵⁵ Aynı zamanda maliye ile yazışmalarda dikkat çeken diğer bir husus ise “*Doktor Zoeros Paşa’nın yanında getireceği fenni ilaçların gümrükten geçmesinde engel çıkarılmasına dair evrakın sadarete takdim olunduğu*¹⁵⁶ şeklinde yazışmalar göze çarpmaktadır. Dönemin bu yazışmaları Osmanlı Devleti’nin bu konuya ne kadar çok önem verdiğini dönemin belgeleri ışığında bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Aşının tedariki, uygulanıp öğrenilmesi hususundaki her gelişme kayıt altına alınmaktaydı. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, bilim yolunda atılan adımları dikkatli bir şekilde uygulamaktaydılar.

2.2.4 Da’ül Kelb Tedavihanesi’nin Kuruluşu

6 ay Paris’te kalan 3 kişilik heyet dönüşlerinin hemen ardından Zoeros Paşa’nın takdim ettiği bu rapordan sonra hemen İstanbul’da bir kuduz müessesesi

¹⁵³ Nuran Yıldırım, “Zoeros Paşa’nın Paris Dönüşü Takdim Ettiği Rapor”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları(1)*, İstanbul, 1995, s. 93-96.

¹⁵⁴ BOA, İ.DH, 1010. 79739/ H-08- 02- 1304.

¹⁵⁵ Özgün, *a.g.m.* , s. 498.

¹⁵⁶ BOA, DH. MKT, 1384.17/ H-14-03-1304.

açılması ile ilgili talepte bulunmuştur. Aralık 1886 yılında dönen heyetin verdiği rapor üzerine II.Abdülhamid'in iradesiyle 1887 yılında İstanbul'da Da'ül Kelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi adıyla bir kuduz müessesesi kurulmuştur. Bu müessese padişahın da onayıyla İstanbul'da Mektebi-i Tıbbiye'nin ön kısmında inşa edilerek açılış gerçekleşmiştir.¹⁵⁷

“Binanın yapısal özellikleri ise bahçe, giriş kat ve üst katlardan oluşmaktadır. Giriş katta vizite odası, şırınga salonu, malzeme odası, koğuşlar, abdesthaneler yer alırken üst katta; ise sertabib ve etibbaya mahsus odalar, tavşan açma ve aşılama odası, emülsiyon odaları, laboratuvar, karanlık odalar, hademeye mahsus oda, mutfak, tavşanhane, tecrit odası(karantina), tekfin ve gusül odası bulunmaktaydı. Açılan bu ilk klinik Demirkapı'da açılmıştır.”¹⁵⁸

Açılan bu müessenin ardından hemen çalışmalara başlanmış ve II. Abdülhamid Zoeros Paşayı kuduz aşısını hazırlamakla görevlendirmiştir. Zoeros Paşa aşı ile uğraşmanın yanı sıra aktif olarak da kuduz vakalarını bizzat gidip inceleyip çıkarımlarda bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi Çatalca'da sığırlara sirayet eden kuduz hastalığı olmuştur. Kuduz bir kurt tarafından ısırıldığı düşünülen bu hayvanların kontrolünü yapmak üzere Çatalca'ya trenle gittiği bilinmektedir.¹⁵⁹ Istranca'da da sığır hayvanlarında kuduz hastalığı tespit edilmiştir. Bu hastalığın engellenmesi adına Zoeros Paşa başta olmak üzere Muavini Doktor Celaleddin ve Polis Komiseri Yusuf efendilerin de bu olayda ki çabalarından dolayı madalya ile ödüllendirilmişlerdir.¹⁶⁰ Da'ül Kelb müessesesi Doğu'nun ilk kuduz müessesesi olması açısından önemlidir. Da'ül Kelb Tedavihanesi işleyiş olarak Tıbbiye Mülkiye Nezareti'ne, bütçe olarak da Dahiliye Nezaretine bağlı olmuştur.¹⁶¹ Daha sonra ise Şam, Bağdat, Erzincan ve Manastır'da da birer kuduz müesseseleri açılması talep edilmiştir.¹⁶² Kuduz vakalarının günden güne artmasından dolayı belirli illere de kuduz tedavi müessesesi açılması uygun görülmüştür. Zoeros Paşa'ya göre, 1303'ten 1304 senesi nihayetine kadar tedavi olmak için müracaat edenler 39 kişi idi. Daha

¹⁵⁷ Kumaş, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁵⁸ Muşmal, Semiz, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁵⁹ BOA, DH. MKT, 1558. 68/ H-21-02-1306.

¹⁶⁰ BOA, DH. MKT, 1567. 118/ H-20-03-1306.

¹⁶¹ Remzi Çavuş, II.Abdülhamid Döneminde Daülkelp (Köpek Hastalığı- Kuduz) Tedavihanesi, *Vakanivüs- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2017, s. 51.

¹⁶² BOA, DH. MKT, 2513.140/ H-08-04-1319.

sonra ise 1314 yılına gelindiği zaman toplam müracaat sayısı, 2359 kişi olmuştur. Ölen kişi sayısı ise 40-45 kişi olarak belirlenmiştir.¹⁶³ Artan kuduz vakalarının çeşitli sebepleri dönemin kaynaklarında göze çarpmaktadır. Bunlardan biri, tedavi merkezlerinin azlığı ve bu sebeple eş zamanlı olarak ulaşım sıkıntısı ortaya çıkmaktadır. Hekimlerin az olması, her bölgede yeterince tıbbi gereçler olmadığından dolayı vakaların önü alınamamıştır. Bunların önüne geçebilmek adına yeni müesseseler açılması talebi doğmuştur. Dolayısıyla ile hepsi belli bir meblağ gerektiriyordu. Kurulacak müesseselere tayin olunacak doktorlar ve alınacak alet ve edevat masraflarının ilgili daire ve nezaretlerce karşılanması hususu da tebliğ olunmuştur.¹⁶⁴ Kurulan müesseselerin Dersaadete yakın olmasından dolayı Edirne’de de ayrı bir Daü’l Kelb Tedavi Müessesesi kurulmasına gerek olmadığı üzerine bir tebligat sunulmuştur.¹⁶⁵ Bu belgenin ışığında gereksiz masraf yapılmaması hususu da ekonominin durumuyla ilgili bizlere bilgi vermektedir. 1902 ilkbaharında Erzincan’da¹⁶⁶, 1905 yılında Selanik, 1917 yılında ise Sivas’ta Kuduz müesseseleri kurulmuştur.¹⁶⁷ Bu müesseseler kurulduktan sonra hastaların müesseseye ulaşım daha hızlı tedavi olma olanakları artmıştır. Yozgat ahalisinde yaşayan Baalbekli İskenderin Kuduz köpek tarafından ısırılmasından sonra tedavi edilmek üzere hemen Sivas Daü’l Kelb Tedavi Müessesesi gönderilmiştir. Bir ay tedavi olduktan sonra tekrar kendi memleketine gönderilmiştir.¹⁶⁸ Osmanlı Devleti kuduz hastalığına yakalanmış her hastanın hızlı bir şekilde tedavi edilmesi konusunda titizlikle yaklaşıyordu. Yeni açılan Kuduz Tedavi Müesseselerinin hastaları tedavi etmesiyle beraber sağlık alanında gelişmeler söz konusudur. 1905 yılında Selanik’te kurulan müessesenin tedavi olmak isteyen hastalara daha hızlı tedavi olmaları açısından ciddi bir kolaylık sağlamıştır. Bunlardan birisi de Rumeli vilayetinde yaşayan zabıt asker veya ahaliden herhangi biri kuduz köpek tarafından ısırılır ise Selanik’te yeni açılan kuduz müessesesine tedavi ’ye gönderilmeleri kolaylığı ortaya çıkmıştır.¹⁶⁹ Bu durumda ısırılan veya saldırıya uğrayan insanların daha hızlı tedavi edilmesi kolaylığı

¹⁶³ ‘‘İstanbul Kuduz Müessesinin Kuruluşunun 70. Yıl Dönümü Münasebetiyle (1887-1957)’’ Haz: Dr. Zekai Muammer Tunçman, İstanbul, 1957, s. 10.

¹⁶⁴ BOA, DH. MKT, 210. 61/ H-04-11-1311.

¹⁶⁵ BOA, DH. MKT, 997. 55/ H-13-06-1323.

¹⁶⁶ Tunçman, İstanbul Kuduz Müessesinin Kuruluşunun 70. Yıl Dönümü Münasebetiyle (1887-1957) haz: Dr. Zekai Muammer Tunçman, İstanbul, 1957, s. 40.

¹⁶⁷ Unat, ‘‘Son Yüzyılda Kuduz Bilgisindeki Başlıca İlerlemelerinin Tarihçesi’’, s. 23.

¹⁶⁸ BOA. DH. EUM. KLU, 13. 7/ H-18-03-1336.

¹⁶⁹ BOA. DH. MKT, 1042. 71/ H-23-11-1323.

sağlanmıştır. Bir diğer yandan kuduz hayvan tarafından ısırılan insan zamanında tedavi olmaz ise mutlak surette durumu ölüme sonuçlanır. Mesela Ordu ilinde yaşayan Daniel veled- Todor'un kuduz bir köpek tarafından ısırılması sonucu tedavi olması için İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁷⁰ Bu hastanın yaşadığı yerde bir tedavi müessesesi bulunmamasından ötürü İstanbul'daki tedavi müessesine gönderilmiştir. Hastanın tedavisine geç başlanması yüzünden hastalığın ilerlemesinin engellenememiş olması yüksek bir ihtimaldir. Bu sebepten eğer kuduz bir hayvan saldırısına uğramış hasta uzak bir şehre tedavi maksadıyla gönderiliyorsa zamanında tedavi olmaması ihtimali her zaman vardır. Bu belgeye baktığımız zaman gördüğümüz bir diğer şey ise Osmanlı Devleti'nin tebaasında herhangi bir ayırım yapmadığı da gözler önüne serilmektedir. Tedavi olup memleketlerine gönderilen hastaları takip edilmekteydi. Genellikle kuduz bir hayvan tarafından ısırılan hastaların tedavisi bir ay sürmekteydi. Daha sonra memleketlerine gönderilen hastaların mutlaka iki ay sonraki sıhhat durumlarını bildiren bir cetvelin bütün titizlikle tutulması önem taşımaktaydı.¹⁷¹ Bu sebeptendir ki her hastanın sıhhat durumunun takip edilmesi, Osmanlı Devleti'nin hastalara gösterdiği özeni bu belgeye dayanarak söyleyebiliriz. Kuduz köpek tarafından ısırılan Fransa Sefareti maiyetindeki Moet Vapuru süvarisince tedavi edilen Garye Alfons isimli askerin 40 gün sonraki sıhhat durumunu bildiren raporun Da'ül Kelb tedavihanesine gönderilmesi gerektiği beyan olunmuştur.¹⁷² Her vilayet iyileştirdiği hasta sayısını, tedavi süreçlerinden sonrasının kaydını tutmaktaydı. Özellikle iyileştirdiği hastalarının tedavi sonraları takibinin yapılması önem arz etmekteydi. Kuduz tedavi müessesesi kurulduktan sonra dört aylık istatistik tablosunun tanzimi için hastaların tedavi sonrası iyileşip iyileşmedikleri hususunda sadece Konya vilayetinden bilgi geldiği diğer merkezlerden de gereken bilginin gelmesi vilayet ve dairelere tebligatta bulunulduğundan bahsedilmektedir.¹⁷³ Her tebaasına eşit davranan Osmanlı Devleti, her tebaanın tedavisi için de aynı hassasiyeti göstermekteydi. 1916 yılında birisi mühtedi, ikisi İranlı 3 çocuğun kuduz tedavisi için Samsun'dan, İngiliz bir Mühendis

¹⁷⁰ BOA, DH. MKT, 2492. 93 / H- 16-02-1319.

¹⁷¹ BOA, DH. MKT, 2580. 45/ H-16-10-1319.

¹⁷² BOA, HR. TH, 278. 66/ M-09-02-1903.

¹⁷³ BOA, DH. MKT, 2516. 104/ H-14-04-1319.

olan William'ın ise Kastamonu'dan İstanbul'a gelmelerine izin verilmesi¹⁷⁴ Osmanlı Devleti'nin bu konuya ne kadar hassas yaklaştığını göstermektedir. Farklı dinlerin ve ırkların tedavilerinde hiçbir şekilde farklılık ortaya çıkarmamıştır. Aynı zamanda kurulan her müessesinin kaydı da tutuluyordu. İstanbul kuduz müessesinin açılışı için çıkan bazı masraflar resmi belgelere şu şekilde geçmiştir: Mekteb-i Fünun-i Tıbbiye-i Şahane'de inşa edilecek olan Daülkelb laboratuvar masrafı için 92 bin 299 kuruş bakteriyoloji laboratuvar için 132 bin 356 kuruş masrafın tutacağı sadarete arz edilmiştir.¹⁷⁵ İnşa olunacak bu laboratuvar için Zoeros Paşa verdiği listedeki alet edevatın tutarı 4.000 Hüseyin Remzi Bey'in istedikleri 1.600, Veteriner Hüsnü Bey'in Şarbon tedavisi için istedikleri 2.840 Frank tutuyordu. Aynı zamanda tavşan tedariki için tutan masraf aylık en az 2.000 tahsis edilmesi gerekiyordu.¹⁷⁶ Tavşanların tedarik edilmesi konusu da önem taşımaktaydı çünkü aşının üretilmesi için birçok tavşan telef ediliyordu. Osmanlı Devleti kuduz aşısı için kullanılan bu tavşanlara ayrı bir bütçe ayırmaktaydı. Kuduz Müessesesi kurulduğu zaman Kuduz aşısı kullanımı için her gün satın alınacak tavşan masrafının karşılanması talep edilmiştir. Bu tavşanların masrafları resmi belgelerde aylık 2 bin kuruş senelik ise 24 bin kuruş şeklinde bir fiyat biçilmiştir.¹⁷⁷ 1887 yılında kurulan Daül Kelb, Zoeros Paşa başkanlığında birçok çalışma yürütmüştür. İlk zamanlar bakteriyoloji alanına ağırlık verilmiştir.

“Burada suların, özellikle bend ve terkos sularının, İstinye’de yapılan buzların, civar dağlardan getirilen karların, gribe tutulan hastaların balgamlarının ve İzmit’te çıkan sığır vebası salgınında hastalığa yakalanan hayvanların muayeneleri yapılmış ve neticeleri yayınlanmıştır.”¹⁷⁸

İlk zamanlar bakteriyoloji ile ilgili çalışmalar sıklıkla olsa da daha sonra kuduz ile ilgili çalışmalara ağırlık verilmiştir. Zamanla Bakteriyoloji Okulu ayrı bir binaya taşınmıştır. 1889 yılında ise Umum-i Baytariyye Müfettiş-i Umumiliği kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin açtığı bu kurum salgın hayvan hastalıklarının

¹⁷⁴ BOA, DH. EUM, SSM, 65.73/ H-16-10-1335.

¹⁷⁵ BOA, DH. MKT, 211. 12/ H-21-08-1311.

¹⁷⁶ Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 120.

¹⁷⁷ BOA, DH. MKT, 1450. 77/ H-06-01-1305.

¹⁷⁸ Ekrem Kadri Unat, “Osmanlı İmparatorluğunda Mikrobiyoloji Tarihi Üzerine Bir Deneme”, *Derleme Yazılar*, 1970, s. 164.

önüne geçebilmesi açısından önemlidir. Kuduz hastalıkları ile ilgilenmek için ayrı olarak 1894 yılında Daülkelp Ameliyathanesi açıldı. Bakteriyoloji-i Şahane'den tamamen ayrılarak bu kurumun çalışmaları sadece kuduz üzerine yoğunlaştırılmıştır. Daü'l Kelb Tedavihanesi'nin ilk kurumu Demirkapı'da açılmıştır. Zamanla bu yerin çalışmalar için yetersiz kalması üzerine Da'ül Kelb Tedavihanesi müdürü Mösyö Remlinger bu kurumun Galata veya Haydarpaşa'ya nakillerini istemiştir.¹⁷⁹ 1889 yılında Aşı Müessesesi olan (Telkihane-i Şahane), 1893'de Bakteriyoloji Laboratuvarı açılmıştır. Da'ül Kelb önemli doktorların başkanlığında gelişme kaydetmiştir bunlar: Zoeros Paşa, Dr. Aguste C.Marie (1899-1900), Dr. Paul Ambroise Remlinger (1900-1910) ve Dr. Paul-Louis Simond (1911-1914) getirilmiştir. Kuduz enstitüsü 1934 yılında Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Müessesine bağlanmış ve daha sonra bu müessese aracılığı ile kuduzla mücadele etmişlerdir.¹⁸⁰ Kuduz Müessesinin kuruluşunda önemli yer tutan Zoeros Paşa ve arkadaşları sayesinde bu hastalıkla mücadele başlamıştı. Aynı zamanda yaptıkları mücadele ve çalışmalarıyla da kuduz hastalığıyla ilgili bilgileri kitap haline getirmişlerdir. Bu kitaplarla hem bilime büyük katkı sağlamışlar hem de bu konu ile ilgili çalışma yapan araştırmacılara ışık olmuşlardır.

2.2.5 Tıptaki Gelişmeler: Mikropların ve Kuduz Aşısının Keşfi

Kuduz hastalığına neden olan mikrobun keşfi henüz tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Fakat 1885 yılında pek çok salgın ve bulaşıcı hastalıkların tedavisinde bir dönüm noktası meydana gelmişti. Osmanlı Devleti 19.yy'da Batı'da olan gelişmeleri dikkatle takip etmekteydi. Eğitim, kültür, hukuk alanlarının yanı sıra tıptaki gelişmeleri de dikkatle takip etmekteydi. 1883 yılında bilim alanında adından sıkça söz ettiren Robert Koch'un verem mikrobunu bulması ve kolera hakkındaki raporu yayınlanmıştı. Robert Koch, keşfettiği mikrop basilleri sayesinde dönemin önde gelen mikrobiyologları arasında yerini almıştır. E. Van Millingen 1885'te verem basili ve öteki mikroplar hakkında yaptığı bir bildiri de tüberkülozlu bir hastanın balgamında verem basillerini boyayarak göstermiştir. Bu hekimin kullandığı

¹⁷⁹ BOA, DH. MKT, 808. 55/ H-21-10-1321.

¹⁸⁰ Yıldırım, Tanzimattan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları, s. 1335.

anilinli jansiyan¹⁸¹ moruyla ve vezuvin ile çalışma metodudur.¹⁸² Birçok buluşun yanı sıra birçok metot da uygulanarak mikrobiyoloji alanında çeşitli gelişmeler olmuştur. 1885 yılında aynı zamanda insanlık için büyük bir buluş daha gerçekleşmiştir. Louis Pasteur, uzun uğraşlar sonucu kuduz aşısını keşfetmiştir.

“Pasteur ve asistanları Chamberland, Roux ve Thuiller, ile yaptığı araştırmalarda hastalık etkeninin en çok beyinde bulunduğunu, klorofromla uyutulan tavşanların trepanla kafa kemiği delinerek subdural yapılan aşılamanın en başarılı sonucu verdiğini buldular. 1885 yılında Louis Pasteur, dostu Jules Vercele’ye şunları yazmıştı:

Kuduz köpek tarafından ısırılmış köpekleri kuduza karşı aşılamanın yani bağışıklamanın mümkün olduğunu bu yıl gösteriyorum. Kuduz köpek tarafından ısırılan insanları tedavi etmeye cesaret edemedim. Fakat bu muhtemel olarak uzak değildir. Bunu kendimden başlamaya yani kendime kuduz aşısı yapmaya ve sonra etkisini durdurmaya büyük arzum vardır.”¹⁸³

Pasteur gerçek bir kimyacıydı. Mikrobiyoloji alanında yaptığı çalışmalarla, bu alana başka bir boyut kazandırmıştır. Şarap ve bira konusunda yaptığı fermantasyon çalışmalarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Pasteur, mikroorganizmaların kendi kendilerine türediği iddiasını çürütmüştür. Aynı zamanda sütteki mikroorganizmaları yok edecek ünlü buluşu ‘‘Pastörizasyon’’ yöntemini geliştirmiştir.¹⁸⁴ Pasteur mikroplara ‘‘hayvanımsı’’ lakabını takarak mikroskopta detaylı bir şekilde incelemiştir. Bu sayede çeşitli aşılar geliştirmiştir. Tavuk kolerası, Domuz Yılcığı ve Şarbon aşısı çalışmaları tüm dünya da dikkat çekmiştir. Pasteur, 1880’li yıllarda kuduz aşısının keşfi üzerine çeşitli çalışmalar yürütmekteydi. Bu çalışmaları Roux ve Thuiller ile beraber yürüterek virüsün sadece salya da değil aynı zamanda merkezi asabiyede de olabilmesi ihtimalini keşfetmişlerdir.

¹⁸¹ Gentiyen çiçek türüdür.

¹⁸² Ekrem Kadri Unat ‘‘Türk Mikrobiyoloji Tarihinde Önemli Bir Yıl: 1886’’ *Tıp Tarihi Araştırmaları* (3), İstanbul, 1989, s. 34.

¹⁸³ Ekrem Kadri Unat, ‘‘Son Yüzyılda Kuduz Bilgisindeki Başlıca İlerlemelerinin Tarihçesi’’, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, s. 17.

¹⁸⁴ Roy Porter, *Kan Revan İçinde Tıbbın Kısa Tarihi*, Çev: Gürol Koca, Metis Bilim. İstanbul 2016, s. 94.

Pasteur aşısının keşfini farklı kılan beyne şırınga yapılmış olması ile muvaffakiyet kazanılmasıdır. Pasteur'dan önce hep deri altına şırınga edilmekteydi. Bu sebeple de aşılar başarılı olmamaktaydı.¹⁸⁵ Gerçekleşen bu olay tüm dünyada yankı uyandırmıştır. Aşının nasıl yapıldığını öğrenmek için birçok ülkeden bilim insanı Paris'e akın etmiştir. Aşı araştırmaları sürerken ilk defa Galtier, tavşanın iyi bir denek olabileceğini ileri sürmüştür. 1884 yılında ise Pasteur ve asistanları ilk defa kuduz köpeğin kanıyla sağlam köpeğe kuduz geçirebileceğini bildirdiler.

“Kuduzdan ölen köpeğin beyninden alınan virüs tavşanın beynine aşılayarak ve sonra buradan alınan maddeyle tavşandan tavşana aşılamalarla seri halindeki bulaştırmalarda kuluçka süresinin gittikçe azaldığını, başlangıçta 16-17 gün olan bu sürenin 6-7 güne indiğini buldular, fakat bu süre daha kısalmadı. Pasteur ve arkadaşları bu sabitleşen kuluçka süresiyle, kuduz yapan şekle “sabit virüs”, âdi kuduz virüsüne ise “sokak virüsü” adını verdiler.”¹⁸⁶

Osmanlı Devleti, Paris'e gitmeden önce bulunan kuduz aşısını yakından takip ediyordu. O dönemde Kadıköy'de bir kuduz vakası kayıtlara alınmıştır. Kadıköy'de Hamparsom adında ki bir şahıs kuduz köpek tarafından ısırılmıştır. Aynı hastalığa karısı da yakalanmış ve bunun üzerine Zoeros Paşa ve arkadaşlarının aşının talimini görmek üzere Paris'e gönderilmişlerdir.¹⁸⁷ Geri dönen bu ekip, Pasteur enstitüsünden iki adet tavşan ile dönerler. Bu tavşanlar zaten kuduz oldukları için bir süre sonra kudurdular. Zoeros Paşa ve asistanları bu tavşanın beynini açarak içinden bir parça aldılar. Aldıkları bu parçayı et suyunda hallederek elde edilen maddeyi kuduz olmayan tavşanlara aşıladılar. 7 gün sonra aşılanan bu tavşanlarda kudurdular. Sonra bunların beyin kısımlarına yakın basalelerinden (beyin tabanı) alınan parçalarla ilk aşı üretilmiş oldu.¹⁸⁸ Zoeros Paşa'nın kullandığı bu metot “Pasteur Metodu” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Pasteur metodu; İlk olarak Pasteur, infekte tavşanların kurutulmuş omurilik süspansiyonundan ürettiği aşığı gittikçe kurutma sürelerini azaltarak daha fazla virülans¹⁸⁹ virüs vererek aşığı üretmiştir.

¹⁸⁵ Yarım Ay, “Pastör ve Kuduz Aşısı”, S. 12, 1935, s. 19

¹⁸⁶ Unat, “Son Yüzyılda Kuduz Bilgisindeki Başlıca İlerlemelerinin Tarihçesi”, s. 17-18.

¹⁸⁷ BOA, Y.A.HUS, 231. 42/ H-18-04-1307.

¹⁸⁸ “İstanbul Kuduz Müessesinin Kuruluşunun 70. Yıl Dönümü Münasebetiyle (1887-1957)” Haz: Dr. Zekai Muammer Tunçman, İstanbul, 1957, s. 16.

¹⁸⁹ Virülans, bir mikrobun hastalığa neden olma durumudur.

“Köpeklere sabit virüs deri altından verilince bunun virülensinin azaldığını gören ve bunun aşısı olarak kullanabileceğini düşünen Pasteur, tavuk kolerası için hazırladığı aşısı yöntemiyle yani aşının günlerce oda sıcaklığında tutulmasıyla virülensin daha azalacağı neticede aşısıyı kurutarak uygulamayı uygun gördü.”¹⁹⁰

Osmanlı belgesinde Pasteur usulü tedavi olan bir hasta kayıtlara geçmiştir. Kuduz bir köpek tarafından ısırılan Bahçıvan Steko'nun Pastör usulü tedavi olması üzerine hastaneye gönderildiği bildirilmektedir.¹⁹¹ Daha sonraları kuduz aşısının üstüne çeşitli metotlar denenmiştir. “Kalmet Metodu, Högyes Usulü”¹⁹² aşısı metotları keşfedilmiştir. Calmette metodu, 1891 yılında bu süspansiyonların değişik oranlarda sulandırılarak laboratuvarında saklamayı başarmıştır. Kalmet bunu gliserinle muhafaza etmeyi önermiştir. Buna işleme ise Kalmet metodu adı verildi. Philips metodunda ise beyinden alınan parça ile sulandırılarak emülsiyon yapılmaktaydı. Högyes metodu ise, 1888 yılında Pasteur'un kurutma yöntemine karşılık aşısı yönteminde sulandırma yöntemini uygun görerek bunun da etkili olabileceğini bildirdi.¹⁹³ 1908 yılında Fermi fenol ile kısmi inaktivasyon¹⁹⁴ 1911'de Semple fenol ile tam inaktivasyon sağlayabilmiştir.¹⁹⁵ Fermi'nin bu buluşu aşısı olamayan ülkelerin aşısı olma ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Yeni bulunan bu yöntemle aşılar 4 derece ile 6 derece sıcaklıkta muhafaza edebilme ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu sayede aşısı 3-4 ay süresince kullanılmaktaydı. Daha sonra İngiliz Subay David Semple ise Fermi'nin geliştirdiği aşısı yöntemiyle birkaç değişiklik yaparak kendi ismini taşıyan Semple aşısı türü üretilmiştir.¹⁹⁶ Fakat keşfedilen bu aşısı metotlarının hepsi Pasteur metodunun üstüne inşa edilen metotlardır. Bu aşısı metotlarında virüs canlıdır tam öldürülmemiştir. Canlı aşılar genellikle daha çok işe yaramaktadır. Kuduz hastalığında virüs iki türlü intikal etmektedir. Sabit virüs ile canlı virüs olarak ikiye ayrılır. Sabit virüs, devr-i tefrihi

¹⁹⁰ Unat, *a.g.e.*, s. 2

¹⁹¹ BOA, HR. TO, 339. 72/ M-05-02-1887.

¹⁹²Högyes aşısı usulü canlı aşısından ve günlük olarak üretilir. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c006/b063/tbmm100060630300.pdf>), (Erişim Tarihi: 20.01.2021)

¹⁹³ Unat, *a.g.e.*, s.3.

¹⁹⁴ İnaktivasyon: Mikrobik etkenin bazı kimyasal veya fiziksel ajanlarla işlem yaptırılarak öldürülmesi veya inaktive edilme işlemidir.

¹⁹⁵ “Kuduzdan Korunma (Panel)”, Düzenleyen ve Yöneten: Semra Çalangu, Konuşmacılar: Kurtuluş Töreci, Yıldırım Aktuğlu, Arıkan Gürel, Nurten Oral, *Klimik Dergi* S. 1, 1988, s.33

¹⁹⁶ Tekir, Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923- 1950), *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, s. 316.

(kuluçka devri), daha düzenli bir şekilde seyrediyor; daha kısa, insan için selim, köpek içinde selim fakat tavşan için vahim. Sokak virüsü ise devr-i tefrihi: düzenli olmayan, uzun, insan için vahim fakat tavşan için selim.¹⁹⁷

Kuduz aşısı, hasta kudurmadan önce yapılmaktadır. Eğer hasta kudurursa aşının yardımı dokunmaz. Aşının olması için hastanın kuluçka devrinde olması gerekmektedir. Kuduz aşısı vücudun her noktasından da yapılmasında bir sakınca yoktur. Hastalar, kuduz bir köpek tarafından ısırıldıktan hemen sonra tedavi müessesine gitmek zorundadırlar aksi halde inkübasyon dönemini geçen her hastanın tedavisi yanıt vermez. Kuduz bir köpek tarafından ısırılan hasta, eğer köpeği de belirleyebiliyorsa müesseseye onunla gitmeli. Bu şekilde köpeği müşahede altında tutarak kuduz olup olmama ihtimaline göre tedavi yapılmalıdır. Eğer köpek belirlenemiyorsa hasta her şekilde aşı olmak zorundadır.

2.4 OSMANLI DEVLETİNDE KUDUZ VE ALINACAK TEDBİRLER

XIX.yy'da sağlık tarihinde büyük bir değişim meydana gelmiştir. Salgın hastalıkların önlenmesi, aşıların bulunması, hastanelerin kurulması, insanların basın ve yayın aracılığıyla bilinçlendirilmesi gibi sağlık alanında modernleşme adına birkaç adım atılmıştır. Sağlık okullarının açılması ise ülkeye daha fazla hekim yetiştirilmesi açısından önem taşımaktadır. İlk defa II. Mahmut zamanında 15 Şaban 1242 (14 Mart 1827) tarihinde Tıphane-i Amire ve Cerrahane-i Ma'mure adlı tıp okulları açılmıştır. Daha sonra ise Mekteb-i Adliyyeyi Şahane Der Asitane-i Aliyye (Ecole Adliyye de Medecine) adıyla öğretime başlamıştır. 1849 yılında Hekimbaşı Kurumu kaldırılmış ve yerine 1850 yılında tıbbiye nezareti kurulmuş, 1862 yılında yayımlanan nizamname ile tıp okulundan mezun olmak hekimliğin zorunlu şartı haline gelmiştir.¹⁹⁸ Hekim olma koşulları daha titiz bir şekilde uygulanırken, Batı da gerçekleşen tıp alanındaki belli kurum ve politikaları da Osmanlı Devleti'nin

¹⁹⁷ Macid, *a.g.e.* , s. 64.

¹⁹⁸ Nesipoğlu, *a.g.m.* , s. 167

ideolojileri bağlamında uygulanmaya çalışılıyordu. Batı'daki gelişmeler yakın mercek altına alınarak dönemin padişahları tarafından dikkatle inceleniyordu. Bütün dünyada olduğu gibi salgın ve bulaşıcı hastalıklar Osmanlı Devleti'nde de büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Toplum sağlığının bozulması, Osmanlı Devleti'nin nüfusunu tehdit etmesinden dolayı beraberinde birçok sorunla mücadele edilmiştir. Tıptaki gelişmeler Batı'da hızlı bir şekilde ilerlemekteydi. Önemli bir gelişme olan 1885 yılında Pasteur'un kuduz aşısı tüm dünyada dikkatleri üzerine çekmişti. Osmanlı Devleti'nin Paris'e gönderdiği heyetin dönüşünün ardından 1887 yılında Da'ül Kelb Tedavihanesi kurulmuştur. Bunun başlıca sebebi Osmanlı Devleti'nde kuduz vakalarının günden güne çoğalması, kesin bir tedavi şekli olmamasından dolayı, ölümlerin artması bir sorun olarak gösteriliyordu. İstanbul halkı başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin diğer şehirleri de kuduzla mücadele etmekteydi. Bu mücadele çok eskilere kadar dayanmaktadır. I.Ahmed zamanında yapılan köpek sürgünlerinin yanı sıra II.Mahmud zamanında bir İngiliz sefirinin köpekler tarafından öldürülmesi üzerine köpeklerin toplatılıp Sivri Ada'ya gönderilmesi de mücadelenin başka bir yöntemi idi. Sultan Abdülaziz de aynı şekilde köpekleri Sivri Ada'ya göndermiştir. Köpekler halkı ne kadar çok rahatsız etse de onlara zulüm etme düşüncesine asla sıcak bakmamışlardır çünkü ne zaman köpekler sürgüne gönderilse veya telef edilse ardından mutlaka bir felaket ile karşı karşıya kalacakları inancı hâkimdi. Hatta İstanbul halkı köpeklerle o kadar çok değer veriyorlardı ki, sokakta zehirlenen köpekleri yaşatmak için onlara yoğurt bile yedirdikleri olmuştur.¹⁹⁹

Kuduz köpek tarafından ısırılan birçok insan Da'ül Kelb Tedavihanesine tedavi olmak için gönderilmesi zorunlu kılınmıştı. Hangi şehirde olursa olsun en yakın tedavi müessesine belediyelerce gönderilmek zorundaydılar. Yaşanan ısırılma vakaları dönemin belgelerinde tüm çıplaklığı ile gözler önüne serilmiştir. XIX.yy'da İstanbul'da köpeklerin sayısı artması ile eş zamanlı vakalarda çoğalmaktaydı. Isırılan hastaların birçoğu tedaviye gönderildikten sonra mutlaka tedavi süresince takibi de yapılmaktaydı. Mesela Galata'da kuduz köpek tarafından ısırılan bir Musevi çocuğunun tedavisi yapılmak üzere Da'ül Kelb Tedavihanesine gönderilmesi zorunlu kılınmıştır.²⁰⁰ Kuduz bir hayvan tarafından ısırılan hastanın bulunduğu bölgede

¹⁹⁹ Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 118.

²⁰⁰ BOA, ZB, 345. 40/ R- 20-02-1322.

tedavihanesi yoksa en yakın bölgeye nakli zorunlu kılınmıştır. Kuduz hastalığı yalnızca köpeklerden bulaşmıyordu. İnsana bu hastalığı bulaştıran bir diğer hayvan ise kedilerdi. Erenköy’ünde bir kedi tarafından ısırılan Ata Bey’in de tedavi olmak için Da’ül Kelb Tedavihanesine gönderilmesinin gerektiği belirtilmiştir.²⁰¹ Kedi saldırısına maruz kalan diğer bir hasta ise Hemvendli Nadir isimli şahsın Dersaadet’te tedavi edilmesidir.²⁰² Köpekler kadar kedilerin de kuduz hastalığını insanlara bulaştırdığını dönemin kaynaklarında görmekteyiz. 1910 yılında İstanbul ve çevresinde sıklıkla kurt saldırıları da meydana gelmektedir. Genellikle dağlık yerlerden merkeze inen bu hayvanlar, köpeklere ve diğer hayvan türlerine saldırıp kuduz hastalığının yayılmasında etkindir. 1910 yılında Yozgat merkezine inen kuduz bir kurdun ahaliden 19 kişiyi yaraladığı ve 100 kadar köpeğinde, kuduz olan bu kurt tarafından yaralandığı için köpeklerin itlafının elzem olduğuna karar verilmiştir.²⁰³

Bu durum belgede şu şekil de geçmektedir:

*“Yüz kadar kelbin kudurduğu ve devr-i tefrihine (kuluçka devri) müteakiben ahali-i beldenin sıhhatleri tehlikede kalacağı anlaşıldığından ve kuduran bu köpeklerin şehri istila eyledikleri, ahalinin hayatlarının tehlikede bulunduğu nazar-ı dikkate alınıp bunların kamilen (tümünün) itlafı”*²⁰⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

Köpeklerin itlaf edilmesi, kuduz hastalığının yaygınlaşmaması için Osmanlı Devleti’nin kullandığı tedbirlerden bir tanesidir. Kuduz hastalığının yayılmaması için sıklıkla o şehirlerin belediyeleri tarafından köpek itlafı gerçekleştirilmiştir. Kuduz köpek tarafından ısırılan Eyüp Feshane Karakolu’nda görevli Müstakil Fes Bölüğü’nden Eyüp adlı kişinin tedavi altına alındıktan sonra kuduz köpek itlaf edilerek gömülmüştür.²⁰⁵ Bu şekilde insanları ısırarak köpeklerin eğer yakalanabilirse kuduz olduğu tespit edildikten sonra mutlak surette itlaf edilmesi yöntemi uygulanmıştır. Isırılan kişi vakit geçirmeden Dersaadet’e gönderilmelidir ya da en yakın tedavi müessesine giderek bir ay tedavi altına alınmaktadır. Tedavilerinden

²⁰¹ BOA, ZB, 393. 77/ R- 13-06-1322.

²⁰² BOA, DH. MKT, 144. 23/ H- 22- 03-1311.

²⁰³ BOA, DH. MKT, 2841. 42/ H- 23-05-1327.

²⁰⁴ Özgün, *a.g.m.*, s. 518.

²⁰⁵ BOA, DH. EUM, THR. 90.37/ H-05-09-1327.

sonra ise hastaların durumu muhakkak bildirilmektedir. Kuduz hastalığının kontrol altına alınması için Dersaadet tarafından ciddi bir şekilde takip edilmekteydi. Hayvanlar ve ısırıkları insanlar istatistiklere dökülüp bu şekilde takibi yapılmaktaydı. Daülkelb Tedavihanesi'nde muayene olunan hayvanlara ait istatistiklerin çıkarılarak tüm memlekette kuduz olduğu kesin bir surette tespit edilen hayvanlarının itlafının gerekli olduğu ve ısırılan kişilerin vakit kaybetmeden derhal Mekteb-i Tıbbiye'ye gönderilmeleri gerekmektedir.²⁰⁶ Yaşanan birçok vakanın kayıtları tutularak bu bulaşıcı hastalığın takibi yapılmaktaydı. Kuduz hastalığının yayılımını engellemek adına uygulanan itlaf politikası ile bu hastalık azaltılabilmekteydi. İnsan sağlığına zarar verecek canlıların ortadan kaldırılması ile ilgili Hadis-i Şerifler vardır. Mesela kuduz hastalığına yakalanmış köpeklerin itlafının gerekli olduğu üzerinde durulmuştur²⁰⁷ veya insana zarar veren başka hayvanlar olduğu zaman öldürülmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Bu şekilde hastalıkların bahsi geçen Hadis-i Şerifler ile insan sağlığını tehdit ettiği gerekçesi adına itlaf uygulanabilmekteydi. Bu sebeple toplumda çıkan bazı karışıklarda ortaya çıkabilmekteydi. Toplumun bir kısmı bu durumu desteklerken bir kısmı da hayvanların öldürülmesine karşı çıkabilmekteydi. Bu durumda itlaf meselesi daha da hassas bir konu haline almıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde kayıtlara geçen birçok itlaf olayları mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de 1889 yılında Çatalca da kudurmuş bir köpeğin Yorgi Girya'nın koyunlarının üçünü ısırmasıyla koyunların kesilerek derileriyle derin bir kuyuya gömüldüğü, köpeğinde itlaf edildiği, başka hayvanlara ise bulaşıp bulaşmadığının takibinin yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.²⁰⁸ Osmanlı Devleti'nin bu gibi durumlara şüphe bırakmamaktadır. Kuduz olan hayvanlar telef edildikten sonra mutlaka derileri ile gömülmesi zaruridir. Gömülme ve itlaf işlemleri baytarlıklar tarafından yapılmaktaydı. Eğer kuduz hastalığı başka hayvanlara da bulaşmış ise mutlaka onlarında itlafını gerçekleştirmektedirler. İtlaf edilen köpeklerin bazıları gömülse de bazıları da baytarlık tarafından araştırılmaktaydı. Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de²⁰⁹ yaşanan bir kuduz vakasından sonra köpekler itlaf edilmiştir. İtlaf edilen bu kuduz köpek cesetlerinin acilen

²⁰⁶ BOA, DH. MKT, 2248. 59/ H-13-05-1317.

²⁰⁷ Nebi Bozkurt, "Hıfzıssıhha", C 17, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1998.

²⁰⁸ BOA, DH. MKT, 1629. 96/ H-20-10-1306.

²⁰⁹ Bilad-ı Selase (Eyüp Sultan, Galata ve Üsküdar semtleridir.)

Beyoğlu Baytar Ameliyat Mektebi'ne gönderilmesi gerekmiştir.²¹⁰ Gönderilen bu cesetler incelenip kuduz hastalığı taşıyıp taşımadığı dikkatli bir şekilde inceleniyordu. Bir Osmanlı belgesinde:

*“...bazen ısırın hayvan dahi telef edilip laşesi gönderilmekte ise de laşe Dersaadet'e vasil buluncaya kadar tefessüh (çürüme) eylediğinden muayenesinden bir şey anlaşılamadığından”*²¹¹ yakınılmaktadır.

Dolayısı ile kuduz hayvan telef edildikten hemen sonra inceleme için laboratuvara gönderilmelidir. Zira 12 saat içinde ceset incelenmeye başlanmazsa çürüme hâsıl olur bu durumda inceleme sağlıklı bir şekilde yapılamaz.²¹² Bu dönemlerde sıklıkla yaşanan kuduz vakaları artık gereken tedbirlerin alınması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Daülkelb laboratuvar müdürü olan Zoeros Paşa'nın yaşanan bazı kuduz vakalarında bölgeye giderek tahkikat yapıp gerekli tedbirlerin alındığını bilmekteyiz.²¹³ Devletin bu gibi olayların mutlak surette peşine düşüp gerekenlerin yapılması hususu bilinmektedir. İtlaf tedbirleri bu olaylarla sınırlı kalmamaktadır. Yine 1889 yılında Rus Elçiliğinde çalışan bir hamalın ve bazı köpeklerin kuduz bir köpek tarafından ısırılması sonucunda kuduz köpeğin telef edildiği ve başka kuduz vakalarının yaşanmaması açısından ısırılan köpeklerin de itlaf edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.²¹⁴ Genellikle kuduz hastalığının önüne geçebilmek ve hastalığın yayılımını azaltmak için yapılan politika ‘*Kuduz olduklarından şüphe olunan hayvanların yok edilmesi*’ gerekliliği vurgulanmıştır. Bu tebligat Dâhiliye Nezareti tarafından bütün vilayetlere gönderilmiştir.²¹⁵ Toplum sağlığının korunması Osmanlı Devleti için büyük önem arz ediyordu. Kuduz tedavisine ihtiyacı olanları Osmanlı Devleti hiçbir şekilde din, ırk, kadın, erkek, yetişkin, çocuk şeklinde ayırmamıştır. Yetişkinlerin maruz kaldığı kadar çocuklar da bu hastalığa maruz kalmaktaydılar. 1900 yılının başında yaşanmış bir vaka dikkati çekmektedir. Reşide adını taşıyan 6-7 yaşlarında olan bir kız çocuğunu kuduz bir köpeğin ısırmasından sonra Dersaadet'e tedavi gönderilmiştir. Tedavisi başarılı bir

²¹⁰ BOA, DH, MKT, 2040. 49/ H-20-06-1310.

²¹¹ Özgün, *a.g.m.*, s. 522.

²¹² Karacaoğlu, *a.g.m.*, s. 78.

²¹³ BOA, DH, MKT, 1682. 1/ H-21-04-1307.

²¹⁴ BOA, DH, MKT, 1650. 101/ H-27-12-1306.

²¹⁵ BOA, ZB, 348. 124/ H-14-12-1323.

şekilde biten bu kız çocuğunun, Adapazarı'nda yaşayan ailesinin yanına geri gönderilecekken kızın zabıtaya teslimi gecikmiştir. Bu gecikme yüzünden sorumlular cezasız bırakılmamışlardır.²¹⁶ Bu durumdan şunu anlamalıyız ki, insan sağlığını tehdit eden durumları Osmanlı Devleti'nde cezasız bırakmamaktadır. Dönemin gazetesinde çıkan bir kuduz vukuatı dikkati çekmektedir. Çıkan bu haber de Osmanlı halkını uyarır bir nitelikte haber olma özelliğini taşımaktadır.

Bir kuduz köpek 2 çocuğu ısırması ve çocuklar hemen tedaviye alınmıştır. Kuduz köpek de bulunup itlaf edilmiştir. Sokaklarda sürü halinde dolaşan ve daima sorun çıkaran köpeklerin saldırgan olduğu ve halkın dikkatli bir şekilde sokaklarda dolaşmasını tembihlenmiştir.²¹⁷ Osmanlı Devleti'nde de gazeteler halkın uyarılması için önemli bir iletişim aracıydı. Osmanlı Devleti'nin kuduz köpeklerle mücadelesi kuduz hastalığına karşı değil, köpeklere karşı girişilmiş bir mücadeleydi. Köpeklerin itlaf edilmesi başta olmak üzere, uygulanan politikalar hastalığın yok edilmesi adına uygulansa da köpeklerin yok edilmesiyle bu durumun değişeceği düşünülmekteydi.

²¹⁶ BOA, DH. MKT, 2443. 26/ H-05-09-1318.

²¹⁷ *Dertli Gazetesi*, 15 Teşrinisani 1337- 10 Temmuz 1339, sayfa sayısı belirtilmemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CUMHURİYET DÖNEMİ

3.1 CUMHURİYET DÖNEMİ SAĞLIK POLİTİKALARI

Osmanlı Devleti, XIX.yy'da köklü bir değişiklik içine girmişti. Batı'ya açılma yolunda uygulanan idari, ekonomi, siyasi alanda yapılan bu değişikliklerle beraber, sağlık alanında da ciddi bir örgütlenme meydana gelmişti. Sağlık alanındaki en önemli mesele, Avrupa modelinde kaliteli bir sağlık sistemi ortaya çıkarmaktı. Bu sebeple, Batı'ya açılan ilk pencere, Sultan II. Mahmud tarafından yapılan ‘‘Tıphane-i Amire’’ okulunun kurulmasıdır. Bununla beraber Viyana tıp okullarını model alan, ‘‘Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şahane’’ adıyla bir tıp fakültesi oluşturuldu.²¹⁸ Burada eğitim Fransızca verilmekteydi. Eğitim dilinden de anlaşıldığı üzere Avrupa'da yapılan eğitim tarzı model alınmaktaydı. Yapılan bu yeniliklerin yanı sıra Osmanlı Devleti bir yandan da büyük savaşlarla mücadele etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan pek çok savaş sağlık alanını ciddi şekilde etkilemekteydi. Ekonominin yetersizliğinden kaynaklanan eksiklikler sağlık alanına ciddi manada ket vurmaktaydı. Bunun sonucu olarak da toplum sağlığının sıhhi konumunu önemli derecede etkilemekteydi. Pek çok eksiklikler, sıhhiye alanının yetersizliğine neden olacak bir şekilde sirayet etmekteydi. Birçok savaş yaşayan Osmanlı Devleti'nin sağlık alanındaki yetersizliğiyle beraber toplum sağlığı da etkilenmekteydi. Bu eksikliklerin ortaya çıkmasının nedeni olarak I. Dünya Savaşı'nın sonucuyla beraber, Anadolu halkının büyük uğraşlar verdiği milli mücadeleden dolayı hastanelerin, sağlık çalışanlarının ve yatak sayısının yetersizliği, ilaç tedarikinin sağlanamaması sorununu ortaya çıkarmış ve bu sebeple de sağlık kurumlarında kritik bir durum ortaya çıkmıştır. Sağlık alanında ortaya çıkan bu durumlar, kurumsallaşmanın da büyük bir eksiklik içinde olduğunu göstermiştir. İlk kurumsallaşma ile beraber Osmanlı Devleti'nde taşradaki sağlık işlerinden sıhhiye

²¹⁸ Gencay Gürsoy, ‘‘Sağlık’’, C 7, *Türkiye Dönemi Cumhuriyet Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, İletişim Yayınları, s.1717

müfettişleri sorumlu iken bu sıhhiye müfettişliklerinin yerini 1912 yılında sıhhiye müdürlüklerinin almış olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin sağlık alanında yaptığı bazı değişiklikler, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan değişiklikler kadar köklü olmamıştır. Milli Mücadele zamanında Ankara'da kurulan yeni hükümetten sonra İstanbul Hükümeti'nin siyasi gücü azalmaya başlamıştı. Bunun da etkisiyle Ankara'da da Sıhhiye-i Askeriye İdaresi'nin daha küçük modeli kurulmuştur.²¹⁹ Milli Mücadele'yi kazanan Anadolu halkı, özgürlüklerini geri kazanarak yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasını kolaylaştırmışlardır. Bu süreçten sonra Atatürk'ün gerçekleştirdiği ilk adım, 23 Nisan 1920 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurmak olmuştur. Ankara'da kurulan bu hükümetle beraber eş zamanlı olarak, 3 Mayıs 1920 tarihinde yürürlüğe giren ‘‘3 Sayılı Kanun’’ ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, resmi olarak kurulmuştur.²²⁰ Cumhuriyetten önce vilayetlerde sağlık işlerinden sadece doktor ve eczacılar sorumlu iken Cumhuriyet'in kurulması ile beraber sağlık sektörü tam anlamıyla devletin kontrolüne geçmiştir.²²¹ Sağlık politikaları çerçevesinde yapılan bu girişimler sayesinde, Cumhuriyetin kurulması ile beraber sağlık sektörü başka bir nitelik kazanmaktaydı.

Sıhhi ve İçtimai ve Muaveneti Vekâlet'in kurulmasından sonra temel alınan esas nokta ‘‘Halkçılık’’ ideolojisi ile halkın sıhhi sorumluluğunu kendi bünyesinde toplaması olmuştur. Halkçılık ideolojisini temel alan Türkiye Cumhuriyeti, toplum sağlığını korumak, daha iyi bir neslin yetişmesi için gereken yenilikleri gerçekleştirmekteydi. Bunun için sağlık bakanları yeni yasalar yürürlüğe koyarak sıhhi yeni düzenlemeler getirmekteydi. Yürürlüğe konulmuş yeni yasalar içerisinde toplum sağlığının korunmasını temel alan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti için önemli politikalar arasında sayılmaktadır. Bu kapsamda Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile gerçekleştirilmek istenen pek çok hüküm mevcuttu. Bu hükümleri sıralayacak olursak:

- Türkiye Cumhuriyeti'nin sıhhi şartlarını düzenlemek,
- Milletin sağlığına zarar veren hastalıklarla mücadele etmek,
- Gelecek neslin sağlıklı olarak yetiştirilmesini hedef almak,

²¹⁹ Karayaman, a.g.e. , s. 27

²²⁰ Türkiye Dönemi Cumhuriyet Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C. 7, s. 1719

²²¹ Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye, Atatürk Araştırma Merkezi, C. 6, Yayına Haz: İzzet Toprak, Cafer Güler, Murat Karataş, Güneş Şahin, Ankara, 2014, s. 3064

- Halka tıbbi yardımda bulunmak,
- Doğumu çoğaltmak ve ölümleri azaltmak,
- Memlekette salgın ve bulaşıcı hastalıkların önüne geçmek,²²²
- Köylere kadar sıhhi teşkilat kurmak.

Yukarıda sıralanan hükümler ile Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal demografik çizgiyi en iyi şekline getirene kadar uyguladığı politikardan sadece birkaç tanesidir. Bunlara ek olarak: çok sayıda doktor yetiştirmek, ebe sayılarını çoğaltmak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başlıca sorunu olan verem, sıtma, trahom hastalıkları ile mücadele etmek de Sağlık Bakanlığının üzerinde durduğu en önemli konulardır. Salgın hastalıklarla mücadele etmek ve bu salgın hastalıkların tekrar ortaya çıkmaması ve nüfusu tehdit etmemesi için gereken bütün tedbirlerin alınması için mücadele edilmekteydi. Mücadele şekillerinde önemli bir politika olan koruyucu tababet hükmünün uygulanması olmuştur.

*“ Koruyucu Tababet dediğimiz hıfzıssıhha bugünkü Sıhhat Vekâletinin yegâne ülküsü haline gelmiştir. Bu ülkü halkın sağlığını korumaya bütün tedbirleri bir arada yurdun her tarafına şamil bir surette tanzim etmekle hâsıl olacağı düşünüülerek tatbik olunmuştur. ”*²²³

İşte bu fikir ve ideolojilerle bugünkü Sağlık Bakanlığının temelleri atılmış, bütün titizlikle kanunlar ve kararlar, halk sağlığının refahını yükseltmek için Atatürk başta olmak üzere onun emriyle atanan Sağlık Bakanları ile yeni bir sağlık politikası gerçekleştirilmekteydi. Milli Mücadele Dönemi'nde sağlık bakanı olarak göreve getirilen Adnan Adıvar çeşitli politikalar uygulamıştır.

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâlet'inin kurulmasıyla beraber atanan sağlık bakanları yukarıda sıralanan konuları esas alarak toplumun sıhhi tablosunu en iyi seviyeye getirmek için çeşitli sağlık politikaları uygulamaktaydılar. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması için mücadele eden ve Atatürk ile yakın arkadaşlığı bulunan Adnan Adıvar, kurulan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine ilk sağlık bakanı olarak atanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durum pek çok kurumun

²²² Türkiye Büyük Millet Meclisi XV. Yıl Kitabı, İstanbul, 1938, s. 334.

²²³ Türkiye Büyük Millet Meclisi XV. Yıl Kitabı, s. 357.

gelişmesini yetersiz kılmaktaydı. Sağlık kurumu da bu karışık durumdan etkilense de getirilebilecek en iyi seviyeye getirilmiştir. İlk sağlık bakanı olan Adıvar ve dönemin milletvekillerinin de desteği ile yeni Türkiye zorlu çabalarla kurulmaya çalışılmaktaydı.

3.1.1 Adnan Adıvar

Milli Mücadele Dönemi ülkede devam ederken Adnan Adıvar, ülkenin sıhhi durumunu düzeltmek için pek çok yenilik gerçekleştirilmiştir. Ankara vilayet konağında bir oda, bir kâtip, küçük bir sıhhiye memuru ile göreve başlayarak ülkenin sağlık çalışanlarının kadrolarının tespitini yapmak, hekim sayılarını ve isimlerini araştırmak ve bunların araştırmasını yaparken ülkenin her yerine telgraf çekerek içinde buldukları durumu sistematik hale getirmeye çalışılmaktaydı. Adnan Adıvar, ülkenin sağlık alanındaki yetersizliğini ve eksikliklerini farkındaydı. 1920 yılında “3 Sayılı Kanun” ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet’inin kurulması, Türkiye Cumhuriyeti’nin sağlık kurum ve kuruluşları için attığı mühim bir adımdır. Bu kanunla sağlık bakanı olan Dr. Adnan Adıvar sayesinde hem ordunun ve toplumun sıhhi ihtiyaçları karşılanıyordu hem de sağlık sektörü yeni baştan düzenleniyordu. Fakat 1920 yılındaki genel duruma baktığımız zaman, İstanbul Hükümeti TBMM’yi köşeye sıkıştırarak merkezden gönderilecek her türlü malzeme üzerinde yasaklar uygulamaktaydı.²²⁴ Bu da ekonomik yetersizlik bir yana malzeme tedarikinin sağlanamaması da sağlık sektörünün düzenlenmesine engel olabilmekteydi. Ülkenin durumu bu şekilde iken çeşitli kanunlar yürürlüğe koyup bu zorlu şartlar altında salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele edip sıhhi düzenlemelerle uğraşılmaktaydı.

Ülkenin birçok yerinde hekim yetersizliğinin yanı sıra yeterince hastane de bulunmamaktaydı. Adıvar, Türkiye Cumhuriyeti’nin sağlık alanındaki girişimlerinin temelini atarak sağlık politikalarının gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Savaşların ortaya çıkarmış olduğu salgın hastalıklar ülkenin birçok yerine sirayet etmekteydi. Ekonominin durumu savaşlar yüzünden kötü bir durumdaydı. Ülkenin ekonomik ve sağlık alanındaki yetersizliğinden dolayı aşı üretimi yapılamamaktaydı.

²²⁴ Tekir, Türkiye Cumhuriyeti’nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923- 1950), *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, s. 309.

Sağlık Bakanlığı'nın kurulmasının ardından, aşı yetersizliğinden dolayı Ankara'da aşı üretimini gerçekleştirmek ve ülkenin aşı ihtiyacını karşılamak temel hedefti. 9 Mayıs 1920 yılında İcra Heyeti'nin programında toplum ve birey sağlığını yükseltmek için şu politikalar esas alınmıştır.

- Sağlık sektöründeki girişimlere, ekonominin desteklediği ölçüde azami faydayı sağlamak,
- İlaç ve tıbbi malzeme yetersizliğinin daha fazla yaşanmaması için, Türkiye Cumhuriyetinin malzeme kıtlığını çekmemesi adına ithalatı esas almak,
- Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut ilaçlarını boşa israf etmeden en verimli şekilde toplum sağlığı için kullanmak,
- Bu dönemde en çok baş gösteren salgın hastalık olan, malarya ve frenginin zararlarını azaltarak diğer kuruluşlarla beraber tedbir almak.²²⁵

Ülke yeni çıkmış olduğu savaşlardan dolayı malzeme eksikliği çekmekteydi. Alınan kararlar neticesinde her tıbbi malzemelerinin tasarruflu kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durum meclis görüşmelerinde açık bir şekilde dile getirilmekteydi. Aynı zamanda ekonominin durumu da savaşlardan dolayı kötü durumdaydı. Bu sebeple sıhhi masraflar olabilecek en minimum seviyede tutulmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıllarda salgın hastalıklarla mücadele etmek amacı ile üretilen aşılardan mevcut ekonomiden dolayı yeterli üretilemediğini ve dolayısıyla uygulanamadığını da görmekteyiz. Aşıların verimli şekilde üretilip, topluma uygulanabilmesi refah seviyesi açısından büyük önem arz etmekteydi. Bundan dolayıdır ki salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele bu şartlar altında yetersiz kalabilmekteydi.

Mustafa Kemal Atatürk salgın ve bulaşıcı hastalıklara oldukça ehemmiyet vermekteydi. Ortaya çıkan hastalıkların, toplum nüfusunu tehdit ettiğini hatta Türk milletini yok edecek kadar tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün Türk sağlığına verdiği önemi 1 Mart 1922'de gerçekleşen konuşmasında şu şekilde dile getirmiştir.

“Memleketimizin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu

²²⁵ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.1, Devre,1, İçtima.1, 09.05.1336, s.241.

suretle millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyetli sıhhatli vücutlar halinde yetişmesini temin etmeliyiz.”²²⁶

Atatürk’ün dile getirdiği bu sözler ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının sıhhatlerini kazanmalarına ne derece ehemmiyet verdiğini, aynı zamanda sağlıklı bir vatandaş yetiştirmekte Atatürk’ün uyguladığı önemli politikalardan biridir. Sıhhi ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti; Atatürk’ün sıhhi alanına verdiği önem sayesinde, Türkiye Cumhuriyeti’ni başka bir yapıya taşımıştır.

Dr. Adnan Adıvar’ın Sağlık Bakanlığından istifa etmesinden sonra yerine Refik Saydam, Sağlık Bakanı olarak atanmıştır. Refik Saydam, görevinin gerekliliklerini gerçekleştirirken bir dönem istifa etmiştir. Bu kısa zamanda yerine Rıza Nur, Sağlık Bakanı olarak atanmıştır. Kısa süreliğine 187 oyla Sinop milletvekilliğinden sağlık bakanı olarak göreve getirilmiştir.²²⁷ Sinop Mebusu Rıza Nur zamanında gerçekleştirilmekte olan en önemli konulardan biri de Darüleytamlar Müdüriyeti Umumiyesinin bütçe konuları ve bu kurumun devamının sağlanması için gereklilikler yerine getirilmiştir.²²⁸ 2 yıl süre zarfında görevde kalan Rıza Nur’un yerine Refik Saydam sağlık bakanı olarak atanmıştır.

3.1.2 Refik Saydam

Refik Saydam²²⁹ Rıza Nur’un yerine geldikten sonra 1937 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin bugünkü uyguladığı sağlık politikasının temellerini atmıştır. Refik Saydam’ın uğraştığı en önemli meselelerden biri ülkedeki salgın hastalıklarla uğraşmak, aynı zamanda bu salgın hastalıkların ortadan kaldırmak için aşular geliştirmektir. Ülkenin en önemli konularından biri olan, personel istihdamını

²²⁶ Kemal Çelik, “Atatürk Dönemi C.H.P ve Hükümet Programlarında Sağlık”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920- 1938)*, Bildiriler, Editörler: Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek,6-9 Kasım, İzmir, 2007, s. 289.

²²⁷ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.1, Devre.2, İçtima.1, 16.08.1339, s.68.

²²⁸ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.1,Devre.2, İçtima.1, 08.09.1339, s.450.

²²⁹ İbrahim Refik Saydam, 1881 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Annesinin adı Fatma Zehra babasının adı ise Hacı Ahmet’tir. Askeri Tıbbiye okulunu başarı ile bitirmiştir. Almanca ve Fransızca dillerine hâkim olan Refik Saydam, Emraz-ı Dâhiliye Müttehassıslığı yapmıştır. Kâğıthane’de Seririyat Hastanesinde bir dönem asistanlık yapmıştır. Alman ordusu ve hastanelerinde doktor olarak çalışmıştır. Refik Saydam da orduda ki görevinden sonra siyasete atılmıştır. Tam erişim için bkz. TBMM, Azayi Kiramına Mahsus Tercüme-i Hal Varakası.

en verimli şekilde sağlamak için yoğun bir şekilde çalışmaktaydı. Refik Saydam, sağlık sektöründe ciddi bir örgütlenme meydana getirmekteydi. Bunlar: Hıfzıssıhha Dairesi, Belediye ve Karantina Tabiplikleri gibi kurumların düzenlenmesi ve Meclis-i Sıhhiye-i Ali kaldırılarak yerine Da'ül Kelb Tedavihanenin kurulmuş olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin titizlikle üzerinde durduğu diğer bir konu ise salgın hastalıklara karşı mücadele kapsamında limanlarında kontrol altına alınması gerekliliği doğmuştur. Türkiye Cumhuriyeti bu sebeple "Hudut ve Sahiller Umum Müdürlüğü'nü" kurarak yurtdışından gelecek olan gemilerin kontrolünün yapılmasını böyle bir kanuna bağlayarak daha çok kontrol altına almaktaydı. Aynı zamanda bu kanuna göre, hudut ve sahillerde ortaya çıkacak salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı geminin kontrol altına alınması ve fare görüldüğü zaman itlafının gerekli olması ve gemi masraf bütçesinin 600 000 liraya kadar karşılanabileceği Sıhhat ve İctimai Muaveneti Vekâleti tarafından kabul edilmiştir.²³⁰ Bakteriyolojihane ve Telkihane de yine Saydam zamanında kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin, 1923'ten sonra Sağlık Bakanı olarak göreve getirilen Refik Saydam, ülke ekonomisinin zor şartlar altında olduğunu farkındaydı. Bu sebeple; ekonominin mevcut olan gücünü, sağlık sektörünü düzeltmek adına en verimli şekilde uygulamıştır. Ülkedeki sağlık personeli yetersizliğini bildiğinden dolayı, bu sektördeki eksikliği tamamlamak için sağlık personeli yetiştirmek adına pek çok çaba harcamıştır. Sağlık personeli eksikliğinin olması, birçok şeyin aksamasına neden olmaktaydı. Hastaların zamanında tedavi edilememesinden dolayı ölümler gerçekleşmesi veya daha fazla hastaya bakılamaması gibi durumlardan dolayı personel istihdamının sağlanması önemli konular arasındadır. Refik Saydam, sağlık personelinin kaliteli yetişmesi için "1219 Sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanunu" yürürlüğe koyarak sıhhi alanda çeşitli düzenlemelere giderek bu kanunu yürürlüğe koymuştur;

- Türk doktorlarının mutlak surette Darülfünun Tıp Fakültesinden mezun olması ve ancak diploma sahibi olurlar ise hastalara bakması gerekli kılınmıştır.
- Mezuniyet neticesinde aldığı diplomayı mutlaka Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekâletine tasdik ettirmiş olması gerekmektedir.

²³⁰ T.C Resmi Gazete, 22.05.1932, s.1465.

- Hudut ve merkezi sıhhiye ve muaveneti içtimaiye vekâletince atanacak mıntikalarda birer tabip odası tesis olunmaktadır.²³¹

Yürürlüğe konulan bu kanun ile sıhhi alanda ülke genelinde çeşitli düzenlemeler yapılmaktaydı.

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti aynı zamanda salgın ve bulaşıcı hastalıklarla da mücadele etmekteydi. Ülkede savaşlar yüzünden pek çok salgın hastalık mevcuttu. Bunlar; Trahom, Tifüs, Kolera, Sıtma, Tüberküloz ve Kuduz şeklindedir. Bu hastalıkların da önüne geçmek adına aşılardan üretilmesinin gerçekleştirilmesi ve diğer bir husus olan halkın bilinçlendirilmesi yönünden yapılan politikalar olmuştur. Salgın hastalıklarla mücadele etmenin bir diğer yöntemi ise açılan hastaneler ve dispanserlerle insanları tedavi edebilmektir. Toplumun eğitim seviyesi de mücadele etmek için üstünde durulması gereken bir konudur. Halkın eğitim seviyesinin düşük olması ve toplumun bilinçli olmamasından dolayı da pek çok ölüm gerçekleşebilmekteydi. Salgın ve bulaşıcı hastalıkların tedavisini kocakarı ilaçlarında, üfürükçülerde, tütsü veya muska gibi batıl inançlarla tedavi olacağına inanan bilgisiz bir nesil yetişmekteydi. Yetişmekte olan bilgisiz nesil yüzünden de geçerliliği olmayan yanlış tedaviler sonucu ölümler artmaktaydı. Yetkililerin de halkı bilinçlendirmek adına yaptıkları programlar yetersiz kalmaktaydı. Örnek olarak, bilinçsiz nesil yüzünden kuduz hastalığından ölümler gerçekleşebiliyordu. Dr. Zekai Muammer Tunçman'a göre 10 yıl içinde kuduz hastalığından ölen toplam hasta sayısının 316 kişi olarak tespit etmiştir. Ölen bu hastalar bilgisizliklerinden dolayı vefat etmişlerdir.²³² Bu duruma örnek gösterecek olursak, Aydın ilinde şekerci Ali Rıza kızı Hatice'yi bir ay önce kuduz bir köpek ısırmasıdır. Hatice ve ailesi doktora gitmeyerek kocakarı ilaçlarıyla tedavi olmaya çalışmışlardır. Hatice bir süre sonra doğum yapmış ve doğumdan sonra durumu kötüleşmiştir. Hatice'nin durumunun araştırılması üzerine kuduz olduğu anlaşılmış o arada da babası Ali Bey'i ısırmasıdır. Hatice tecride alınsa da birkaç saat sonra ıstıraplı bir şekilde yaşamını yitirmiştir.²³³ Hatice'nin bir hekime gözükmeyip kocakarı ilaçları kullanması yüzünden hayatından

²³¹ "Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun", *Resmi Gazete*, 14.04.1928, s.85./ Kanun metninin tamamı için bkz.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601219.pdf (Erişim Tarihi: 09.05.2021.)

²³² Firdevs Gümüşoğlu, *Türkiye'nin Pasteur'u Dr. Zekai Muammer Tunçman*, İstanbul, 2001, s. 26.

²³³ *Akşam Gazetesi*, 09.06.1935, s. 1.

olmuştur. Yine buna benzer bir vaka daha yaşanmıştır. Adapazarı'nda yaşayan bir adam sokak köpeği tarafından ısırılmıştır. Yine o bölgede yaşayan 3 kadın, kuduz hastalığını tedavi edeceklerini ileri sürerek adamın dilaltını kesmek istemeleri üzerine bu haber yetkililer tarafından duyurulmuş ve hemen soruşturma başlatılmıştır.²³⁴ Diğer bir örnek ise doğumlar yüzünden kaybedilen lohusa kadınlar olarak gösterilebilir. Lohusa kadınlar, doğumdan sonra temizlik anlayışını bilmeyen cahil ebelerin elinde hayatlarını kaybetmekteydiler. Bu sebeple pek çok ilde doğum ve çocuk bakım evleri kurulmuştur.²³⁵ Hastaneler ve dispanserler kurulsun da yatak yoksunluğu veya sağlık çalışanlarının yoksunluğu gibi yetersiz ekonominin getirmiş olduğu pek çok eksiklikte mevcuttu.

Ekonominin yetersizliğinden dolayı çeşitli kurumlar gelişmemekteydi. Devlet bütçesinin uygun bir şekilde kullanılması dönemin devlet adamları arasında mecliste sıklıkla müzakere edilmekteydi. Refik Saydam devlet bütçesini en fazla personel istihdamını sağlamakla kullanmıştır. Aynı zamanda pek çok sağlık kurumunun da açılmasında büyük payı vardır. 150 tane dispanser yapılmış ve 100 tanesi çalışmaya başlamıştır. İstanbul ve Sivas'ta iki tane Sıhhiye Okulu açılmıştır. Sıtma savaşı için çeşitli programlar hazırlanmış, frengi ve trahom ile büyük mücadele içerisinde olunduğunu ve ilçelerde olan 160 tane doktor açığının 96'ya indiğini belirtmiştir.²³⁶ Pek çok sağlık kanunu yürürlüğe girmiştir ki bunlardan bir tanesi de "Umum-i Hıfzıssıhha Kanunu" dur. 1930 yılında yürürlüğe giren bu kanuna göre:

*"Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mahzar eylemek umumi devlet hizmetlerindedir."*²³⁷

²³⁴ *Haber Gazetesi*, 02.18.1935, s. 4.

²³⁵ Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Yayına Haz: İzzet Toprak, Cafer Güler, Murat Karataş, Güneş Şahin, C. 6, Ankara, 2014, s. 3223.

²³⁶ Umut Karabulut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1928-1937)", C. 6, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, Denizli, 2007, s. 152.

²³⁷ Namık Çençen, Aslı Arslan, *Modern Türkiye'de Sağlık*, Ankara, 2019, s. 451

“1593 numaralı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”²³⁸ 24 Nisan 1930 yılında kabul edilmiştir. Bu kanunun kabul edilmesi ile beraber sağlık alanında pek çok karar yürürlüğe girmiştir.

Toplumun refah seviyesini yükseltmek için verilen mücadelede yalnız hükümet sorumlu değildi aynı zamanda belediyeler de hükümetle iş birliği yapmak zorundaydı. Yürürlüğe giren kanun ise “1580 Sayılı Belediyeler Kanunu” ile belediyelerin görevleri yeniden düzenlenmiştir. Bu kanuna göre ise; halkın dinlendiği ve yiyip içtiği yerleri denetlemek, kanalizasyon yapmak, yoksul hastalara ve kimsesizlere yardım etmek, kuduz hayvanlar tarafından ısırılan kimselerin tedavi kurumlarına götürülmelerini sağlamak şeklinde yeniden düzenlenmiştir.²³⁹ Belediye Kanunu’nun kabul edilmesi ile beraber her beldenin sıhhi şartları mutlak surette sağlanmaya çalışılmıştır. Salgın ve bulaşıcı insan ve hayvan hastalıklarının önüne geçmek, sıhhi şartların yerine getirilmesi için hükümetle beraber çalışmak, halka açık olan yerlerin temizliğini sağlamak v.b şeklinde sıralanabilecek pek çok kanun yürürlüğe girmiştir.²⁴⁰ Uygulanan bu yasaların hepsi sağlıklı bir nesil ortaya çıkarmak ve ülkeyi sağlık alanında modernleştirmek adına yapılmıştır. Aynı zamanda halk sağlığına çok önem verilmiş, onların ücretsiz tedavi olmasını sağlamak için çeşitli sağlık kuruluşları ve dispanserler açılmıştır. Cumhuriyet Dönemi ile beraber yataklı hasta tedavisinin sağlanması ve buna yönelik çalışmaların yapılması sağlık politikaları arasında yer almaktadır. 1936 yılında çıkarılan *3017 Sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu*²⁴¹ ile Bakanlığın sıhhi konularda örgütlenmesi hedeflenmektedir. 1936 yılında kabul edilen bu kanuna göre;

- Bakanlığa bağlı hastane ve dispanserlerin her türlü işlemlerinin düzenlenmesi,

²³⁸ 24.04.1930 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Kanun metnine tam erişim için bkz.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1593&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3> (Erişim Tarihi: 03.05.2021)

²³⁹ Karayaman, a.g.e. , s. 47

²⁴⁰ “Belediye Kanunu”, Kanunlar Dergisi, C. 8, 10.04.1930, s.98.

²⁴¹ 3017 Sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu tam metni için bkz. T.C Resmi Gazete 23 Haziran 1936.

- Özel idare ve Belediye bütçeleriyle yönetilen sağlık kuruluşlarının idari ve fenni işleri ile ilgilenmek,
- Milli Savunma Bakanlığı dışında kalan genel ve katma bütçe ile idare edilen sağlık kuruluşlarının işlerini denetlemek.²⁴²

Sağlık kuruluşlarının denetlenmesi ve bu kuruluşlarda halkın ücretsiz tedavi olması Türkiye Cumhuriyeti'nin üstünde durduğu konular arasında yer almaktadır. Halkın sağlık kuruluşlarında ve hastaneler de daha verimli hizmet görmesi, hastanelerinde teşkilatlanması adına 24.05.1933 tarihinde çıkarılan "*Hususi Hastaneler Kanunu*"²⁴³ ile hastanelerin görevleri, hizmet koşulları gibi çeşitli görevlerinin belirlenmesi için Türkiye Cumhuriyeti bu kanunu yürürlüğe koymuştur. Bu kanun ile hastaneler denetlenmektedir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlanması ile hastalarında en uygun ve kolay şekilde tedavi olmaları olanağı sağlanmaktadır.

Halkın büyük bir kesimi rahat bir şekilde tedaviye gidemediği için sıhhi olarak toplumsal sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Tedavi merkezine zamanında yetişen hastalar genellikle tedavileri bittikten sonra sıhhatlerine erişebilmekteydiler. Fakat çok nadiren de olsa tedaviden sonra kuduran hastalarda olabilmekteydi. Binde bir olan bu ihtimal üzerine İstanbul'da yaşanan bir kuduz vakası halkı oldukça huzursuz etmiş ve bu olay gazete manşetlerine yansımıştır.

İstanbul Sarıyer'de yaşayan genç bir çocuk kuduz bir köpek saldırısına uğramış ve tedavi altına alınmıştı. Tedavisi bittikten 3 ay sonra kuduz belirtileri gösteren bu genç Sarıyer'de sokakta dolaşırken ağzından köpükler gelerek insanlara saldırmaya başlamıştır. Bunun üzerine zabıtaya haber verilmiş ve genç yakalanmıştır. Fakat kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Da'ül Kelb müdürü Ali Rıza ise bu olayın nedenini ise şu şekilde açıklamıştır: Kuduz hayvan saldırısından hemen sonra tedaviye gelseniz bile eğer hayvan çok derin ısırдыysa ve baş kısmına yakın yara aldıysanız, bazen virüsün cümle-i asabiyeye bulaşması daha hızlıdır. Bu sebeple çok nadir de olsa böyle vakalar yaşanmaktadır. Fakat bizim uyguladığımız aşılar son

²⁴² *Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923- 1983 ve 1982 Yılı Çalışmaları*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1983, s. 28-29.

²⁴³ 2219 Sayılı Hususi Hastaneler Kanunu, 24.05.1933, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2219.pdf> (Erişim Tarihi: 08.05.2021.)

derece geçerliliği tespit edilmiş olan Högyes aşısı usulüdür. Tedavilerde son derece fayda sağlamıştır.²⁴⁴ Yürürlüğe giren bu kanunlar ile toplumun tedaviye erişme olanaklarını arttırmak amaçlanmaktaydı. Fakir olan halk, tedaviye gidemiyor veyahut tedavisinin gecikmesinden ötürü, yakalandığı hastalığı topluma bulaştırarak salgın hastalıkların önü alınamıyordu. Bu yüzden halkın özellikle salgın veya bulaşıcı hastalık ile mücadele etmesi, ücretsiz tedavi olması, sağlığına kavuşması ülkenin refah seviyesi açısından büyük önem teşkil etmekteydi. Refik Saydam'ın gerçekleştirmiş olduğu birçok politika, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık kurumlarında hala uygulanmaktadır. Atatürk dönemi sağlık politikalarının görüşüldüğü diğer bir konu ise, tıp kongreleriydi. Refik Saydam başkanlığında toplanan Tıp kongrelerinde, birçok konu görüşülmekteydi. Bunların başında; salgın ve bulaşıcı hastalıklar, bu hastalıklarla mücadele etmenin şekilleri ve yöntemleri gibi, sağlık ile ilgili önemli konular görüşülmekteydi. Refik Saydam'ın ardından göreve Mazhar Germen getirilmiştir. 5 ay gibi kısa bir süre görevde bulunan Mazhar Germen'nin ardından göreve tekrar Refik Saydam getirilmiştir. Refik Saydam'dan sonra göreve gelen Ahmet Hulusi Alataş, 1937- 1945 yılları arasında Sağlık Bakanı olarak görev almıştır.

3.1.3 Ahmet Hulusi Alataş

Ahmet Hulusi Alataş²⁴⁵ sağlık bakanı olarak atandıktan sonra ülkenin nüfusunu tehdit eden salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmenin yollarını aramıştır. 1937 yılında kuduz serumunun üretilmeye başlanması ile beraber pek çok hasta daha hızlı bir şekilde iyileşmeye başlamıştır. 1938 yılında Konya'da köy ve ebe okulu kurmuş aynı zamanda çeşitli hastaneler açarak halkı ücretsiz tedavi etmenin yollarını bulmuştur. Çok fazla politika yürütemeyen Alataş döneminde iki konu

²⁴⁴ *Haber Gazetesi*, 09.11.1935, s. 1-2.

²⁴⁵ Ahmet Hulusi Alataş, 1882 yılında Beyşehir'de dünyaya gelmiştir. 1906 yılında Askeri Tıbbiye okulunu başarıyla bitirmiştir. Fransızca dilini iyi derecede bilmektedir. Daha sonra ordu tabibi olarak göreve başlamıştır. Balkan harbinin yanı sıra pek çok savaş meydanında tabip olarak görev almıştır. Ayastefanos Hastanesi, Çatalca hıfzıssıhha müşavirliği gibi çeşitli hastanelerde görevler yapmıştır. Mütareke yıllarının başında Askeri Tıbbiye okulunda müdürlük yapmıştır. Askeriyenin hizmetinde çalıştıktan sonra ordu görevini bırakarak İzmir'de serbest tabiplik yapmıştır. 1936 yılında Aydın milletvekili olmuştur. Evli ve iki çocuk babası olan Hulusi Alataş, 1964 yılında vefat etmiştir Tam erişim için bkz. TBMM, Azayı Kiramına Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, Devre 5, İçtimai 1.

ülkeyi oldukça etkilemiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kaybı ile II. Dünya Savaşı ile uğraşmak olmuştur.²⁴⁶

Cumhuriyetin kurulmasından sonra gerçekleşen veya gerçekleştirilmek istenen bu yasalar ve politikalar sayesinde Türkiye Cumhuriyetinin sağlık alanı başka nitelik kazanmıştır. Sağlık Bakanları toplumsal sağlığı korumak üzerine politikalarını uygularken her belediye de kendi içinde salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı önlemini alarak toplumsal refahı yükseltmeye çalışmaktaydılar. Türkiye Cumhuriyeti sağlık politikaları dediğimiz zaman “halkçılık” ilkesini esas alarak toplumun refahını yükseltmek, sağlıklı bir nesil ortaya çıkarmak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini garanti altına almaktır diyebiliriz.

Cumhuriyet Dönemi'nde hala etkisini sürdüren çeşitli salgın ve bulaşıcı hastalıklar, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele Dönemleri'nde ortaya çıkmış ve iyice çoğalarak Cumhuriyet Döneminde de varlığını sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık bakanları, toplum sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıkların tedavisini bulmak için çeşitli politikalar yürütmekteydiler. Bu bulaşıcı hastalıklar: verem, sıtma, frengi, çiçek ve kuduz şeklinde sıralanabilirler.

Verem hastalığı, solunum yolu ile bulaşan bu bakterinin adı “Wycobacterium Tuberculosis” şeklinde bahsedilmektedir. En eski hastalıklardan biridir. Akciğer, deri, kemikler, boyun bezeleri, beyin zarı ve bağırsaklarda bulunur.²⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bir süre sonra verem hastalığına ket vurmak amacı ile pek çok dispanser ve tedavihaneler açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin verem hastalığını önlemek amacı ile yaptığı ilk iş, 1923 yılında “İzmir Verem Mücadele Cemiyet-i Hayriye'sinin kurulması olmuştur. Bu cemiyet Dr. Behçet Uz tarafından kurulmuştur. Bunun hemen arkasından ise Balıkesir Veremle Mücadele Cemiyeti izlemiştir.²⁴⁸ Ülkenin pek çok yerinde verem dispanserleri açmıştır. Büyükada Verem Sanatoryumu, 1924'te de Heybeliada Verem Sanatoryumu açılarak hastaların iyileştirilmesi adına çeşitli sağlık kuruluşları kurulmuştur. 1927 yılında verem hastalığını engellemek için aşılama yapılmaya başlanmıştı. “Bacillus Calmette-

²⁴⁶ Nesipoğlu, *a.g.m.*, s. 172.

²⁴⁷ Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 93.

²⁴⁸ Karayaman, “İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Tarafından Yayınlanan Sıhhi Cidal- Sıhhat Dergisi”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920- 1938)*, Bildiriler, Editörler: Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, 6-9 Kasım, İzmir, 2007, s. 157.

Guerin (BCG) aşısı ve veremli annelerden doğan 100 çocuğa da oral aşı uygulanmıştır.²⁴⁹

Sıtma hastalığı: genellikle dişi sineklerin sokmasından sonra anofel cinsinden olup mikrobik bir hastalıktır. Sıtma, Türkiye'nin ciddi anlamda uğraştığı bulaşıcı hastalıkların başında gelir. Ülkenin nüfusunu da verem hastalığı gibi tehdit eden sıtma hastalığının ne kadar tehlikeli olduğunu şu sözlerle anlayabiliriz.

*“Kara Humma veya Verem yüzünden evlerini terk eden insan görmedim fakat Malarya yüzünden evini barkını bırakan birçok insan gördüm.”*²⁵⁰

1930 yılında çıkarılmış olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun Üçüncü Faslı'nda “Sıtma ile Mücadele” kanunu da yer almaktadır. Sivrisinekleri azaltmak, Sivrisinek ilaçları kullanarak onları bertaraf etmek, göllerin kurutulması ve kinin tedavisi bu kanun içinde yer almaktadır.²⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin sıtma ile mücadele vaziyeti 3 temel konuyu esas almıştır: Kanlarında parazit çıkan hastaları tedavi etmek, sıtma mikrobunu bünyesinde barındıran hastaların sıtma mikrobunun yayılımını önlemek, sıtma mikrobunun (anofellerin) üremelerine mani olmak ve son olarak da bataklıkların kurutulması şeklinde mücadele etmek amacı ile bu politikalar uygulanmıştır.²⁵²

Frengi hastalığı, Treponema Pallidumun adlı bakterinin meydana getirdiği zührevi bir hastalıktır. Frenginin bulaşıcılık noktası ise yakın temas ile gerçekleşmektedir. Frengi hastalığının çıkış noktası Amerika kıtası olduğu bilinmektedir. Ülkemizde ise en çok XIX. yüzyılda İstanbul'da görülmektedir. İstanbul'da yaşayan insanların geçimlerini sağlamak ve iş bulmak için Bolu ve Kastamonu yöresine gelenler aracılığı ile Batı Karadeniz'de hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır.²⁵³ Cumhuriyetin kurulmasından sonra bu hastalıkla mücadele yöntemi, 1920 yılında Bolu Milletvekili Dr. Fuat Bey tarafından hazırlanan

²⁴⁹ Hilal Özkaya, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, C. 2, S. 20, İstanbul, 2016, s. 79.

²⁵⁰ Hot, *a.g.t.*, s. 35.

²⁵¹ Hastane, Sayılar: I: 7 Nisan 1341; III: 25 (Teşrinievvel 1927); IV: 37-38 (Kânunuevvel 1928-Kânunusâni 1929)

²⁵² Özkaya, *a.g.m.*, s. 80.

²⁵³ Süleyman Tekir, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-65, Mayıs, Erzurum, 2019, s. 408.

“Frenginin Men ve Sirayeti Hakkında Kanun” adlı başlık, TBMM’ye sunulmuştur.²⁵⁴ Bu başlık altında her frengili kendini ücretsiz tedavi ettirebilir. 1931 yılında çıkarılan bir yasa ile “Evlenme Muayenesi Hakkında Tüzük” evlenmeden önce yapılması gerekenler hakkında çeşitli kurallar çıkarılmıştır.²⁵⁵

Tifüs hastalığı ise; bir diğer adı lekeli humma olan bu hastalık, bit aracılığı ile insanlara bulaşarak riketsiya (bakteri) tifüs hastalığına neden olur. Savaşlarda kaybedilen insan sayısı, salgın hastalıklar yüzünden kaybedilen insan sayısından fazla olan çeşitli savaşlarda teşekkül etmiştir. O yüzden bu tür hastalıkların bir yerde patlak vermesinin ardından herkese bulaşarak bir salgın haline gelebilir. Mesela Osmanlı- Rus savaşında tifüsten dolayı hayatını kaybeden Türk askerlerin sayısı 40.000’i buluyordu.²⁵⁶ Tifüs hastalığına karşı birçok mücadele yürütülse de Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra Dr. Reşat Rıza (Kor) tarafından Rickettsia prowazekili aşısı Türk ordusuna kullanılmıştır.²⁵⁷

Trahom hastalığı, ileri derece bir göz hastalığıdır. Bu hastalık Cumhuriyet Dönemi’nde toplumu etkileyen bir sağlık sorunuydu. Bu hastalığın gözlerde oluşmasından dolayı çapaklanma meydana gelmektedir. Bulaşıcılığı da çapaklanma evresinde meydana gelmekteydi. İlk belirtisi göz kapaklarının altında oluşan kabarcıklardır daha sonra ise kirpiklerin iç kısımlarına doğru ilerleyerek kornea kısmında damarlaşma ve yaralanma olan bir göz hastalığıdır.²⁵⁸ Doğrudan temas halinde bulaşan bu hastalığın bir diğer bulaşma şekli ise karasineklerdir. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından 1925 yılında, bu hastalığın en çok görüldüğü yer Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ydi. İlk mücadele çalışmaları da bu bölgede açılan dispanserler sayesinde olmuştur.

Çiçek hastalığı, günümüzde hala var olan variola virüsü ’nün neden olduğu iri iri kabarcıklarla vücudumuzun her tarafında çıkan ve vücudumuzda iz bırakan

²⁵⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 7, Devre. 1, İçtimai. 1, 01.01.1337, s. 112.

²⁵⁵ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, s.1076.

²⁵⁶ Oya Dağlar Macar, *Balkan Savaşları’nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, İstanbul, 2018, s. 32.

²⁵⁷ Hot, *a.g.t.*, s. 134.

²⁵⁸ Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul, 2008, s. 133.

enfeksiyonel hastalıktır. En önemli organımız olan gözümüzün içinde bile kabarcık meydana gelebilmekteydi. Birçok insan bu hastalık yüzünden görme yetisini kaybetmiştir. Bunlardan birisi de önemli Türk halk ozanı Âşık Veysel'dir. Bu mücadelenin en önemli yolu ise aşılamalardır. Ülkemizde özellikle 1920'li yıllarda Sivas'ta çiçek aşısı üretimi yapılmaktaydı. Sivas'ta üretilen çiçek aşılılarıyla beraber kolera, tifüs ve kuduz aşılı da üretilmekteydi. Kurtuluş Savaşı'nın başladığı zaman aşı üretiminde çeşitli zorluklar yaşanmaktaydı. Öyle ki çiçek aşılı İtalya'dan satın alınırken Antalya'dan da kuduz aşılı İngiliz kuvvetlerinden gizli İstanbul'dan Ankara'ya getirilmeye çalışılmaktaydı.²⁵⁹ İlk olarak çiçek hastalığı için uygulanan bu aşılıların daha sonra sırasıyla difteri, boğmaca, tetanoz, BCG gibi aşılılarla devam ettirilmiştir.²⁶⁰

Hummai Racia, akut bir enfeksiyon olan bu hastalık bitler aracılığı ile bulaşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin mücadele ettiği bir diğer hastalık olan hummai racia, neosalvarsan ilacı ile tedavi edilmekteydi. Bu hastalıkla mücadele etmenin en önemli yolu ise, bitlerin yok edilmesidir. Aynı zamanda kenenin de sebep olduğu hummai racia hastalığını yok etmek için de kenelere karşı mücadele içine girilmiştir. Sadece hastanın bulunduğu ortamı bit ve kenelerden temizlenmesi, dezenfeksiyon edilmesi önemli bir husustur.

Cumhuriyet döneminde hem savaşlar hem de göçlerden dolayı pek çok salgın ve bulaşıcı hastalık demografik hareketleri negatif yönde etkilemekteydi. Bunun içinde hastalıkları azaltmak veya son vermek amacı ile pek çok mücadele içine girilmiştir. Bu mücadelelerdeki en önemli etken dispanserlerin açılması olmuştur. Bunun için de ülkenin ekonomisinin iyi bir düzeyde olması gerekmektedir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti; büyük savaşlardan çıkmıştı ve ekonomi sağlık için yapılacak olan harcamalarda yetersiz kalsa dahi Atatürk, ülke ekonomisinin harcamalarını en fazla sağlık sektörüne yapılması taraftarıydı çünkü toplum sağlığının ne derece ehemmiyetli olduğu bilincindeydi. Bunun için de mücadeleler hiçbir şekilde aksatılmamaya çalışılmıştır. Hatta 1924 yılında yapılmış olan bütçe görüşmelerinde

²⁵⁹ Bilal Ak, "*Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri*", Türkler Ansiklopedisi, C. 17, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, s.727.

²⁶⁰ Özkaya, *a.g.m.*, s. 82.

daha çok salgın hastalıklarla mücadeledeki eksiklikler ve sorunların çözülmesi için gereken harcamalar dile getirilmiştir.²⁶¹ Salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele alınan kararlar neticesinde ciddi oranda azaltılmıştır.

3.2 CUMHURİYET DÖNEMİ KUDUZ TEDAVİ MÜESSESELERİ

Kuduz hastalığı Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar geçen süre zarfında toplumsal bir bulaşıcı hastalık olarak varlığını korumaktaydı. Diğer salgın ve bulaşıcı hastalıkların yan sıra kuduz hastalığı da gereken önlemlerin alınmaması durumunda insan sağlığını etkilemektedir. Bu sebeple, dönemin sağlık bakanları kuduz hastalığının tedavisi için pek çok politika yürürlüğe koyarak mücadele etmişlerdir. Politikaların uygulanması ile eş zamanlı olarak kuduz tedavi müesseselerinin açılması da yine hastalıkla mücadele için önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından her salgın ve bulaşıcı hastalık için uygulanan politika üzerine kuduz hastalığı için de pek çok tedavi müessesesi kurulmuştur. İlk kuduz müessesesi 1887 yılında İstanbul'da kurulmuş ardından bunları Sivas, Şam ve Selanik Da'ül Kelb müesseseleri izlemiştir. Da'ül Kelb'in 1887 yılında kurulmasının ardından, zamanla başvuran hasta sayısında artış gözlemlenmiştir. Bunun sebepleri ise müesseseye olan güven ve hastalara gerçek bir tedavi olanağının sağlanmış olmasıdır. İnsanlar tedavi olup iyileştiklerini görünce bu kuruma karşı güven artmış ve yıldan yıla hasta sayısında artış yaşanmıştır. 1887 yılında 37 hasta müracaat ederken, 1888 yılında 77'i, 1889'da 112, 1890'da 223, 1891'de 202, 1892'de 205, 1893'de 329, 1894'de 266, 1895'de 339, 1896'da 419 hasta müracaat etmiştir. Dolayısı ile Da'ül Kelb Ameliyathanesine 1887-1897 yılları arasında 2359 hasta müracaat etmiş ve bunlardan 40-45'i vefat etmiştir.²⁶² Osmanlı

²⁶¹ Cevahir Kayam, "Hükümet Programları ve Bütçe Rakamları Işığında Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920- 1938)*, s.n91

²⁶² Ahmet Uyaniker, "II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Daülkelb Ameliyathanesi)", *Asia Minor Studies*, S. 12, C. 6, 2018, s. 196.

Devleti'nin ilk Da'ül Kelb Tedavi Müessesini açtığı yıllarda hasta sayısının Cumhuriyet dönemine göre fazla olmasının pek çok sebebi vardır. İlk olarak ulaşım zorluğunun olmasıdır. Her hasta tedavi merkezine yakın değildi. Tedavi merkezine gidebilmek için hem taşıt zorluğu vardı hem de fakirlikten dolayı tedavi masraflarını karşılayamamaktaydılar. Bu yüzden tedavi olmak için giden hastalar, vaktinde gidemedikleri için, tedavi merkezine ulaştıktan bir süre sonra vefat etmekteydiler. İstanbul'a genelde taşralılar tedavi olmak için gelmekteydiler. Mesela Zonguldak'tan gelen 2 hasta acil olarak tedaviye alınmıştır.²⁶³ Özellikle taşralıların gelmesi bazen İstanbul Kuduz Tedavi Müessesini zor duruma sokabilmekteydi. Kendi nüfusu fazla olan İstanbul'a diğer memleketlerden de hasta geldiği zaman, hastane kapasitesi yetersiz kalabiliyordu. Her ne kadar Anadolu'da da sayılı Da'ül Kelb Müessesini bulunsa da İstanbul'daki gibi tedavi olanakları kaliteli bir şekilde sağlanamadığı için insanlar tedavi olmak için İstanbul'a gitmekteydiler. Bu konu ile ilgili Bafra'da yaşanan bir olay durumu özetlemektedir:

Bafra'da bir köylüyü ve 4 kişilik ailesini kuduz köpek ısırmasıdır. Fakir olan bu aile Bafra Belediyesine ve Kaymakamlığına müracaat ederek tedavi için İstanbul'a gönderilmelerini rica eder. Fakat her daire bütçede para yok diye ret cevabı verilir. Sonunda evrakı Samsun vilayetine havale edilse de oradan da olumlu bir sonuç çıkmaz. En sonunda maddi durumu yüksek olan hayır sahibi bir adam bu aileye sahip çıkarak tedavi olmaları için çabalar. Sıhhiye müdürlüğüne giden bu istek çerçevesinde müdürün cevabı “Madem bu kadar istiyorsun o zaman sen gönder” diyerek cevabını verir.²⁶⁴ Bu haberin devamı olmamasından dolayı ailenin durumunun çözülüp çözülemediği ile ilgili bilgi sahibi olamamaktayız. Yaşanan bu gibi olaylar sıklıkla meydana gelmekteydi. Maddi yetersizlik yüzünden tedavi olamayan aileler vefat edebilmekteydiler. Maddi yetersizlikten dolayı yaşayan bir kuduz vakası daha dönemin gazetelerine yansımıştır. Isparta'da yaşayan Fatma adındaki bir şahsı yaklaşık 45 gün önce bir köpek ısırmasıdır. Süleyman Ağa yani Fatma'nın babası fakir olduğun dolayı hastalık tesirini gösterdikten 45 gün sonra

²⁶³ *Son Telgraf Gazetesi*, Temmuz, 1340, s.2.

²⁶⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25.07.1930, s. 2.

İstanbul'a getirebilmiştir. Hastalık belirtilerini göstermeye başladığı için tedaviye geç kalınmıştır ve 7 yaşındaki Fatma kudurarak ölmüştür.²⁶⁵

Tedavi şekillerinin kaliteli olması, tedaviye gelen hastaların iyileşme sürecini hızlandırmaktadır. Aşı her hastaya uygulansa da Osmanlı Devleti'nde serum kullanılmıyordu. Dolayısı ile aşının yetersiz kaldığı yerlerde serumla desteklenen hastanın iyileşmesi mümkün olabiliyordu. 0-4 gün arasında müracaat eden hasta sayısı eski yıllarda %50-60 iken daha sonra müracaat da artış gözlemlenmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra hasta sayısında %80 oranında bir artış olmuştur. Tedavinin daha nitelikli olması ölümlerin önüne geçebilmek adına önemlidir. Mesela baş ve yüz ısırıklarının tehlikeli olmasından dolayı hastanın bağışıklığını güçlendirmek için serum tedavisi de eklenmiştir.²⁶⁶ Köpek ve kediye nazaran kurt saldırıları daha ölümcül olabilmektedir. Kurt saldırılarının diğer hayvanlara göre daha şiddetli olmaktadır. Bu duruma örnek ise; kudurmuş bir kurt Burgaz civarında, ahırlara hücum ederek birçok keçiyi ve domuzu, 25 öküz ve mandayı ve 50 köpeği boğup öldürmüştür. Köylülere kuduz kurdun karşına çıkmaya cesaret edememişlerdir. Nihayet cesaret gösteren köylüler silahlarıyla kudurmuş kurdu öldürmeyi başarmışlardır.²⁶⁷ Bir kuduz vakası daha Bergama'da yaşanmıştır. Reşadiye nahiyesi kazasından başka bir köye gitmek isteyen bir kadını kuduz kurt ısırıştır. Kurt ilk başta kadının burnunu ısırış daha sonra ise ellerini ve göğsünü ısırıştır. Kadın ölmek üzereyken köylüler kadını kurdun saldırısından zor kurtarmıştır. Daha sonra kuduz olan bu kurt koyun sürüsüne saldırıp çobanı da yaralamıştır. Yaralanan kadın İstanbul'a sevk edilmiş ve ağır olan yaraları için hemen tedavisine başlanmıştır.²⁶⁸ Bu gibi olaylara baktığımız zaman müesseseler de özellikle kurt ve çakal saldırılarına karşı serum tatbik edilmesi, hastanın sağlığına kavuşması için önemli bir yoldur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından ardından sağlık bakanı olan Refik Saydam, Salgın ve bulaşıcı hastalıklarla fazlaca ilgilendiğinden dolayı pek çok tedavi merkezi açmış ve aşuların üretilmesine büyük önem vermiştir. Kuduz hastalığı da bunlarından sadece bir tanesiydi. 1908 yılında Sirkeci- Demirkapı'da kurulmuş olan

²⁶⁵ *Milliyet Gazetesi*, 16.09.1933, s. 6.

²⁶⁶ Zekai Muammer Tunçman, *İstanbul Kuduz Tedavi Müessesinin 28 Yıllık (1932-1959) Tedavi Neticeleri*, İstanbul, Barış Matbaası, s. 5

²⁶⁷ *Akşam Gazetesi*, 22.06.1934, s. 2.

²⁶⁸ *Milliyet Gazetesi*, 08.06.1931, s.5.

müessese işgal yıllarında sıkıntılı günler geçirmiş ve Demirkapı'da (1920- 1923) yılları arasında hastalar zor tedavi edilmiştir. Da'ül Kelb Müessesesi Demirkapı'ya taşındıktan sonra eski binasını da belediyeye bırakmıştır.²⁶⁹ Refik Saydam kuduz vakalarına ayrı bir ehemmiyet vermekteydi. 1926'da Çapa'da tütün depoları olarak kullanılan bu yeri kuduz tedavi merkezi haline getirmiş ve 1937 yılına kadar burada hastalar tedavi edilmiştir. Çapa'da kurulan tedavi müessesinden sonra 1925 yılında Atatürk'te köpek saldırısına uğramıştır. Yapılan incelemeler sonucu hayati bir tehlikesinin olmadığı bildirilmiştir.²⁷⁰ Atatürk'ün başına gelen bu olay şu şekilde intikal etmiştir:

Dönemin önemli bilim insanlarından biri olan Zekai Muammer Tunçman'a bir telefon gelir ve Müstahsır Hasan'nın Ankara'ya acil olarak gönderilmesi istenmektedir ve beraberinde bir zincirle tasma getirilmesini gerektiği belirtilmektedir. Cevat Abbas Gürer'den edinilen bilgiye göre, Atatürk'e saldıran köpeğin öldürülmesi gerektiği üzerinde durulmuş fakat Zekai Muammer Tunçman köpeğin müşahede altına alınması gerektiğini belirtmiştir. Köpek müşahede altındayken sağlıklı olduğu anlaşılmış ve Atatürk kuduz aşısı olmaktan kurtulmuştur.²⁷¹ Müesseselerin pek çok ilde açılması, kuduz hastalığına karşı direkt müdahaleyi kolay hale getirmiştir.

1925 yılında Erzurum ve Sivas'ta açılan kuduz müessesinden sonra 1926 yılında Refik Saydam'ın yoğun çabaları ile 25 yataklı Diyarbakır'da kuduz müessesesi kurulmuştur. Bu dönemde aynı zamanda Sivas Da'ül Kelb Tedavi Müessesesi de toplam hasta sayısını erkek 54 iken kadın 18 olarak bildirilirken vefat ise erkek cinsinden olup sadece 1 kişi olarak kayıtlara geçmiştir.²⁷² 1928 yılında Zekai Muammer Tunçman Diyarbakır Kuduz Tedavi Müessesine tayin edilmiştir.²⁷³ Diyarbakır'da açılan bu hastane 20 yataklıdır. 1928- 1937 yılları arasında bu hastane de 844 erkek, 112 kadın olmak üzere toplam 656 hastaya aşı uygulanmıştır.²⁷⁴ Diyarbakır Tedavi Müessesesi, senelik 600 lira kirası ile geniş yapılı bir kurumdur.

²⁶⁹ BCA. 30. 10/ 139. 995- 11/ 13.10.1923.

²⁷⁰ BCA. 30.10/ 1.1.8, 09.04.1925.

²⁷¹ Gümüšoğlu, *a.g.e.* , s. 50.

²⁷² BCA.490. 1 /1464. 3. 2/ 1930.

²⁷³ BCA. 39.14.14/ 15-05-1928.

²⁷⁴ Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.3 Yayına Haz: İzzet Toprak, Cafer Güler, Murat Karataş, Güneş Şahin, Ankara, 2014, s. 1416.

Müessesinin kapısından içeri girince genişçe bir taşlık, ortada güzel bir havuz sağ tarafta ise müessesenin hastalara yemek pişirdiği mutfak yer almaktadır. Mutfağın yanında ise tavşan odası yer almaktadır. Bu tavşan odasının içinde pek çok tavşan bulunmaktadır. Ayrıca iki kafesin içinde bulunan iki tane kuduz mikroplu tavşan bulunmaktadır. Bu müesseseye çevre illerden gelen hastalarda bir hayli fazladır. Sıhhiye mecmualarına göre 1934 yılında bildirilen vakalar, İstanbul, Sivas, Konya, İzmir, Ankara gibi tedavi müesseselerinin olduğu kurumlarda bildirilen hasta sayısı erkek 180 iken kadın 107 vaka olarak cetvele yazılmıştır.²⁷⁵

1927 yılında, Da'ül Kelb Tedavihanesine başvuran hasta sayısı 1573 kişi olarak belirtilmiştir. Isıran hayvanlardan 457'sinin yaşamasından dolayı bu hayvanların ısırıldığı insanların tedavi olması gerekli görülmemiştir. Hastaların 384'ü kadın iken 879'u erkektir. Erkek hasta sayısı kadın hasta sayısından fazladır. Kadınlar erkekler kadar toplumda aktif olmaması, sosyalleşememeleri ve sokaklarda fazla vakit geçirmediikleri için erkek hasta sayısının fazla olduğu sonucuna varılmaktadır. 854 köpek, 96 kedi, 80 çakal, 62 insan, 15 öküz, 14 Fare, 14 barkir, 13 merkeb, 9 kurt, 5 domuz, 3 sırtlan, 2 tilki, 1 dana, 1 tavşan saldırıları kayıtlara geçmiştir.²⁷⁶ Köpeklerin diğer hayvanlara göre sokaklarda fazla bulunması, insanlarla iç içe olmasından dolayı kuduz hastalığını en çok köpekler bulaştırmaktadır. 1929 yılında ise İstanbul Da'ül Kelb Tedavi Müessesinde ise sadece şubat ayı istatistik cetvelinde erkek vaka sayısı 78 kadın vaka sayısı ise 47 olarak kaydedilmiştir.²⁷⁷ 1930 yılında İstanbul Da'ül Kelb Tedavi Müessesine gelen hasta sayısı erkek 21, kadın ise 8 kişi olarak kayıtlara geçerken vefat sayısı, 0 olarak kayıtlara geçmiştir. 1934 yılında İstanbul Da'ül Kelb Tedavi Müessesesinin yatak sayısı toplam 100 olarak belirtilmiştir.²⁷⁸ Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde açılan müesseseler neticesinde kuduz vakası yaşayan insanların daha hızlı tedavi olmaları olanağı sağlanmıştır. 1926 yılında da Konya ilinde tedavi müessesesi açılmış fakat hemen faaliyete geçirilememiştir bunun sebebi ise alet ve edevat konusunda yaşanan eksikliklerdir. Tamamen aktif olması temmuz ayında gerçekleşmiştir. Alet ve edevat eksikliği genel itibari ile yaşanan olumsuz olaylar

²⁷⁵ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 10, S. 70, Ekim, 1934, s. 347-348.

²⁷⁶ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 2, S. 5, Ocak, 1927, s. 132-134.

²⁷⁷ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 5, S. 25, Nisan 1929, s. 481- 485.

²⁷⁸ *Akşam Gazetesi*, 04.06.1934, s. 3.

arasındadır. İlk olarak İstanbul Kuduz Tedavi Müessesinden alınan virüs ile pasaja bırakarak (inkubasyon süreci) hastaya hazır hale getirilmiştir. Konya Tedavi Müessesine ilk hasta 5 Ocak 1927 yılında başvuru yapmıştır ve 1927 yılından sonra faaliyete başlanmıştır. 1927 yılından 1928 yılına kadar bir sene içerisinde tam olarak 149 hasta tedavi edilmiştir. Bunun 71'i 1927 yılında ve 78'i de 1928 yılında tedavi edilmişlerdir fakat tedavi edilen bu hastalar, bu senelerin ilk altı ayına ait vakalardır.²⁷⁹ 1927 yılında ise Konya'da açılan hastane 14 odalı bir binada faaliyete başlamıştır. Yatak sayısı ise 15²⁸⁰ olan müesseseye sadece Konya'da yaşayan insanlar değil aynı zamanda Niğde, Isparta, Burdur illerinden de tedavi olmaya gelen hastalar mevcuttu.²⁸¹ 1928 yılında İstanbul Da'ül Kelb Tedavi Müessesindeki Erkek 72 vaka olarak kaydedilirken kadın vaka sayısı da 46 olarak kaydedilmiştir. Hala erkek hasta sayısının fazla olduğunu görmekteyiz.²⁸² 1930 yılının İstanbul Da'ül Kelb Tedavi Müessesine kayıtları ise, erkek 688 iken kadın 361 olarak kayıtlara geçmiştir.²⁸³ İstanbul'da ki vaka sayıları diğer illere göre oldukça fazladır. Bunun sebepleri arasında İstanbul'un nüfusunun fazla olmasının yanı sıra diğer şehirlerden de tedaviye gelen hastalarında fazla olmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul'dan ziyade Afyonkarahisar ve Kütahya'dan gelen hasta sayısında artış gözlemlenmiştir. Verilen bu şehirlere yakın tedavi merkezi olmadığını düşünürsek tedavi için en yakın yer şehir olan İstanbul'u seçmek zorunda kalmışlardır.²⁸⁴

1940 yılına gelindiği zaman, bütçe yetersizliğinden dolayı Konya Kuduz Tedavi Müessesine kapatılmış ve hastaların tedavisinin memleket hastanelerinde yapılmasına karar verilmiştir.²⁸⁵ Cumhuriyetin kurulmasının ardından 12 yıl içinde tedavi edilen hasta sayısı 1250 olarak kayıtlara geçmiştir.²⁸⁶ Yavaş yavaş açılan tedavi merkezleri, hastalar için büyük kolaylık sağlamaktaydı. Bu sebeple de bazı önemli yerlerde tedavi merkezi açılmıştır. Mesela Diyarbakır'da kurulan tedavi merkezinin açılması mühim bir durumdur çünkü bu dönemlerde Diyarbakır başta

²⁷⁹ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 5, S. 23, Şubat, 1929, s. 151.

²⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1927-1928, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul, 1927, s.271.

²⁸¹ Tekir, *a.g.e.*, s. 311.

²⁸² *Sıhhiye Mecmuası*, C. 5, S. 23, Şubat, 1929, s. 151.

²⁸³ BCA.490. 1 / 1464.3.2/ 1930.

²⁸⁴ *Son Posta*, 17.12.1932, s. 2-11.

²⁸⁵ BCA. 30.10/ 178. 227/ 1, 19. 07. 1940.

²⁸⁶ Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.5, Yayına Haz: İzzet Toprak, Cafer Güler, Murat Karataş, Güneş Şahin, Ankara, 2014, s. 2893.

olmak üzere bu bölgede kuduz vakalarının ciddi oradan arttığı bilinmekteydi. Bu sebeple acil olarak burada bir tedavi merkezinin kurulması hastalıkla mücadele etmek için önemli bir gelişmedir. İzmir’de tedavi merkezinin olmaması büyük eksiklikti. Ülkenin sıhhi durumunun gelişmesi ile beraber pek çok hastane, dispanser ve tedavi merkezleri kurulmuştur. Bununla eş zamanlı olarak Kuduz Tedavi Müessesleri de artmaktaydı. Artan bu hastaneler sayesinde insanlara tedavi kolaylığı sağlanmıştır. Artık insanlar tedavi olmak için İstanbul’u tercih etmek zorunda kalmıyorlardı. Bu durumla ilgili Anadolu gazetesinden çıkan bir habere göre:

“Artık İstanbul’a koşmayacağız. Kuduz hayvan tarafından ısırılan vatandaşlar İzmir ve civarından İstanbul’a kadar gitmek zorunda kalıyorlar. Bu sebepten de çeşitli masraflar yapılıyordu. Bunun üzerine İzmir’de de bir tedavi merkezi açılması için Sıhhiye Muaveneti tarafından karar alınmıştır.”²⁸⁷

Açılan tedavi merkezlerinin gazeteler aracılığı ile halka duyurulması önemlidir. Hem insanlar tedavi merkezlerine daha çabuk ulaşıyorlar hem de tedavi olma olanakları daha da artıyordu. Bu sayede iyileşen hasta sayısında artış gözlemlenmiştir. İzmir’de altmış yaşlarında olan bir kadın 56 gün önce kuduz bir köpek tarafından ısırılmıştı. İzmir Emraz-ı Sariye Hastanesi’ne getirilse bile 24 saat içinde kudurarak vefat etmiştir. İzmir sıhhat müdürlüğü yaşanan bu olayı ciddiye alıp, ölen bu kadının özellikle bayram günlerinde bayramlaştığı kimselere tedavi uygulamıştır. İzmir’de ki sıhhat müdürlüğünün özenli bir şekilde çalışması vakaların azalmasına yardımcı olabilmektedir.²⁸⁸

Hastaların tedavi olmaları için en yakın müessese olan İstanbul Da’ül Kelb Tedavihanesi’ne gitmek zorundaydılar. Her hastanın maddi durumu yeterli olmadığı için İstanbul’a gitmek olanaksızdı. Bu sebeple de hastalık ilerlediği için ölüm sayılarında artış gözlemlenmekteydi. Bu duruma çözüm bulmak için Da’ül Kelb kurulması maksadıyla vilayet bütçesinden belli bir ödenek ayrılmıştır. 1929 yılında 1 doktor, 1 Hastabakıcı ve 1 Hademe ile 150 lira maaşla da bir kuduz hastalığında uzman bir doktorun atanması bu duruma bir çözüm getirmiştir. Bahribaba’da kurulan yeni kuduz tedavi müessesesi neticesinde hastaların İstanbul’a gitme zorunluluğu

²⁸⁷ *Anadolu Gazetesi*, 10 Nisan 1928, s.2.

²⁸⁸ *Akşam Gazetesi*, 25.01.1934, s. 1.

ortadan kaldırılmıştır.²⁸⁹ 1930'lu yılların başında İzmir'de kurulmuş olan bu müesseseye ayakta tedavi olmak için toplam 60-80 kişi müracaat etmektedir. Hastaların bu kadar artmasının nedeni ise havaların ısınmasıyla beraber kuduz hayvanların civar memleketlerde artmış olmasıdır.²⁹⁰ Belediyeler kaymakamlıklara bir tamim göndererek yaz dolayısıyla artabilecek olan kuduz vakalarına karşı uyararak, herhangi bir kuduz hayvan görüldüğü takdirde hemen ihbar edilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁹¹ İzmir Bakterioloji Müessesinde kuduz hastalığının yanı sıra diğer bulaşıcı hastalıklarında tetkiki yapılmaktadır. Bu müessesinin müdür olan kimyager Memduh Bey (Say)'dir. Isparta, Denizli, Burdur, Aydın, Afyonkarahisar'dan gelen hastalara en iyi şekilde tedavi uygulanmaktaydı. Ege bölgesinin önemli ihtiyacını karşılamaktadır.²⁹² Bahribaba'da İzmir başta olmak üzere civar illerden gelen pek çok hasta olmaktaydı. Fakat bir gazete haberine göre Bahribaba'ya getirilen köpek ve kedilerin acı acı uluması etraftaki insanları rahatsız ettiğinden belediyeye şikâyetle bulunmuşlardır.²⁹³ Gazetelere yansıyan bir haberde Ayvalık'ta yaşayan Fatma adındaki bir kız bir köpek tarafından ısırılmasından sonra İzmir'e getirilip tedavi gördüğü anlaşılmıştır. Fakat tedavi için geç kalınmasından dolayı tedavi sonuç vermemiş ve kız vefat etmiştir.²⁹⁴ Artan vakaların önüne geçebilmek için İzmir'de kuduz hastalığı ile mücadele yolunda köpek itlafları tüm hızıyla devam etmekteydi. Köpek itlafları devam ederken 1929 yılında İzmir Liman Bakterioloji müessesinde aşılardan hazırlanması için bir laboratuvar tahsis edilirken 1954 yılında ise Elazığ'da kuduz müessesesi açılmıştır.²⁹⁵ Artan kuduz vakalarına karşı bir yandan halk bulaşıcı hastalıklara karşı bilgilendirilmekteydiler. Her şehirde bir Da'ül Kelb bulunması, toplum sağlığı için çok önemliydi. İnsanların kuduz bir köpek tarafından saldırıya uğramasından sonra hemen tedavi altına alınması gerekiyordu, geçen her saat onların aleyhine işlemekteydi. Bu sebeple buldukları şehirde bir Da'ül Kelb Tedavihanesi var ise daha hızlı tedavi olma şansları artıyordu. Osmanlı Devletinde bu kadar fazla tedavi müessesinin olmamasından dolayı hasta kayıpları

²⁸⁹ Karayaman, *a.g.e.*, s. 186.

²⁹⁰ *Açık Söz Gazetesi*, 13.07.1936, s.5.

²⁹¹ *Milliyet Gazetesi*, 26.05.1931, s. 3.

²⁹² *Akşam Gazetesi*, 14.04.1935, s. 5.

²⁹³ *İzmir Postası*, 03.07.1934, s. 5.

²⁹⁴ *Akşam Gazetesi*, 21.06.1935, s. 2.

²⁹⁵ Ekrem Kadri Unat, "Son YüzYılda Kuduz Bilgisinde Başlıca İlerlemeler", Türkiye'de Kuduz Sorunu, *İstanbul Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Derneği*, Yay No:1, İstanbul, 1985, s. 11.

artarken Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti, özellikle bu gibi hastalıklar için belli bir ödenek ayırmışlar ve pek çok şehre tedavi merkezi kurmuşlardı.

Maddi durumu yetersiz olan hastalar tedavi müessesine gitmekte zorluk çektikleri için devlet tedavi olacak hastaların yol masraflarını sıhhiye için ayrılmış bütçeden karşılamaktaydı. Osmanlı Devleti'nde de aynı politika uygulanmış ve pek çok hasta bu sayede tedavi altına alınmıştır. 1931 yılına ait olan Sıhhiye Mecmuasındaki yazan bilgiye göre hastaların tedaviye ulaşmaları için belli kurallar yer almaktaydı. Hastalar, tedavi müessesine gitmek maksadı ile aldıkları bilet ücretini herhangi bir şekilde kendilerinin ödemediğine dair resmi mühürlü ve imzalı aynı zamanda vesikalık fotoğrafını vermek zorundaydılar. Bu bilet ve aynı zamanda yolculuk esnasında verilen her belge, yetkililer tarafından kayıt altına alınması mecburiydi. Tedavi gerçekleştikten sonra da bunu bildiren kişinin sağlık durumunu bildiren resmi mühürlü bir belge de verilmekteydi. Sonuç olarak hasta elinde iki belgeyi de bulundurmak zorundaydı. Yolculuk esnasında istasyondan alınmış geri dönüş bileti, diğeri de tedavinin gerçekleştiğini bildiren belgenin Kuduz Tedavi Müessesesi tarafından verilen vesikasıdır. Tedavileri başarılı geçen ve sağlıklı bir birey konumuna gelen kişilerin sağlıklı olduğunu gösteren vesikayı yanlarında taşımaları zorunluluktur. Yolculuk için alınan bilet hangi gişelerden sağlandıysa aynı şekilde geri dönüş içinde aynı gişeler kullanmak zorundaydı. Seyahat süresi boyunca başka bir istasyonun kullanılması yasaktı. Geri dönmek isteyen kişilerin biletleri 6 ay sonra verilmekteydi. Bu süre zarfında hastaya herhangi bir bilet teminatı yapılmamaktaydı. Aslında hastalar tedavi altına alındıktan 1 ay sonra genel itibari ile sıhhatlerine kavuşup normal yaşantılarına dönmek için bir engel bulunmamaktaydı. Geri dönüş biletlerinin 6 ay sonra verilmesi beraberinde maddi olarak pek çok sıkıntı ortaya çıkarabilmekteydi. Kuduz hastalığı gibi diğer sâri bütün hastalıkların telgrafla yetkililere bildirilip hastalığın kontrol altına alınması için gereken yaptırımlar uygulanmaktaydı. Bu ihbardan sonra hastanın bulunduğu yer ile hastalığın çıkış noktasını tespit etmek, tespit edilen bu hastalıktan sonra yapılacak her türlü tedavi ve işlemin gerçekleştirilmesinin takibi yetkililer tarafından titizlikle yapılmaktaydı.²⁹⁶

²⁹⁶ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 7, S. 52, Ağustos, 1931, s. 280- 282.

1933 yılında “*Decentralisation usülü*” uygulanmaya başlanmıştı. Bu yolla Refik Saydam Hıfzısıhha Müessesesi merkez kabul edilerek ülkenin pek çok yerinde kuduz istasyonları kurulmaya başlandı. İlk olarak Ankara ve civar vilayetlerde kurularak sayıları çoğaltıldı. Her vilayette devlet veya memleket hastanelerinden kurulan bu istasyonlar sonraları büyük kaza merkezlerinde açıldı.²⁹⁷ 1933 yılında ülkenin pek çok yerinde kurulan tedavi müessesesi toplam 26 iken, 1937 yılına gelindiği zaman her il de kuduz tedavi müessesesi kurulmasıyla 1938 yılında toplam tedavi müessesesi 52 olmuştur. 1933- 1938 yılları arasında toplam tedavi gören kişi 9384 olarak kayıtlara geçmiştir.²⁹⁸ Açılan Kuduz Tedavi Müesseselerinde artan yatak sayıları ile beraber tedavi gören hasta sayılarında da artış gözlemlenmekteydi. 1933 yılında yatak sayısı 100 iken tedavi gören hasta sayısı toplam 1730 olarak belirtilirken bu rakam 1934 yılında 1804 olarak kayıtlara geçmektedir.²⁹⁹

Sağlık alanı için yapılan bütçe görüşmeleri pek çok tartışmalara neden olmuştur. Atatürk ve sağlık bakanı Refik Saydam, dispanserler ve tedavi merkezlerinin tam teşekküllü açılması için diğer kuruluşların içinden devlet bütçesinin en fazla sağlık alanına harcanması taraftarı olmuşlardır. 1929 yılında yaşanan bütçe görüşmelerinde sadece sâri ve salgın hastalıklarla mücadele miktarı 50,000 lira olarak kabul edilmiştir.³⁰⁰ Daha sonra ise ayrılan bu meblağların kullanılması sonucu ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından yıldan yıla kurum ve kuruluşlarda artış yaşanmıştır.

“1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nde toplam 86 yataklı tedavi kurumu vardır. 1924 yılında ise Ankara, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas numune hastaneleri, 1936 yılında da İstanbul- Haydarpaşa numune hastanesi açılmıştır. Bu yıl da aynı zamanda 20 ilçede 5-10 yataklı Muayene ve Tedavi Evi açılmıştır. Uzmanlık hastaneleri olarak 1924 yılında Haydarpaşa ve İzmir Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Hastanesi, Heybeliada Verem Sanatoryumu,

²⁹⁷ İstanbul Kuduz Müessesinin Kuruluşunun 70. Yıl Dönümü Münasebetiyle (1887-1957)’’ Haz: Dr. Zekai Muammer Tunçman, İstanbul, 1957, s. 60.

²⁹⁸ Temel, *a.g.e.* , s.127.

²⁹⁹ BCA. 490. 1/ 1463. 1. 8/ 03.04.1939.

³⁰⁰ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. 18, Devre. 3, İçtima. 3, 10.4.1930, s.30.

1926 yılında Manisa ve Elazığ Akliye ve Asabiye Hastaneleri, 1925- 1939 yılında 10 adet doğum ve çocuk bakımevi açılmıştır.”³⁰¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından açılan hastaneler, tedarik edilen sağlık çalışanları, salgın ve bulaşıcı hastalıkları önlemek adına yapılan pek çok girişim ile savaş yıllarından kalan niteliksiz bir toplum sağlığı büyük bir gelişme kaydetmiştir. Kuduz Tedavi Müesseslerinin yanı sıra zamanla açılan hastane ve dispanserler ile halkın bu gibi kurumlara ne derece güvendiğinin göstergesi yıldan yıla artan hasta sayılarından anlaşılmaktadır. İnsanların bilime karşı olan güvenleri arttıkça Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar ölüm sayılarında düşüş gözlemlenmiştir. İstanbul'da 1886- 1922 yılları arasında 36 yıllık dönemde kuduzla yakalanan 22.360 kişiden vefat eden 240 olurken, 1923- 1938 yılları arasında 15 yıllık dönemde 24. 774 hastadan 115 kişi yaşamını kaybetmiştir. Ankara'da ise 1933- 1939 yılları arasında kuduz hastalığına yakalanıp aşı olmak zorunda kalan hasta sayısı 2849 kişiden 37 kişi yaşamını yitirmiştir.³⁰² İstanbul Kuduz Tedavi Müessesesinde 1932-1959 yılları arasında toplam 78,157 hasta tedavi görmüştür ve bu hastalardan 103 tanesi vefat etmiştir. Tablolara genel anlamda bakıldığı zaman ısırılan hayvan cinslerinin türleri detaylı bir şekilde verilmektedir. Isırılan kişide tedavi sürelili değişebilmektedir. Yaranın büyüklüğü, derin veya yüzeysel olması, tedavi başlangıç ve bitiş zamanlarına göre kategorize edilmekteydi.³⁰³ 1982 yılında ise Kuduz Tedavi Müessesesi kaldırılmıştır.³⁰⁴ Verilen bu bilgilerden şunu anlıyoruz ki Türkiye Cumhuriyeti ile beraber gelişen bilim, artan hastanelerle beraber vefat eden hasta sayıları oldukça azalma gözlemlenebilmiştir.

Da'ül Kelb kurulduğundan beri hastaların istatistik durumu yetkililer tarafından takip edilmekteydi. Gelen hastalar, giden hastalar, iyileşen ve ölen hastalar şeklinde tutulan bu istatistik durumu ile kuduz tedavilerinin takibi yapılabilmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti'nde de aynı şekilde sürdürülen bu durum dönemin önemli mecmuası olan Sıhhiye Mecmuaları'nda yalnız kuduz hastalığı değil aynı zamanda diğer salgın ve bulaşıcı hastalıkların durumu detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra artan kurum ve kuruluşlarla beraber, tedavi

³⁰¹ Kayam, *a.g.e.* , s.92.

³⁰² Temel, *a.g.e.* , s.126.

³⁰³ Tunçman, *İstanbul Kuduz Tedavi Müessesinin 28 Yıllık (1932- 1959) Tedavi Neticeleri*, s. 3

³⁰⁴ *Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923- 1983 ve 1982 Yılı Çalışmaları*, Ankara, s.32.

kalitesi de artırılmıştır. Bu sebepten ötürü iyileşen hasta sayısında büyük ölçüde artış gözlemlenmiştir.

3.3 KUDUZ HASTALIĞINI ÖNLEMELİK İÇİN UYGULANAN POLİTİKALAR

Cumhuriyet döneminde Sıhhi İçtimai ve Muavenet Vekâleti mevcut olan çeşitli salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele devam etmekteydi. 1930 yılına gelindiği zaman bu hastalıklarla tam anlamı ile mücadele etmek için “1593 numaralı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” kabul edildi. Bu kanun çerçevesinde uygulanan her politika hastalığı en az seviyeye indirerek ölümleri azaltmak ve sıhhi şartları olabilecek en iyi seviyeye getirmek temel amaç olarak kabul edilmiştir. 1930 yılında 1593 numaralı Umumi Hıfzıssıhha kanununun 75. maddesinde hastaların tedavi merkezlerine rahat ulaşabilmeleri için devletin tren veya vapur aracılığı ile kişilerin yol masraflarının ücretsiz bir şekilde taşıtları kullanabilme hakkı verilmiştir fakat hasta da mutlak surette bir doktor raporu olmak zorundadır. Bu raporda hangi hayvan tarafından hangi tarihte ısırılmış, hangi tedavi müessesine sevk edilmiş ve hangi taşıt ile tedavi müessesine ulaşım sağladığını gösterir belgeyi bölgenin en yetkili hükümet tabibi tarafından onaylanması şarttı. Hastanın tedavisi, tedavi merkezine nasıl ulaştığı, ısırıldığı hayvan ve tedavi sonrası durumu dikkatli bir şekilde takip edilmiş ve istatistiksel bir tablo oluşturularak toplum sağlığının içinde bulunduğu durumu kontrol altına alınmaya çalışılmaktaydı. Hasta tedavi müessesine giderken yol üzerinde hem tren hem de vapur kullanmak isterse, her taşıt için ayrı belge taşımak ve ayrı bilet almak zorundaydı. Hastaları bu şekilde takip ederek hiçbir sıkıntıya yer verilmemiştir. Her hastanın aylık istatistik durumu kayıt altına alınmaktaydı. Bu istatistik veriler geçen ay ve bu ay olmak üzere tedavi müessesine gelen hastaların kayıtlarından oluşmaktaydı. Tedaviye girdiği gün ve çıktığı gün şeklinde veriler tutulurdu. Dikkati çeken husus ise, yatakların yetersiz oluşudur. Bu şekilde hastalar kaliteli bir şekilde tedavilerinin sağlanamadığı sorunu da belirtilmiştir.³⁰⁵

³⁰⁵ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 7, S. 46-45, Ocak- Mart, 1931, s. 54- 68.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda savaşların yanı sıra salgın ve bulaşıcı hastalıklar yüzünden pek çok insan vefat etmekteydi. Kurulan bu yeni devlete sağlıklı bireyler yetiştirmek ve nüfus da ki azalmayı kontrol altına almak için çeşitli yasalar uygulanmıştır. Kuduz hastalığını da kontrol altına alabilmek için hükümet tarafından çeşitli önlemler alınmıştır.

3.3.1 Alınan Önlemler

Cumhuriyet döneminde de hala varlığını koruyan kuduz hastalığını ortadan kaldırmak adına uygulanan çeşitli politikalar, dönemin kaynaklarına yansyarak mücadele yöntemleri ile ilgili bilgi sahibi olmaktayız. Bu politikalar çerçevesinde gerçekleştirilen köpek itlafları, kuduz hastalığının ortadan kalkması adına bir çözüm olarak görülmekteydi. 1930'lu yıllarda da belediyelerce uygulanan bu politika çerçevesinde başboş gezen 9.967 köpek itlaf edilmiştir.³⁰⁶ Genellikle hayvanlardan insanlara intikal eden hayvan hastalıklarını ortadan kaldırmak için hastalığın kaynağını teşkil eden hayvanların itlafı bir çözüm olarak görülmekteydi. Belediyeler ve baytarlık tarafından yürütülen bu yasalar çerçevesinde pek çok hayvan itlaf edilmiştir. Erzurum'da da 1935 yılında başboş gezen 630 köpek itlaf edilmiştir.³⁰⁷ Köpek itlaflarının kuduz hastalığını azalttığı üzerine 1931 yılında çıkan bir gazete haberine göre, kuduz vukuatlarının bir hayli azaldığı ve 110 hastası olan Da'ül Kelb'de sadece 50 hasta kaldığı belirtilmekteydi. Son 6 ay zarfında sadece 14 bin köpeğin itlaf edilmiş olması bu hastalığın azalmasını kolaylaştırmaktadır.³⁰⁸ İtlaf edilen köpeklerin kafası sert bir cisim ile kesilerek araştırma için kuduz müessesine gönderilmekteydi. Bir bölgede kuduz hastalığına yakalanan veya kuduz hastalığı taşıma ihtimali olan herkesin ihbar edilmesi mecburidir. Bulaşıcı hastalığını saklayan kişi, para cezası ve hapis cezasına çarptırılabilmekteydi. Hayvanın kuduz olup olmadığı kesinlik kazanmamışsa ve hayvanın sahibi, kuduz şüphesi taşıyan bu hayvanın itlafını istemiyorsa, masrafları kendisine ait olmak üzere hayvan itlaf edilmeyerek müşahede altında tutulabilmekteydi. Alınan önlemlerden bir diğeri ise,

³⁰⁶ *Belediyeler Dergisi*, Y. 1, S. 6, Kasım, 1935, s. 50.

³⁰⁷ Tekir, *a.g.e.*, s. 312.

³⁰⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 04.10.1931, s. 2

sokaklarda sahipsiz ve ağızsız dolaşan köpeklerin hemen itlafi gerekmektedir.³⁰⁹ 1931 yılında düzenlenen “Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesi” ile kuduz hastalığı ilgili maddeler yeniden düzenlendi. Bu kanuna göre:

- “Kuduz müptela olanlarla veya kuduz bir hayvan tarafından ısırılan veyahut kuduz şüphesi altında bulunan hayvanlar derhal zabıtaya ihbar edilecek ve baytar tarafından da muayene edilecek. Eğer bu hayvanlarda hastalık mevcut ise itlaf edileceklerdir.
- Kuduzdan şüpheli bir köpek tarafından bir adam ısırıldığı zaman köpek itlaf olunmayarak görevli baytar tarafından müşahede altında tutulacak. Kuduz hastalığının ortaya çıktığı bölgeyi takip ve tecrit edilecek.
- Eğer tecrit altında tutulan bu köpeğin başka bir tarafa nakli gerekli olursa kapalı bir araç içinde bağlı bir şekilde taşınması gereklidir.
- Eğer bir vasıta ile taşımak mümkün değilse köpeğe ağızlık takılıp, zincirlenip o şekilde taşınması gereklidir.
- Muayene için gönderilecek olan hayvanın canlı veya itlaf edilmiş ya da kendiliğinden telef olmuş kuduz köpek kadavraları çürümeyecek şekilde muhafaza edilmelidir. Hayvan öldükten sonra otopsisinin yapılması için baytara ihbar etmek zorunluluktur.
- Köpeğin kuduz olup olmadığını anlamak için baytar tarafından 13 gün boyunca incelenmektedir.
- Zabıta ve asker tarafından hizmet amaçlı kullanılan köpeklerin, görev esnasında ağızlık takmasına gerek yoktur.
- Eğer bir bölgede kuduz hastalığı fazlası ile sirayet ettiyse o mintikanın geçit yerlerine hayvan sağlık zabıtası komisyonu ile köpeklerde kuduz levhası koyulur.
- Kaçırılan veyahut takip edilmekte olan kuduzlu ya da hastalıktan şüpheli köpeğin eşkâli aynı zamanda o bölgenin zabıta ve baytar memuruna ihbar olunur.
- Kuduz yakalanmış veya şüphesi bulunan herhangi bir hayvanın etinin, sütünün tüketilmesi ve satılması kesinlikle yasaktır.
- Kuduz hastalığı ile temas etmiş zemin, duvar veya mahal dezenfeksiyon işlemi ile temizlenmektedir.”³¹⁰

³⁰⁹ Resmi Gazete, C. 3, 26 Nisan 1928, s. 65.

Bu talimatname uygulamaları ile kuduz hastalığının artması engellenmeye çalışılmıştır. Kuduz aşısı da bu hastalığı durdurmak için yapılan önemli mücadele şekillerden bir tanesiydi. Koruyucu kuduz aşısının, sahipli kedi ve köpeklere yapılması mücadelenin önemli bir parçasıydı.³¹¹ Kuduz hayvanlarla mücadele etmek kuduz hastalığı ile mücadele etmek demek olduğundan, yapılabilecek belli önlemlerde vardır.

Bir insanın kuduz bir hayvan tarafından saldırıya uğramasından sonra, hastanın tedavi olup olmamasına göre değişen durumlar ise şu şekilde sıralanmaktadır:

- İlk olarak; ısırılan hayvan ısırıldığı tarihten itibaren 12 gün zarfında kudurur, ölür veya kaybolursa tedavi mutlak surette lazımdır.
- Eğer hayvan yakalanır ve müşahede altına alındıktan 12 gün sonra hastalanırsa müşahede müddeti uzatılmalı. Sonra ölürse tedavi gerekmektedir.
- Son olarak ise, müşahede süresi olan 12 gün zarfında ısırılan hayvan eğer hiçbir belirti göstermez ise tedavisi lazım değildir.³¹²

Yurt içinde köpek sayılarının azaltılması, köpekleri daha sakin bir hale getirerek saldırganlığını azaltmak, köpeklerin aşılatılması ve mutlaka takibinin yapılması, köpeklerin kaydı ve vergisinin tutulması da kuduzla mücadele yöntemlerindedir.³¹³

1932 yılında kuduz şüpheli köpekler tarafından ısırılan hastaların çoğalmakta olduğu ve toplum sağlığını tehdit etmesinden dolayı hemen bir önlem alınması üzerine tebligat sunulmuştur. Hastaların bir kısmı sahipsiz köpekler tarafından ısırılırken pek çoğu sahipli köpekler tarafından ısırılmaktaydı. Uygulanması gereken önlemler ise şu şekilde sıralanmıştır:

- Bütün sahipsiz olan köpekler itlaf edilecektir.
- Şehir ve mahalle aralarında beslenen hiçbir köpek, başıboş olarak çarşı ve pazarda dolaşmayacaktır. Dolaştırmak isteyen ise hayvana karşı bütün tedbirleri uygulayarak ağzına ve burnuna birer maske takacaktır.
- Maskesiz dolaşan köpeklerde itlaf edilecektir.

³¹⁰ *Resmi Gazete*, S. 1901, 17 Eylül 1931, s. 835-836.

³¹¹ Üresin, *a.g.e.*, s. 21

³¹² *Sıhhiye Mecmuası*, C. 2, S. 5, Ocak, 1927, s. 132-134.

³¹³ Arı, *a.g.e.*, s. 136.

- Köylerde bulunan sahipli köpekler ise gündüzleri bir bölgeye bağlı olarak bulundurulacak ve ancak geceleri bekçilik yapabilecektir. Buna uymayan köylerde köpekler itlaf edilecektir.
- Köpeklerin itlafında kullanılacak zehir masrafı ise şehir ve kasaba belediyelerine ait olacaktır. Eğer mahallince uygun görülen yerlerde başıboş köpek görüldüğü zaman kurşunla itlaf edilecektir. Başıboş gezen köpekler tasmasız veya numarasız ise derhal öldürülmeleri belediyelere bildirilmiştir.³¹⁴ Öldürme yöntemi olarak kurşun uygulansa da zehirli ekmek yedirerek de köpeklerin itlafını sağlanmaktaydı. Fakat gün geçtikçe köpeklerin zehirli ekmeği tanımaları ve yememeleri itlaf yöntemine engel olmaktadır. Belediyeler de bu yöntemden farklı olarak köpeklerin imhası için elektrikli sandıklar üretmiştir. Bu yöntemin sık kullanılmamasının sebebi ise hayli zor bir yöntem olmasındadır.³¹⁵ 1930 yılında çıkan bir habere göre, son zamanlarda şehirde köpekler çoğalmış ve kuduz vakaları da artmıştır. Belediyeler tarafından sokaklara atılan zehirleri tanıyan köpekler bunları yemediği için saçma ile öldürülmesi de tehlikeli olan hayvanlar tek tek toplattırılmaya başlanmıştır.³¹⁶

Diğer bir yandan sahipli veya sahipsiz köpeklerin kayıtları belediyeler tarafından yapılmalıdır. Sahipli köpeklere ağızlık ve tasma kullanılmalı aynı zamanda tasmanın üzerinde sahibinin isminin yazılıp numaralandırılması gerekmektedir. Sahipli köpekler herhangi birine saldırdığı zaman sahibinin derhal cezalandırılması gerekmektedir. Mayıs ayında çıkan bir habere göre, Şişli'deki çocuk hastanesinin arkasındaki bahçede Lütfiye ve Emin adlarındaki iki çocuk oynarken o civarda sahibi bulunan bahçıvanın köpeği bu iki çocuğa saldırmıştır. Yaralı çocuklarla köpek kuduz hastanesine gönderilmişlerdir. Köpeğin başıboş olarak sokağa salınmasından dolayı köpeğin sahibine karşı takibata girişilmiştir.³¹⁷ Takibat sonucuyla ilgili bilgi sahibi olamamaktayız. Fakat sahibi bulunan kuduz hayvanların, sahiplerine ceza verilmesi gerekmektedir. Artan bu vakaların sebebini belediyelerin itlaf politikasını uygulamamaları ve kış dolayısıyla birçok köpeğin köylerden şehre akın ettiği için kuduz köpeklerin itlaf edilmesi için itlaf memurlarının arttırılması gerekliliği

³¹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29.11.1935, s. 2.

³¹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 22.07. 1933, s. 5

³¹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 25.05.1930, s. 3.

³¹⁷ *Akşam Gazetesi*, 27.05.1935, s. 3.

üzerinde durulmuştur.³¹⁸ Bursa ilinde artmış olan kuduz vakaları toplumu kargaşaya sürüklemektedir. Çıkan bir gazete haberine göre “*Memlekette Örfi İdare ve Katliam İstiyoruz*” başlıklı yazı da kuduz bir eşeğin bir insanın ölümüne yol açması sebebiyle olaylar patlak vermiştir. Bursa ilinde hem köpeklerin hem de eşeğin kuduz olmasıyla halk isyan etmiştir. Yaşanan olayla ilgili haber gazeteye şu şekilde yansımıştır:

Bursa, seyyahların sıklıkla uğradığı illerden bir tanesidir. Gerek İstanbul’a yakın oluşu, gerek tabiatı ve manzarasıyla öne çıkarılmak istenen şehirlerdendir. Kuduz hastalığının bu şehirde yayılması hatta köpeklerin artık eşeklere bile saldırıp kudurtması, belediyenin mücadele etmediğinin göstergesidir. Köpekler bu şehirde rahat rahat dolaşp, salyalarını her tarafa akıtarak, insanların yaşamlarını tehdit etmektedir. Artık insanların ölmemesini ve itlaf politikasının uygulanıp memlekette örfi idare ve kuduz hayvanlara karşı katliamların gerçekleştirilmesini istiyoruz.” şeklinde bir yazı dönemin dikkati çeken yazıları arasındadır.³¹⁹

Köpek itlaflarının aksatıldığına dair başka bir haber ise, 1931 yılında köpek saldırısına uğrayan bir adam belediyeyi dava etmiştir. İstanbul’da yaşayan Cemil adındaki bir şahıs bir arkadaşıyla beraber kahvehanede otururlarken ağzında salyaları olan bir köpek içeri girmiş ve daha korunmaya fırsat kalmadan Cemil Bey’i ısırılmıştır. Köpek yakalanmış ve kuduz müessesine götürüldükten sonra yapılan araştırmalar sonucu köpeğin kuduz olduğu anlaşılmıştır. Cemil Bey hemen tedavi altına alınmıştır. Cemil Bey yaşanan bu olay karşısında işe gidememesinden dolayı pek çok mağduriyet yaşamıştır. Cemil Bey yaşanan bu mağduriyet için Sultanahmet 1.Sulh Ceza Mahkemesi’ne giderek belediyeden zararlarının karşılanması için şikâyetçi olmuştur.³²⁰ Davanın sonucuyla ilgili bilgi edinememekteyiz.

Bursa ilinde yaşanan diğer bir olay ise, 11 yaşındaki Nabi adlı çocuğun kuduz bir köpeğin ısırmasından sonra tedavi edilmesi icap eylemiştir. Fakat Da’ül Kelb Tedavihanesinde aşı bitmiş olduğundan çocuk tedavi edilememiş ve kuduz alametleri göstermeye başlamıştır. Bu çocuk bir haftadır su içmemekte ve sudan korkmaktaydı. Artık bu duruma isyan edip sıhhat vekilliğine bunun nedeni sorulmuştur. İlk olarak, kuduz aşısı en kolay üretilen ve uygulanan aşıdır. Bursa hastanesinde aşı bittiğine göre ya orda köpek saldırıları çok olmakta ya da alakadar olan makam aş

³¹⁸ *Akşam Gazetesi*, 02.01.1934, s. 3.

³¹⁹ *Açık Söz Gazetesi*, 03.08.1936, s. 3

³²⁰ *Milliyet Gazetesi*, 12.05.1932, s. 1.

göndermemektedir.³²¹ Halkın kuduz vakalarından artık isyan ettikleri dönemin gazetelerine baktığımız zaman görebilmekteyiz. Yetkililer bu isyanlara dikkate alıp Bursa ilinde itlafı başladılar. Bir hafta içinde kırktan fazla kedi ve otuz köpek öldürülmüştür.³²² Bu dönemlerde Bursa ilinde kuduz vakalarının arttığı gözlemlenmektedir. Bursa kuduz bir köpek toplam 8 kişiyi ısırıştır. Bunlardan ikisi kudurarak ölmüş altısı tedavi için İstanbul'a Zekai Muammer Tunçman'nın yanına gönderilmişleridir.³²³

Bazı insanların ise kuduz hastalığına yakalandığı anlaşılamamaktadır. İzmir'den İstanbul'a gelen bir tüccar birden bire delirme emareleri göstermiş, polis ve bekçiler tarafından yakalanıp Mazhar Osman'a sevk edilmiştir. Mazhar Osman kudurmuş olma ihtimalini düşünerek tedavi etmiştir.³²⁴

Aynı şekilde Zonguldak'ta kömür amelesinden biri hastalanarak Fransızların dispanserine yatırılmıştır. Gece hastanın nöbeti tutmuş ve tuhaf bir şekilde davranarak etrafa tükürüp insanlara saldırmaktaydı. Polis ve jandarmanın zorlamasıyla güç bela Memlekete Hastanesi'ne yatırılmış. Daha sonra doktor gelerek bu vakanın davranış şekillerinin kuduz hastalığından kaynaklı olduğunu anlamıştır. Aylar önce bir kuduz köpek elini ısırması fakat tedaviye gitmemiştir. Bu sebeple kuduz olmuştur.³²⁵ Kuduz hastası olup olmadığını bilmeyen insanların toplum için bir tehlike arz ettiği aşikârdır.

1936 yılındaki bir habere göre yazılan yazıda kuduz vakalarının çoğalmasının sebebini Belgrad ve Istranca ormanı taraflarında kuduz kurt gibi hayvanların o bölgelerdeki köylerin hayvanlarına saldırmasına bağlanmaktadır. Kurtlar köpekleri ısırırken köpeklerde kedileri ve kediler de fareleri ısırabilmektedir. Bu sebeple kuduz hastalığı çeşitli hayvanlara sirayet etmesinden dolayı iyice yayılabilmektedir. Bu hayvanların hepsi insanlarla aynı ortamda yaşadıklarından dolayı insanlar arasından da hızla yayılıp toplumsal bir sorun haline alabilmekteydi. Bu yayılımı azaltmak içinse alınan önlemler arasında sahibi bulunan kedi ve köpeklerin boyunlarına bir tasma asarak sıra numarasıyla takibi yapılmaktadır. Sahibi olan köpekler herhangi

³²¹ *Açık Söz Gazetesi*, 17.08.1936, s. 3.

³²² *Açık Söz Gazetesi*, 23.10.1936, s. 6.

³²³ *Haber Gazetesi*, 14.07.1936, s.2.

³²⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 06.06.1930, s. 4.

³²⁵ Tunçman, "*Kuduz ve Çoğalma Sebepleri*", s. 49.

birini ısırsa para cezası verilmektedir.³²⁶ Gazeteye verilen bu haberde Türkiye Cumhuriyeti'nin kontrolü altında belediyelerin kuduz vakalarını azaltmaya yönelik uyguladıkları politikalar gösterilmektedir.

Sokak köpeklerinin beslenmemesi gerektiği üzerine yetkililer uyarılarda bulunmaktadırlar. Köpek beslemenin moda olmasından dolayı sahihsiz köpek sayıları çoğalmıştır.³²⁷ Bu talimatnameyle ilgili 1932 yılında çıkan bir habere göre, Ankara'da kuduz vakalarının fazla olmasından dolayı belediye harekete geçmiş ve bir mücadele programı hazırlamıştır. Bu sebeple hayvan sağlık zabıtası komisyonu toplanarak kararlar alınmıştır. Bu kararlar, evlerde köpek besleyenler köpeklerini hemen belediyeye götürüp numara ve maske almalıdır. Belirlenen bu köpekler, 15 Eylül'e kadar ev dâhilinde veya bahçede bağlı bulundurulacaktır. Bağlı olması gerektiği halde sokakta gezdirilen veya ev içerisinde dolaşan köpekler görüldüğü zaman derhal itlaf edilecektir.³²⁸

Bu hayvanları keyfi beslemek kuduz hastalığının önü alınmaz bir şekilde ilerlemesine sebep olmaktadır. Kuduz hayvan sayılarının azaltılması kuduz hastalığını yok etmek açısından önem teşkil etmektedir çünkü bir hayvandan diğer hayvana geçen kuduz virüsü bulaştığı beden de yeniden güçlenmektedir. Buna sebeple kuduz hayvan sayısının azaltılması önemlidir. Kuduz hastalığı ve diğer salgın hastalıklarla mücadele ederken Türkiye Cumhuriyeti tarafından her detay kayıt altına alınmaktaydı. Salgın hastalıkların mahiyeti, yerleri, zararları ve bunlara karşı alınan tedbirler, hastalığa yakalanan ve ölenlerin günü gününe göre tespit edilip her 15 günde bir milletlerarası itlafnameye göre yayınlayıp dağıtmak mecburiyeti taşınmaktadır.³²⁹

Bir hastanede 110 kuduz hastasından sonra 50 kuduz hasta kalması ile kuduz hastalarının azaldığını gösteren en belirgin emaredir. Bunun başlıca sebebi köpek itlaflarıdır. Son 6 ay içerisinde tam 14 bin köpek itlaf edilmiştir.³³⁰ Köpeklere zehir verilerek bu itlaf gerçekleştirilse de verilen zehir yüzünden köpekler uzun süre acı çekerek ölmekteydiler. Bu durum neticesinde İstanbul Himayeyi Hayvanat Cemiyeti

³²⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.08.1936, s. 7.

³²⁷ Tunçman, "Kuduz ve Çoğalma Sebepleri", s. 44-45.

³²⁸ *Milliyet Gazetesi*, 16.07.1932, s. 2.

³²⁹ BCA. 30-10-0-0, Muamelat Genel Müdürlüğü, 186- 223- 3, 25. 11. 1941.

³³⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 04.06.1931, s. 2.

herhangi bir ücret talep etmeden ağır şartlar altında köpeklerin itlafını daha insani bir şekilde gerçekleştirmektedirler. Zehrin direkt kalbe enjekte edilmesi köpeklerin daha hızlı ve acısız bir şekilde ölmeleri daha insafli bir yöntem olarak hükümete teklif edilmiştir. Asıl amaç hayvanların insafsızca öldürülmelerine mani olmaktır.³³¹

Toplumun kuduz köpek vakalarından dolayı tedirginlik yaşadığı ve kuduz köpeklerin toplumsal karışıklıklara yol açtığı aşikârdır.

Tarabya'da yaşanan bir olay, Tarabya'da oturan Hristo adındaki bir adam sokakta yürürken önüne birden köpek çıkmış ve saldırmıştır. Köpek kolunu ve elini ısırıp kan içinde bırakmıştır. Azgın köpek yoldan geçenlere de saldırmaya başlamış ve ortalık iyice karışmıştır. Köpeğin kuduz olduğunun anlaşılması üzerine polisler tabancalarıyla kuduz köpeği öldürmüşlerdir.³³² Toplum karışıklığının yaşandığı başka bir olayda İzmir Basmahane civarında yaşandı. İzmir'de yaşayan Giritli İsko Mustafa adındaki bir şahıs hayvan pazarından bir dana satın almıştır. Danayı bir direğe bağladıktan sonra dana ipten kaçarak insanlara saldırmaya başlamıştır. Polisler danayı durdurmak için danaya ateş etmeye başlamıştır. Tam o sırada polis kurşununa denk gelen bir kadın feryatla yere yığılmıştır. Ayaklarından ağır yaralanan kadının durumunun neticesi bilinmemekte fakat polislerin yoğun çabası sonucu kuduz dana da yaralanmış ve yakalanmıştır.³³³

Burada dikkati çeken kısım ise kuduz köpek ve kediler toplu bir şekilde telef edilirken farelere karşı herhangi bir politika girişiminin bulunmadığı kaynaklarda dikkati çekmektedir. Fareler de ölen kuduz hayvanın leşini yiyerek de toplum için bir tehlike arz edebilmektedir. Halk kedilerin itlafına karşı çıkıp mikroplu ve pis yerlerde yaşayan fareleri öldürdükleri için kedilerin itlaf edilmemesi gerektiğini söylemektedirler. Belediyeler yakaladıkları kedileri hayvanları himayeyi hayvanat cemiyetine göndermektedir. Kediler burada ağrısız ve acısız bir şekilde öldürülmektedirler. Bu duruma karşı çıkan halk, fare ve diğer haşeratları temizleyen kedilerin öldürülmesini uygun bulmamaktadır.³³⁴ Farelerin çok yaygın olmamasından olacak ki bu hayvana karşı bir itlaf girişimi göze çarpmamaktadır.

³³¹ *Yarın Gazetesi*, 07.05.1930, s.4.

³³² *Akşam Gazetesi*, 10.03.1935, s. 3.

³³³ *Milliyet Gazetesi*, 14.06.1930, s. 3.

³³⁴ *Haber Gazetesi*, 05.08.1934, s. 5.

Fakat farelerde kuduz hastalığını yaydığı için toplumun sıhhi durumu için bir tehlike teşkil etmektedir. Dönemin gazetelerine yansımış bir olayda ise, Sakarya'nın Karasu ilçesinde bir kadın fare ısırmasından dolayı kuduz hastalığına yakalanmıştır. Sağlık merkezine getirilen bu kadın kendisine iğne yapmak isteyen hemşireye ve yardıma gelen başhekime saldırmıştır.³³⁵ Yaşanan bu olaylardan yola çıkarak insandan insana virüsün geçtiği de tespit edilmektedir. Gazetelere çıkan haberler genellikle köpek ve kedilerden kuduz bulaştığı şeklinde olsa da fare ve domuzun kuduz bulaştırdığı dönemin gazetelerine yansımıştır. Kuduz bir farenin Sultanahmet'te kadın ve çocuğun üzerine atlayan fare yakalanıp tedavi müessesine götürülmüştür.³³⁶ Fare ve sıçan ısırmalarında da kuduz hastalığı her zaman bulaşıp yayılabilmektedir.

3.3.2 Halkın Kuduz Mücadelesindeki Rolü

Kuduz hastalığının yayılımını azaltmak için halkın bilinçli olması önem teşkil ediyordu. Bu sebeple çeşitli gazete ve dergilerde bu hastalık ile ilgili bilgiler, yaşanan olayları tüm şeffaflığıyla yansıtmaktaydı. Halkın bilinçlendirilmesi adına yapılan "sıhhi müzelerin kurulması" pek çok vatandaşın çeşitli salgın ve bulaşıcı hastalıklar hakkında bilgi sahibi olmasına olanak sağlamaktaydı. Mesela 1928 yılında İzmir Belediyesi tarafından halka duyurulan "Kuduzla Mücadele Talimatnamesi" nde gazeteler aracılığıyla halka ulaştırılarak bu hastalığı durdurmak için yardım istenmekteydi. Halkında bu mücadeleye katılması ve bilinçli olması hastalığı durdurmak için önemliydi. Verilen talimatnameye göre, ağızlık meselesi üzerinde durulmuş ve ağızlığı olmayan köpeklerin gezdirilemeyeceği, sahibi bile olsa ağızlığı yok ise itlaf edileceği, kedi beslenmesinin yasak olduğu belirtilerek bu talimatnamelere uymayanlara da 1 ile 3 ay arasında hapis cezasına veya 5 lira ile 20 lira arasında değişen para cezasına çarptırılabilceği uyarısında bulunmaktaydılar.³³⁷ Halkı teşvik etmek için, belediyeye canlı köpek getirenlere 25 kuruş verilmekteydi. Belediye her köpek kuyruğu getirene de kuyruk başına 10 kuruş vermekteydi. Köpek kuyruklarının kesilmesinin hastalığa karşı herhangi bir etkisi olmamasından dolayı canlı köpek getirene 25 kuruş verilmesi kararı alınmıştır. Getirilen bu canlı köpekler

³³⁵ Gümüšoğlu, *a.g.e.* , s. 39.

³³⁶ *Son Posta*, 19.01.1931, s.8.

³³⁷ Karayaman, *a.g.e.* , s. 187

hayvan hastanesine götürülüp ağrısız bir şekilde öldürülmektedirler.³³⁸ 1930'lu yılların ilkbahar aylarında kuduz köpek vakalarında yine ciddi bir şekilde artış gözlemlenmiş ve belediye bu artan kuduz vakalarını azaltmak için köpeklerin öldürülmesi ve yavrularının toplattırılması için daha fazla memur atamıştır. Köpekler kaçmasın diye de bu işlem geceleri yapılacaktır.³³⁹ Mücadele kapsamında artan yapılan itlaflar aynı hızla devam etmekteydi. 1930 yılına ait bir gazetede şöyle bir olay göze çarpmaktadır:

İstanbul'da Hamdi Bey'in köşkün müsteciri ³⁴⁰ Anastas'ı bir kuduz köpek ısırılmıştır. Aynı köpek o civardaki pek çok köpeği ısırmasından dolayı ısırılan köpeklerin hepsinin itlafına başlanmıştır. Kuduz köpek de itlaf edilmiştir.³⁴¹

Kuduz köpek saldırısının olduğu ve bununla mücadele etmek için ise itlaf yönteminin uygulandığı şeklinde gazeteye verilen haber de halkı bu konuda bilinçlendirmek için en iyi iletişim araçlarından bir tanesidir. Yine aynı şekilde "Kuduz Çoğalıyor" başlıklı haber de kuduz vakalarının günden güne çoğaldığı ve kuduz hastalığına yakalanan bu köpeklerin itlaf edilmesi yönünde zabıta belediye merkezlerine tebliğ edilmesine rağmen tasmaşız köpekler bir türlü azalmadığı yönünde de haberleri sıklıkla görebilmekteyiz.³⁴² Tasmaşız köpekler ibaresi dikkati çekmektedir çünkü dönemin politikalarında tasmaşız hiçbir köpek sokakta dolaşamamaktadır. Tasmaşız köpek gören olursa derhal ilgililere bildirme zorunluluğu vardı. Burada belediyelerden ziyade halka da sorumluluk dayatılmaktaydı. Halkın da bu mücadelede önemli bir konumda olduğunu görmekteyiz. Her belediye kendi bölgesinin sıhhi kontrolünü sağlamak zorundaydı. Dolayısı ile bir bölgede kuduz köpek türediği zaman, alınacak önlemler belediyelerin kontrolü altına alınmaktadır. Bir bölgede gerçekleşen kuduz vakalarında belediyeler önlem almaktaydı.

Halıcıoğlu ve Hasköy civarında kuduz köpeklerin türediği ve bunların halka saldırmasından dolayı belediye heyeti sıhhiyesi bu köpeklerin itlafına başlamıştır.³⁴³

³³⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13.09.1936, s. 2

³³⁹ *Akşam Gazetesi*, 02.06.1935, s. 3.

³⁴⁰ Müstecir: kiracı

³⁴¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.01.1930, s. 2

³⁴² *Cumhuriyet Gazetesi*, 14.01.1930, s. 2

³⁴³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 09.12.1930, s. 2

Dolayısıyla belediyelerin toplum sağlığını kontrol altında tutmak için en önemli yapboz parçası olduğunu görebilmekteyiz.

Halkı bilinçlendirmek için gazete, kitap ve broşür basılıp dağıtılmaktaydı. 1923 ile 1948 yılları arasında 730.000 afiş basılıp 700.000 dağıtılmıştır.³⁴⁴ Afişteki başlıklar genellikle kuduz hastalığından nasıl korunuruz? Köpek tehlikeli hastalıkları insana geçirir, şeklinde pek çok afiş halkın bilinçlenmesi için dağıtılmıştır. Cumhuriyet dönemi ile beraber basının toplum hayatında önemli bir konuma sahip oldu. Okuyucu oranının artması, halkın daha aktif olması, daha araştırmacı bir topluluğun ortaya çıkması ile beraber gazetelerin toplum arasında yayılmasıyla halk da bu gibi hastalıklar söz konusu olduğu zaman daha şuurulu bir şekilde hareket edebilmekteydi.

1934 yılında çıkan bir habere göre, Eskişehir’de yaşayan bir aile bilmeden kuduz bir ineğin etini yemiştir. Kuduz virüsünün hayvanın etinden ve sütünden de bulaştığının bilinmesi ile aile panik olmuş ve derhal belediyeye gidip şikâyette bulunmuşlardır. Yapılan tetkikatlar sonucunda gerçekten de ineğin kuduz olduğu anlaşılmış ve aile tedaviye alınmıştır.³⁴⁵ Bu sebeple eti tüketilebilecek hayvanların kuduz olup olmadığı iyice anlaşıldıktan sonra tüketilmesi gazeteler aracılığı ile halka duyurulmuştur. Hayvan etlerinin kontrol edilmesi için vilayet müdürlüğünden verilen emir üzerine emniyet müdürlüğü tarafından etlerin hastalıklı olup olmadıkları kontrol edilmekte ve kaçak etlerin genellikle evlerde kesilmesi üzerine evlere baskınlar düzenlenmektedir.³⁴⁶

Kuduz saldırılarının da bitmemesi üzerine gazetelerde çeşitli haberler verilmekteydi. Halkta çoğalan bu vakalara karşı bir önlemlerin yetersiz kalmasına üzerine sitem etmekteydiler. Bir gazete de “Kuduz Çoğalıyor Mu” başlıklı çıkan gazete haberine göre;

“Gün geçmiyor ki gazetelerde kuduz köpek tarafından ısırılmış vakalar okumayalım. Da’ül Kelb’e tedaviye koşan koşana! Yalnız bazıları tedaviye geç geldikleri için kudurabiliyorlar. Köpeklerin sokaklarda boş boş

³⁴⁴ Osman Gümüştü, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 19, S. 55, 2003, s. 145

³⁴⁵ *Akşam Gazetesi*, 14.04.1934, s. 1.

³⁴⁶ *Akşam Gazetesi*, 15.09.1934, s. 3.

*dolaşmasına her şehrin belediyesi engel olmalıdır. Köpek saldırısına uğrayanların gün geçirmeden tedaviye gitmek zorundadırlar. Eğer vakit geçerse tedavi hiçbir işe yaramaz.*³⁴⁷

Şahıslara ait veya sokakta başıboş gezen köpeklerin tespit edilip belediyeye haber verilmesi gerekmektedir. Son zamanlarda artan sahipli köpek saldırıları da dönemin önemli konuları arasında yer almaktadır.

Beyoğlu'nda beslenen bir kuduz köpek sokağa fırlamış ve 5 tane çocuğa saldırmıştır. Kuduz köpeğin sahibine isyan edilerek yetkililerin bu adamı neden cezalandırmadıkları üzerine halk tarafından hesap sorulmaktadır.³⁴⁸ Yine bu benzer bu olay daha yaşanmış ve bir gazete haberine göre son günlerde sokaklarda köpek ısırma vakaları artmış. Pangaltı' da oturan Atina adındaki bir kadına köpek saldırmış ve bacağından ısırılmıştır. Köpeğin sahipli olduğu ve oradaki muhallebecinin köpeği olduğu anlaşılmıştır. Yine halkın bu olaylara isyan etmesi ve acaba sokaklarda başıboş dolaşan köpeklerin önlemleri ne zaman alınacak?³⁴⁹ şeklinde hesap sorup yetkililerden cevap beklemektedirler. İzmir'de yaşanmış olan bir kuduz vakası panik yaratmıştır. Karşıyaka'nın Bostanlı köyünde oturan Tikveşli Ahmet oğlu Mehmet'in başıboş bırakılan köpeği İslam kızı 13 yaşlarındaki Cemile'yi ısırılmıştır. Köpek kuduz müessesinde müşahede altına alınmıştır. Köpeğin sahibinin ise cezalandırılıp cezalandırılmaması üzerine kesin bir bilgi bulunmamaktadır.³⁵⁰ Nişantaşı'nda bir apartmanda çalışan Hüseyin'i, Rıfat Bey'in köpeği ısırılmıştır. Hüseyin hemen kuduz hastanesine kaldırılmıştır.³⁵¹ Cumhuriyet dönemindeki gazetelere baktığımız zaman genellikle kuduz vukuatlarının sahibi olan köpekler tarafından gerçekleştiği görülmektedir. Burada şunu sormalıyız. Acaba belediyeler, köpeklerin sahibine gereken cezaları verebiliyor mu? Sorulan bu soruya karşılık çıkan bir gazete haberine göre, İstanbul'da son günlerde kuduz vakalarının çoğaldığı ve bunun sebebinin de ev kedi ve köpeklerinin başıboş bırakılmasıdır. Belediye sokak köpeklerinin yeniden toplattırılmasını ve sahipli köpeklerin başıboş bırakılmaması için şubelere emir

³⁴⁷ Hilal-ı Ahdar: Sıhhi ve İctimai İçki Düşmanı, Şubat, 1926, s. 79

³⁴⁸ *Açık Söz Gazetesi*, 02.10.1936, s.3

³⁴⁹ *Akşam Gazetesi*, 29.05.1935, s. 3.

³⁵⁰ *Anadolu Gazetesi*, 27.03.1936, s. 3.

³⁵¹ *Haber Gazetesi*, 02.10.1934, s. 3.

verilmiştir.³⁵² Sahipli köpeklerin kontrol altına alınması ve cezaların uygulanması zaruridir. Sokak köpeklerinin itlaf edilmesine karşı olan bir kesim sokak köpeklerini yetkililerden gizleyip yetkililer gittikten sonra sokağa salınması bir tür cinayet sebebi olarak görülmekteydi.³⁵³

Halk arasında bu hastalık ile ilgili sağlık broşürleri yayınlanması, bilgilendirilmesi hakkında mücadeleye katılması açısından önem teşkil etmekteydi.

Tedavi merkezlerinin tek mil vilayetlere uzak olmasının yanı sıra bilinçli bir halk olmamasından dolayı da tedaviye gitmeyi reddedebilmekteydiler. Maddi sorunlar yüzünden tedavi olmamaları bazen bir sorun olarak çıksa da toplumsal bir sorun haline gelemez çünkü fakir olanların da yol masrafları belediyeler veya köy sandıklarınca karşılanmaktaydı.

Alınan önlemler neticesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuduz hastalığı hakkında 1930 yılında 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun "Kudurmuş veya Kuduz şüpheli bir hayvan tarafından ısırılmış kişilerle" ilgili çeşitli kanunlar uygulanmıştır. Uygulanan bu politikalar sayesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında kuduz hastalığında ciddi oranda azalma meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nden farklı olarak uygulanan bu politikalar sayesinde ölümlerde de azalma gözlemlenmiştir. Osmanlı Devleti'nden bu kadar fazla tedavi merkezi olmamasından dolayı, hastaların tedaviye gidememeleri veyahut vakit kaybetmelerinden dolayı ölümler oldukça fazlaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından pek çok yerde tedavi merkezleri açılarak tedaviye hızlı ulaşma olanakları artmaktaydı. Bütçeden en fazla harcama yapılan alan sağlık alanıydı bu sebeple aşı ve serum üretiminde artış olmasıyla eş zamanlı pek çok hastada bu sayede tedavi edilmekteydi. Hastaların durumları oldukça titiz bir şekilde takip edilerek, durumları kategorize edilmekteydi. Doktorların daha donanımlı olmasının yanı sıra halkında bilinçlenmesi ile beraber ciddi bir mücadele yürütülmekteydi. Halkın bilinçlendiğini söyleyen dönemin Sıhhiye Vekili Rıza Nur şu şekilde bahsetmektedir:

"Kuduz artmış değildir ve her hayvan tarafından ısırılan kimselerde mutlaka kuduz hastalığına yakalanmıştır diye bir şey söz konusu olamaz çünkü ilk önce ısırılan hayvanın kuduz olup olmadığının kesinleşmesi gerekmektedir. Fakat bazı zamanlar

³⁵² *Haber Gazetesi*, 17.10.1935, s. 4.

³⁵³ Üresin, *a.g.e.*, s. 16

ısıran hayvan kaçıp tedavi altına alınmadığı zaman, ısırılan kimse tedaviye başvurmaktadır ki bu da olması gereken bir durumdur. Bundan başka kuduzun kedilerden hatta horozlardan bile kuduz hastalığı geçebilmektedir. Bu hayvanların ısırılmasından sonra bile halkımız hemen Da'ül Kelb Müessesine başvurmaktadır. Halkımızın tedbirli olup hemen tedavi için kuduz müessesine başvurması onların bu konu hakkında bilinçli davrandığı ve aydınlanmış olduklarına delildir. Hâlbuki eskiden insanlar kuduz köpekler tarafından ısırıldıkları zaman zorla tedavi altına alınmaktaydılar.”³⁵⁴ Rıza Nur'a göre artan köpek vakalarına karşı şiddetli bir itlaf uygulanmaktadır. Son zamanlarda 4200 köpek itlaf edilmiştir. Eğer bir yerde kuduz vakası duyulursa ihbarı mecburidir. Köpeklerin itlaf edilmesine rağmen şehirlerde köpekler azalmamaktadır. Bunun sebebi ise, köylerden ve civardan köpekler şehre inmektedir. Köpeklerin öldürülmesi için zehir kullanılmaktadır. Tabanca asla kullanılmamaktadır. Fakat bazı kimseler köpeklerin ölmemesi için zehirlenen köpekleri kusturmaktadır. Bu durum ne yazık ki köpeklerin azaltılması yönünde uygulanan politikalara engel olmaktadır.³⁵⁵ Kuduz hastalığının azaltılması yönünde uygulanan bu mücadele yöntemleri sadece bu politikalarla sınırlı değildi. Aynı zamanda köpeklere ağızlık veya zincir kullanılması ile saldırı oranları azaltılarak hasta sayısı da düşürülmekteydi. Şehremaneti tarafından yürütülen çeşitli uygulamalar hastalığı azaltmaya yardım etmekteydi. Bunların başında sokakların temizliği yer almaktaydı. 1935 tarihinde çıkan bir gazete haberine göre, İstanbul sokaklarının pis ve kokuşmuş çöpler yollara dağılmış, adım başı sürekli kedi ve köpeklerin olması ve bu hayvanların sürekli çöpleri karıştırması kuduz hastalığının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.³⁵⁶ Kuduz köpekler çoğaldığı zaman şehremaneti köpeklerin itlaf edilmesinin zabıta merkezlerine iletmektedir. Bazı illerde artan kuduz vakalarına karşılık belediyeler hemen tedbir almaktaydı. Aydın ilinde artan kuduz vakalarına karşılık; belediye, kuduzla mücadele etmek için her gün rastladıkları köpekleri zehirlemektedirler.³⁵⁷ Köpeklerin yok edilmesi için verilen zehirlerin köpeklere etki etmemesi için halk köpeklere sarımsaklı yoğurt yedirerek onları kurtarmaktaydı. Bu sebeple de kuduz köpek sayıları artmaktaydı.³⁵⁸

³⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 19.10.1931, s. 3.

³⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, 16.05.1932, s. 1.

³⁵⁶ *Haber Gazetesi*, 12.10.1935, s. 3.

³⁵⁷ *Milliyet Gazetesi*, 09.04.1933, s. 5.

³⁵⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28.06.1932, s. 2

Bu tür olayların yaşanmasından dolayı kuduz hastalığı hakkında ciddi bir şekilde halkı bilinçlendirme yoluna gidilmiştir. Kitap, gazete, mecmua, broşürler hatta çekilen kısa filmler sayesinde halka ulaşılmaya çalışılmıştır. Amerika ve Avrupa'dan satın alınan bu filmlerin sayıları 60'tır. Sadece büyük şehirler için değil aynı zamanda köyler için sağlık konulu filmler satın alınmıştır. Bu filmlerin konusu; verem, frengi, sıtma, sivrisinek-karasinek tehlikesi, kuşpalazı hastalığı gibi pek çok hastalıkla ilgili filmler halka izletilmeye çalışılmıştır.³⁵⁹ Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti sıhhi konularla ilgili toplam 14 film almış ve bunları halka izletmeye çalışmıştır. 48 vilayet merkeziyle 9 sıtma mücadelesinin olduğu merkezlere gönderilmiş olan bu filmlerin konu, sıtma çocuk bakımı, frengi, anne sütünün önemi gibi dönemin önemli sağlık sorunlarıyla ilgili olduğu bilinmektedir.³⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde teknoloji bu kadar ileri düzeyde olmamasından dolayı Cumhuriyet Dönemi'ndeki gibi halk bu kadar fazla bilgilendirilememekteydi. Teknolojik olanaklar arttıkça halkın bilinçlenmesi paralel bir şekilde ilerlemekteydi. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti bu fırsatı iyi değerlendirip ülkenin en ücra köşelerine kadar afiş ve filmlerle halkın daha tedbirli olması için çalışmalar yürütmüştür. Film, afiş gibi iletişim araçlarının yanı sıra basın da bu konuda oldukça hassas davranmaktaydı. Artan kuduz vakalarını ve alınabilecek önemlerin pek çoğunu dönemin gazetelerinde görebilmekteyiz.

3.4 KUDUZ AŞISININ GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından başlayan Anadolu'da kuduz aşısı üretimi, zamanla ülkenin pek çok yerinde uygulanmaya başlamıştı. Artan tedavi müesseseleri neticesinde insanların tedaviye ulaşma olanakları daha çok artmıştı. Mesela, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulan Diyarbakır Kuduz Tedavi Müessesesi için etraf illerden Urfa, Elazığ, Siirt, Muş, Van, Antep, Malatya, gelen hastalara 20 gün

³⁵⁹ *Türkiye Cumhuriyeti XV. Yıl Kitabı*, s. 357.

³⁶⁰ *Milliyet Gazetesi*, 21.04.1934, s. 6.

kuduz aşısı tatbik edilerek tedavi altında tutulmaktadırlar.³⁶¹ İnsanlar tedavi görmek için İstanbul'a gitmek zorunda kalmıyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlık alanındaki gelişimleri ile beraber geliştirilen aşı metotları da halkın bilime olan güvenini arttırmaktaydı. Kuduz aşısının keşfinden sonra gelişimi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dört bir yanında tedarik edilmesi vakaların azalması için büyük bir adımdır. Sıhhi ve Muaveneti Vekilliği kurulduğu zamanlarda aşı üretiminde özellikle Milli Mücadele yıllarında ciddi zorluklar yaşanmaktaydı. Anadolu'da aşı üretiminin sağlanması, toplum sağlığı için çok önemli bir adımdı. Ankara'da üretilmesi gereken aşı için Adana Milletvekili Dr. Eşref (Akman), İstanbul'a gitti. Burada müdürlük yapan Dr. Hayım Naum, Akman Bey'e kendisine gizlice kuduz virüsü enjekte edilmiş bir tavşan vermişti. Bu virüslü olan tavşanla Anadolu'da tekrar kuduz aşısı üretildi.³⁶² Aşının üretilmesi ile beraber, bilim geliştikçe aşı metotlarında da gelişmeler gerçekleşmekteydi.

Günden güne gelişen kuduz aşısı yalnız Pasteur'un ürettiği metotla kalmayıp çeşitli aşı metotlarıyla da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra daha da geliştirilerek kullanılmaya başlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti aşı üretiminin daha kolay sağlanmasından dolayı Semple aşı türünü kullanmaktadır. Bu aşı koyun beyninin kullanılması ile türlü aşamalardan geçerek fenolle inaktive edilmesi ile üretime hazır hale getirilmektedir.³⁶³ Bu aşının kullanılmasının sebebi hazırlanmasının ve naklinin kolaylığı, stok imkânları, bazı şartlar altında hemen her yerde hekimler tarafından tatbik olması ve koruyuculuğunun yüksek olması sebebiyle bu aşı kullanılmaktadır.³⁶⁴

Aşı kullanımları sıklıkla tartışılan konular arasında yer almaktaydı. Pasteur ve Högyes aşılarının daha iyileştirici olup olmama özelliği sıklıkla tartışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda kuduz vakalarının azalmamasını sebepleri arasında aşı konusu üzerinde durulmuştur. Tedavi usullerinde 1183 kişinin Pasteur ve Högyes tedavi usulleri ile tedavi edildiklerini bilmekteyiz.³⁶⁵ Aşıların

³⁶¹ *Akşam Gazetesi*, 30.08.1934, s. 6

³⁶² Tekir, *a.g.e.*, s. 310.

³⁶³ Mustafa Samastı, "Kuduz Aşıları", *Türkiye' de Kuduz Sorunu*, İstanbul, 1985, s. 27.

³⁶⁴ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. 6, Devre 10, İçtima 1, 13. 04. 1955, s. 300.

³⁶⁵ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 2, S. 5, Ocak, 1927, s. 132-134.

çeşitliliğin artması ve buna yönelik çalışmaların yapılması da Türkiye Cumhuriyeti'nin üstünde durduğu önemli konular arasında yer almaktadır. Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir habere göre:

Kuduz vakalarının çoğalmasının Pasteur tedavi usulü yerine Högyes tedavi usulünün uygulanması arttığını düşünenler var. Pasteur usulünün bazı vakalarda felce sebebiyet vermesinden dolayı tedavi usulünün değiştirilmesi beyan edilmiştir. Bu yüzden Högyes tedavi usulü uygulanmıştır ama onun da işe yaramadığı şeklinde iddialar ortaya atılmaktaydı.³⁶⁶

Türkiye Cumhuriyeti devlet salnamelerine göre 1922-1923 yıllarına ait aşı kullanımında Högyes usulü 837 aşı tedavi için kullanılırken, Pasteur aşı tedavisi ise 490 olarak kullanılmıştır.³⁶⁷ Verilen bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere Högyes aşı yöntemi, daha fazla tercih edilmekteydi. İlk zamanlarda kullanılan Högyes ve daha sonra Semple tipi aşı metotları daha fazla güven sağlamaktaydı.

Türkiye Cumhuriyeti sadece metotlarla da kalmayıp başka aşı metotlarının da zamanla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Pasteur usulünde kullanılan kurutulmuş omuriliklerin daha uzun kullanılması için Fermi metodunda ise fenollü su ile beyin omuriliğinden alınan parça sulandırılır.³⁶⁸ 1932 yılında da fenollü aşının başarılı olmasından dolayı Türkiye'nin pek çok yerinde uygulanmaktaydı. Kuduz aşısında yaşanan bu gelişmeler sadece bunlarla sınırlı kalmayıp pek çok yöntemde denenmeye devam etmiştir.

Kuduz aşısındaki en önemli gelişmelerden bir tanesi ise 1903 yılında Negri cisimciklerinin tespit edilmiş olmasıdır. Negri bu cisimcikleri bizzat kendi yayınladığı makaleden sonra boyama teknikleri ile Mann, Lentz ve 1927 yılında ise Seller ve Fellow özel boyama yöntemi tarif ettiler.³⁶⁹ Negri cisimcikleri kuduz virüsünü tespit etmek için önemli bir yol olsa da diğer bir yol daha vardır ki o da hayvan bulaştırma usulü olarak bilinir. Bu sistem ise araştırılan hayvanın beyin bir parçasından emülsiyon yapılmaktaydı. Kobay hayvanın beyinine (tavşan v.b) bu emülsiyon şırınga ile verilmekteydi. Bir süre sonra kobay hayvan kuduz olmaktadır.

³⁶⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16. 09. 1933, s. 2.

³⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1926-1927, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul, 1927, s. 434.

³⁶⁸ Palavan, *a.g.e.*, s. 39.

³⁶⁹ Unat, *a.g.e.*, s. 3.

Bu işlemde etkili fakat masraflı olduğu için genellikle ilk işlem uygulanmaktaydı.³⁷⁰ Negri cisimciklerinin üzerinde pek çok araştırmalar uygulanmıştır. Bu araştırmalarla kuduz virüsünün tespiti açısından bize bilimsel bir kanıt niteliği de taşımaktadır. Negri cisimciklerinin beyinde tespitinden sonra boyama yöntemleri ile pek çok aşı metotları da ortaya çıkabilmekteydi. Negri cisimcikleri genellikle sokak virüsünden ölenlerin beyinde fazla gözükebilir. İnek, dana ve köpek de çok görüldüğü tespit edilmiştir. Sabit virüs de ise bu cisimciklere çok fazla rastlanmamaktadır. Şu dikkati çekmektedir ki tedavi edilmesine rağmen ölen hastaların beyinde Negri cisimcikleri gözükmemektedir. Mann- Aksel metodu ile gözükmeyen bu cisimcikleri boyama yöntemi ile tespit edildiği bilinmektedir.³⁷¹ Sellers ve Giemza boyama teknikleri de bu cisimciklerin keşfedilmesi açısından kullanılmaktadır. Boyama yöntemlerinin bu kadar kullanışlı olması ve aşının gelişmesinde çok fazla katkısı olduğu bilinmektedir.

Kuduz aşısında yaşanan en önemli gelişmeler de Flury suşu aşısıdır. İlk defa kuduzdan dolayı hayatını kaybeden bir kızın ismini alan bu yöntem, bu hastanın beyinden izole edilmiş ve pasajlarla sabitleştirilen bir kuduz virüsüdür. Kelev suşu diye bir kuduz suşu da izole edilmiştir. Yapılan bu yöntemler tavuk yumurtası kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Uzun süre dayanmasından dolayı oldukça kullanışlı olan bu aşılar hayvanlara mahsus olup en çok köpekler için kullanılmaktadır.³⁷²

Bu aşılardan keşfedilmesinin daha sonra üretilmesi ile beraber pek çok insanın hayatı kurtulmuştur. Yan etkilerinin de olduğu bilinse de ölümleri engellemesi açısından saldırıya uğrayan hastaya hemen uygulanmaktadır. Günden güne artan kuduz tedavi istasyonları ile paralel olarak aşı uygulamaları da artmaktaydı. Kuduz aşısının kullanımı ve tedarik edilmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli konuları arasında yer almaktaydı. Bu sebeple memleketin her tarafına rahat bir şekilde tedarik edilebilecek aşının üretilmesi çok daha uygundu. Kuduz aşısı üretildikten sonra saklama usulüne göre ambalajların içinde kuduz aşısı tedavi istasyonlarına tedarik edilmekteydi. 1933 senesinde 26 tane olan kuduz aşısı tedavi istasyonu 1937 yılına gelindiği zaman 38 istasyona kadar yükselmiştir. 1933 yılında 26, 1934 yılında 28,

³⁷⁰ Palavan, a.g.e. , s. 36.

³⁷¹ Fatih Ali Yücel, "Beyin Kesitlerinde Negri Korpüskülü Boyanması ve Sitomegalik Inclusion Cisimciklerine Benzerliği", *Rabies Dergisi*, Ocak, Vol.III, No. 1 İstanbul, 1964, s. 23.

³⁷² Zekai Muammer Tunçman, "Kuduz Virüsü Üzerinde Son Çalışmalar", *Tıpta Yenilikler*, S 2, Mart, 1957, s. 1-2

1935 yılında 30, 1936 yılında 26, 1937 yılında ise 38 istasyon olarak, kuduz hastalığı ile karşı karşıya kalmış hastalara aşı usulü uygulanmaktaydı. Bu sayede kuduz vakalarının da azaldığı bilinmektedir.³⁷³ 1933 yılında çıkan bir habere göre, sıhhat vekâleti yeni usulde kuduz aşısı hazırlayarak uzak vilayetlere göndermiştir. Bundan sonra kuduz bir hayvan veya kuduz şüphesi taşıyan hayvanlar tarafından ısırılan kimselere buldukları mahalde kuduz aşısı yapılabilecektir.³⁷⁴

1933 yılında Semple aşı uygulaması 734 hastanın hepsine uygulanırken, aşı olan hastalardan sadece 2 tanesi vefat etmiştir. 1934 yılında 1.077 hastadan sadece 1 kişi vefat etmiştir. 1940'lara geldiğimiz zaman aşı olan hasta sayısı 4.471 kişi olarak belirtilse de vefat sayısı 5 kişidir. Aşıların fazla uygulanması bir sorun teşkil etmemektedir. Vefat sayılarının düşük olması Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkarmaya çalıştığı sağlıklı bir neslin tablosudur.³⁷⁵

3.4.1 Kuduz Aşısının Kullanımı

Kuduz aşısı keşfedilmeden önce insanlar bu hastalıktan kurtulmak için pek çok yöntem denemekteydiler. Isırılan yeri dağlamak, çeşitli otların içirilmesi, batıl inançların toplumu esir almasından dolayı insan ölümleri gerçekleşmekteydi. Aşıların uygulanmaya başlanması sonucunda ölümlerin azaldığını gören insanlar, bilime inanıp güvenmekteydiler. Yalnız Pasteur'un keşfettiği kuduz aşısı ile kalmayıp Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarından sonra bile kuduz aşısı üzerine pek çok çalışma yürütülmekteydi. Kuduz aşısının kullanımında en önemli kural, saldırıya uğradıktan hemen sonra aşının uygulanması zorunluluğudur. Eğer geç kalınır ise virüs direkt olarak beyne intikal eder ve hastayı ölüme götürmektedir. Bu sebeple aşının insan üzerinde hemen uygulanması büyük önem taşır. Eğer hemen aşı olunacak durum yoksa ilk olarak yaranın kanatılması ve içeri sızan zehrin dışarı akıtılması önemlidir. Bol su ile yıkayıp temizledikten sonra yaraya sirke, saf ispirto, asit fenik veya tentürdiyot gibi maddelerle yaranın iyice temizlenmesi, virüsün deri

³⁷³ *XV. Yıl Kitabı*, s. 340.

³⁷⁴ *Milliyet Gazetesi*, 08.03.1933, s. 5.

³⁷⁵ Tekir, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923- 1950)", s. 318.

altına sızmasını engellemektedir.³⁷⁶ Yapılan bu uygulamalar virüsü ortadan kaldırmaz sadece Kuduz Tedavi Müessesesi'ne gidecek kadar vakit yaratabilir

Aşının kullanımında ise, ısırılan bölgeye ve yaranın derinliğine göre aşı da değişkenlik göstermektedir. Aşı uygulanmaya başlarken deri altından her bir bölgeye iğne vurulabilmektedir. Kol, bacak, sırt, göğüs, karın gibi yerlerden kuduz aşısı uygulanabilmekteydi. Genellikle kuduz aşısı ilk zamanlar karın bölgesinden vurulması daha uygun bulunmaktaydı. Hem karın bölgesinin daha geniş olması hem de hastanın bu bölgede acıyı daha az hissedecek olmasından dolayı karın bölgesi tercih edilmekteydi.³⁷⁷ Kuduz aşısının mutlaka kuluçka döneminde uygulanması hastanın hayatını kurtarmaktadır. Tedavi müddeti uzun veya kısa sürebilmektedir; bu genelde hastanın aldığı yaranın ciddiyeti ile alakadır. Bu sebeple ısırık ve yaranın özelliğine göre de aşının uygulanması değişkenlik göstermektedir. Isırılan kişiye her gün, hatta gün aşırı gerekiyorsa da üç günde bir aşı uygulanmaktadır. Gözlem sonunda hayvan yaşıyorsa aşı anında kesilmektedir. Gözlem süresi içinde hayvan kaybolur, kaçar veya ölürse aşıya her gün aynı disiplinle devam edilmektedir. Gözlem süresi genellikle 10 gün olarak kabul edilmektedir.³⁷⁸ Aşı tedavisi süren hastalardan kaçan veya aşıya ara verenler zabıta aracılığı ile bulunup tedavi ettirilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930'lu yıllarda Semple tipi aşı üretilmeye başlanmaya başlaması ile çok daha fazla kişiye aşı uygulanmıştır. Semple aşısı uygulaması bazı durumlar için yetersiz kalabilmekteydi. Bu sebeple ağır vakalarda Högyes usulü olan aşı ve Hiperimmün serum uygulanmaktaydı. 1933 yılından beri kullanılan bu serum sayesinde ölüm oranlarında azalma gözlemlenmiştir. 1932 - 1933 yılları arasında A.Marie tarafından tatbik edilen ilk serum ağır vakalarda oldukça işe yaramaktaydı. "Serovaccination" serumunu kullanmak için 3 tane koyun seçilerek bunların üstünde serum denenmiştir. Sadece A.Marie'nin yazdığı makaledeki serum miktarının biraz daha üstünde ilaçlarının dozajı yükseltilerek uygulanmaktaydı. Sokak virüslerine karşı etkili olan bu serum, 1933 yılından itibaren Tunçman ve Marie beraber çalışarak üretmişlerdir. Koyunları canlı virüs ile aşılıyarak serumların üretimi tatbik

³⁷⁶ Üresin, *a.g.e.*, s. 12.

³⁷⁷ Palavan, *a.g.e.*, s. 40.

³⁷⁸ Arı, *a.g.e.*, s. 83.

edilmekteydi.³⁷⁹ Kurt, Çakal, Sırtlan gibi hayvanların açtığı yaraların derin olması ve virüsün daha etkili olmasından dolayı serumun kullanılması önem teşkil etmekteydi. Semple tedavi usulü genellikle Ankara'da uygulanırken Högyes ve Philips usulü de İstanbul ve Elazığ'da uygulanmaktadır.³⁸⁰ Ağır vakalar genellikle yara bölgesinin baş kısmına yakın olan yerlerdir. Bu sebeple aşı ve üstüne serum uygulanması çok daha önemli bir neticedir. Serumların çok fazla ağrıya sebep olmasından dolayı hastalar çekinmekteydiler. Z.Muammer Tunçman, İstanbul Kuduz Müessesine atandığı zaman bu konuya özel alaka göstererek araştırmış ve serumun içinde olması gereken binde 8,5 sodyum klorür üreten firma hiçbir kurala uymadan istedikleri ölçüde ilaç koymaktaydılar. Bu sebeple de hastaya uygulanan serum ağır gelmekteydi. Tunçman, bu işin peşine düşerek ilaç oranların kontrolünü gerçekleştirmişti. 1949 yılından sonra serumun ve aşının ayrı vurulması durumu gerçekleşerek daha etkili bir yol izlenmiştir. Vefat sayılarının azalmamasından dolayı bu tedavi şekli uygulanmaktaydı. Bu sayede ölümler de azalmaktaydı.³⁸¹ 1982 yılında yayınlanan bir genelgeye göre kuduz vakalarında Semple kuduz aşısı uygulanılmaktadır.³⁸²

Kuduz aşısının kuduz virüsünü engellemesinin yanı sıra yapılan son çalışmalar arasında astım hastalığına da iyi geldiği bulgusu üzerinde durulmuştur. Tunçman'nın bu olgu üzerine yaşadığı bir olay gerçekleşmiştir:

- Abdullah Sondal adındaki bir şahsın saray lokantası adındaki bir lokanta yeri işletmekteydi. Bu şahıs yaklaşık 5-6 seneden beri astım hastalığı ile uğraşmaktadır. Mesleğinden dolayı mutfakta çalışması gerekmektedir. Mutfakta ortaya çıkan ağır koku ve dumanlardan dolayı astım hastalığı ilerlemekteydi. Bu hasta kuduz müessesine müracaat ediyor ve neticede 15 günlük süre zarfında Semple aşısı uygulanmaya başlamıştı. Aşının uygulanmasından bir süre sonra astımına iyi geldiği, mutfakta çok daha rahat çalıştığı bildirilmiştir. Aradan 5 sene geçtiği halde hastanın hiçbir şikâyeti ortaya çıkmamıştır.
- 6 yaşında olan Zübeyde gül adındaki bir hasta küçükken Zatürre hastalığına yakalanmış ve hastalığının geçmesi ile astım hastası olmuştur. Açık ve temiz havalarda rahat nefes alırken sisli ve dumanlı havalarda nefes alırken

³⁷⁹ *Kuduz Albümü ve Tedaviden Alınan Neticeler*, Haz: Zekai Muammer Tunçman, İstanbul, 1953, s.67.

³⁸⁰ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. 6, Devre 10, İçtima 1, 1955, s. 300.

³⁸¹ Gümüšoğlu, *a.g.e.* , s. 23-24.

³⁸² Unat, *a.g.e.* , s. 11.

zorlanmaktaydı. Hastaya 14 günlük Kuduz aşısı uygulandıktan bir süre sonra astım hastalığının kalmadığı tespit edilmiştir.³⁸³

Kuduz aşısının da bu sayede astım hastalığına iyi geldiği üzerinde de olgular gözler önüne serilmiştir. Kuduz aşısının bu şekilde gelişmesi pek çok insanın hayatını kurtarmasının yanı sıra insanların bilime karşı olan güvenleri de artmaktaydı. Pasteur'un keşfi ile resmen bir dönüm noktası olan kuduz aşısı sayesinde günümüzde de çok fazla kuduz vakalarına rastlamamaktayız. Kuduz aşısı ile aşı olan hayvanların kuduz hastalığına yakalanmaması bu hastalığın yayılımını durduran en önemli faktördür. Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı politikalar arasındaki en önemli yol aşılanmayan hayvanların kalmaması üzerine olmuştur. Bu sebeple kuduz aşısının sıklıkla uygulanmasına paralel olarak bu hastalık yok denecek kadar az bir durum haline gelmiştir.

3.5 KUDUZ HASTALIĞINDA YAŞANAN SON GELİŞMELER

3.5.1 Aujeszky “Yalancı Kuduz”

Bu hastalık tıp literatüründe Aujeszky olarak bilinse de aslında yalancı kuduz şeklinde bahsedilmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere gerçek kuduz virüsünün sebep olmadığı bir tür hastalık şeklidir.

Aujeszky, insanlar için bir tehlike teşkil etmeyen virüslü hayvan hastalığıdır. Bu hastalık genellikle domuzlarda ortaya çıkmaktadır. Domuzlar için büyük sorun olan Aujeszky hastalığı, onların nüfusunu tehdit edecek boyutta olan bir durumdur. Türkiye’de köpek ve kediler de birkaç örnek bulunması üzerine hemen kontrol altına alınmıştır. İnsana neredeyse hiç bulaşmayan bu virüs sadece 2 tane insanda gözlemlenmiştir. Kaydedilen iki vaka dünyada çok ender bulunan bir örnek teşkil etmektedir.³⁸⁴ Türkiye’de ortaya çıkan bu vakalar ilk defa 1935- 1937 yıllarında Paris Tıp Akademisinde Prof. Dr. Şükrü Aksel ile birlikte 1938 yılında da Bükreş’te

³⁸³ Gümüšoğlu, *a.g.e.*, s. 131- 132.

³⁸⁴ Tunçman, *Kuduz Virüsü Üzerine Son Çalışmalar*, s. 3.

toplanan Milletlerarası Kuduz Kongresinde tanıtılmıştır.³⁸⁵ Aujeszky hastalığının ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle beraber 1930'lı yıllarda Muammer Tunçman bu hastalık üzerine çeşitli araştırmalar ve tetkikler ortaya çıkartmıştır. Tunçman bu hastalığı araştırırken Şükrü Aksel'in de desteğini isteyerek yurt dışında çeşitli konferanslara katılarak bu hastalığı pek çok mikrobiyoloji kongrelerinde tanıtmışlardır. 1935 yılında yapılan Brüksel Kongresinde Mazhar Uzman genel felç durumundan bahsederken İhsan Şükrü Aksel ise röntgenin dimağ üstündeki tahribatına dair bir rapor vermiştir. Londra'da gerçekleştiren kongrede Aksel'de kuduz hastalığına değinmiş ve Türk doktorlarının sunduğu bu bilgiler çok dikkat çekmiştir.³⁸⁶ Bükreş'te toplanan konferansın ardından 1947 yılında da Kopenhag'da Muammer Tunçman yine Şükrü Aksel ile birlikte Mikrobiyoloji Kongresi'nin virüs bölümünde Aujeszky hastalığını sunmuşlardır. Son zamanlarda artan Aujeszky hastalığının Dr. Tunçman 1949 yayınladığı "Yeni Bir Aujeszky Vakası" adlı makalesinde toplam 26 tane Aujeszky saptığını yazmıştır. Bu hastalık üzerine çok bilimsel bir araştırma yapılamamıştır bunun sebebi de müesseselerin sürekli yer değiştirmesinden dolayı çalışma evraklarının kaybolması ve bir türlü çalışmaların tamamlanamamasına bağlanmaktadır.³⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllara baktığımız zaman yalancı kuduz hastalığı çok bilinmemektedir. 1930 yılında vakalarla ilgili çalışmalar olsa da dönemin kaynaklarında vaka ve konu üzerinde fazla bir araştırma tespit edilememiştir. Bunun sebepleri arasında her ne kadar sürekli yer değiştiren müessese gösterilse de ciddi bir salgın ve bulaşıcılık halini almadığı için de çok tetkik yapılmadığını söyleyebiliriz.

3.5.2 Yarasalardan Kuduz Bulaşması

Yarasalar, soğukkanlı hayvanlar olarak adlandırılmaktadır. Genellikle mağara, harabe gibi kapalı yerlerde saklanırlar. Bu hayvanlar kendi cinsleri arasında da farklılık gösterebilmektedir. Ot yiyen, böcek yiyen şeklinde ayrılabilirler. Yarasaların hastalıklara karşı savunma sistemi oldukça yüksektir. Bu sebeple çok fazla hastalığa yakalanmazlar veya hastalığı yaymazlar. 1925 yılında Trinity

³⁸⁵ İstanbul Kuduz Müessesinin 70. 'inci Yıldönümü Münasebetiyle, s. 67-68.

³⁸⁶ *Akşam Gazetesi*, 28.08.1935, s. 5.

³⁸⁷ Gümüšoğlu, *a.g.e.*, s.25.

adasında kuduz vakalarının görülmesi üzerine yarasalardan da kuduz bulaşabilme ihtimali üzerine çalışmalar başlamıştı. Negri korpüskülleri de bu hayvanların beyninin de bulunmasından sonra kesin olarak yarasadan kuduz hastalığının bulaştığı üzerine çalışmalar başlamıştı.³⁸⁸

Avrupa ve Amerika’da oldukça artan yarasalardan kuduz bulaşma vakaları ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlardan ziyade hayvanları ısırarak yarasalar yüzünden pek çok hayvan kuduz hastalığına yakalanmıştır. Yarasalardan ölen hayvanların beyininde de Negri cisimcikleri keşfedilmesinden dolayı bu hayvanların kuduzdan öldüğü anlaşılmıştır. Amerika’da en çok görülen yerler arasında Latin Amerika gösterilirken Avrupa’da da pek çok ülkede yarasalarda kuduz hastalığı tespit edilmiştir. Yugoslavya’da yarasalardan kuduz bulaşmasının üzerine ülkemizde ender rastlanan “yarasadan kuduz bulaşma” ihtimali üzerine araştırmalar başlatılmıştır. Ülkemizde yarasa ısırması ile ilgili meydana gelen vakalardan biri Cumhuriyet gazetesine şu şekilde yansımıştır:

Babasına yemek götüren bir çocuğu kuduz bir yarasa ısırıştır. Yakalanan yarasalar Dr. Muammer Tunçman’a teslim edilmiştir.³⁸⁹

Türkiye’ de aynı zamanda ilk defa Bergama harabelerinde bulunan yarasalardan da kuduz virüsü tespit edilmiştir.³⁹⁰ Bu konu hakkında çeşitli araştırmalar sürdüren Dr. Zekai Muammer Tunçman ilk defa 1957 yılında kuduz virüsünü izole etti.³⁹¹

Tunçman’ın ayrıca ilgilendiği yarasalardan kuduz bulaşma olgusu üzerine ülkemizde insanların dikkatini çekip onları daha da bilgilendirip bu gibi konularda tedbirli davranması için bu araştırmaya ayrıca önem vermiştir. Yarasalardan kuduz hastalığı bulaşması hakkında çeşitli makaleler çıkartıp insanları bilgilendirmektedir.

³⁸⁸ Zekai Muammer Tunçman, *Türkiye’ de Yarasalar ve Yarasa Isırmalarıyla Kuduz Bulaşması*, İstanbul, 1967, s.18.

³⁸⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30.07.1964.

³⁹⁰ Tunçman, *Kuduz Hastalığı Hakkında Bilgiler*, s.35.

³⁹¹ 1962 yılında çıkan bir habere göre, Bingöl’de hayvanlarıyla beraber Palu’ya gelen bir adam gece konaklamak için bir harabeye sığınması üzerine yarasaların saldırısına uğramıştır. Bu hastanın bir hafta sonra Bingöl’e dönmesi üzerine durgunluk başlamış ve yapılan tetkikler sonucu kuduz olduğu anlaşılmıştır. 1964 yılında ise bir polis memuru Karşıyaka’da yarasaların hücumuna uğradığı haberi çıkmıştır. İzmir Şehir ve Liman Bakteriyolojihanesi’nde tedavi altına alındığı bildirilmiştir. 1960 yılında yarasalardan kuduz bulaştığı için ölen hayvan sayısı 30.774 belirtilirken insan sayısı da 22 kişi olarak belirtilmiştir. / Tunçman, *Türkiye’ de Yarasalar ve Yarasa Isırmalarıyla Kuduz Bulaşması*, s.29-32

3.5.3 Dünyada Kuduz Hastalığı

Kuduz hastalığı hiçbir zaman bir bölgeye veya ülkeye özel bir hastalık olmamakla beraber her zaman başka ülkelerde de görülebilmekteydi. Kuduz hastalığının az rastlanan veya hiç rastlanmayan ülkeleri Yeni Zelanda, Avusturya, Kanada, İngiltere, İskandinavya ülkeleri şeklinde sıralanabilir. Fakat sağlık sorunlarının fazla olması ve salgın ve bulaşıcı hastalıkların önlenememesi açısından en çok görülen ülkelere biri ise Afrika'dır.³⁹² Dünyada da sorun teşkil eden kuduz hastalığının en çok görüldüğü ülkeler arasında Rusya, Polonya, Balkan ve Latin ülkeleri yer almaktadır.³⁹³

Türkiye Cumhuriyeti bu hastalıkla uğraşırken diğer ülkelerde kuduz hastalığı ile mücadele etmenin yollarını aramaktaydılar. Kuduz hastalığı ülkemizde en çok köpeklerden dolayı bulaşıcılık gösterse de Avrupa ve Amerika'da tilki, yarasa gibi daha vahşi hayvanlardan bulaşabilmekteydi. Amerika'da bir dönem artan vakalar için bütün köpeklere ağızlık takma zorunluluğu getirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü ciddi bir uyarıda bulunarak bu ölümcül olan virüsten korunmak için köpeklerden uzak durulması gerekliliği üzerine ciddi uyarılarda bulunmuştur.³⁹⁴ Bir dönem salgın haline geldiği de “*epidemic*” başlığı altında uyarılarda bulunmuşlardır.³⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nde özellikle 1930'lu yıllardan sonra aşılama devam ederken Dünya'da da kuduz hastalığına karşı en güçlü savunma silahının aşılama olduğu bilinmekteydi. 1945 yılında bile Amerika'da hala kuduz hastalığına karşı aşılama gerçekleşmekteydi.³⁹⁶

Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında, 1927 yılında New York'ta 2.329 kişiye köpek saldırmış ve bu köpeklerin 659'u kuduz olduğu belirtilmiştir. 1926 yılından 1931 yılına kadar artan köpek sayıları da istatistiksel olarak sıhhiye mecmualarında açık bir şekilde verilmektedir. 1926 yılında 12.631, 1927 yılında 26.608, 1928 yılında 64.242, 1929 yılında 61.215, 1930 yılında 77.099, 1931 yılında ise 61.264 New York'ta yıldan yıla artan köpek miktarıdır. Bu tabloya baktığımız zaman

³⁹² Hot, *a.g.t.*, s. 154.

³⁹³ *Sağlık Ansiklopedisi*, “Kuduz”, s. 970.

³⁹⁴ *Evening Star*, 18.06.1922, s.8.

³⁹⁵ *The San Francisco Call*, 28.07.1912, s.1.

³⁹⁶ *Evening Star*, 13.05.1945, s.21.

köpeklerden kuduz olanlar 1929 yılında 157 vaka, 1930 yılında 101 vaka ve 1931 yılında 56 köpek kuduz olarak belirtilmiştir.³⁹⁷ 1931 yılında Orta Amerika’da bulunan Nikaragua ülkesinin başkenti olan Mangua’da aç ve susuz köpekler sokaklarda dolaşmaktadır. Polisler sokaklarda çoğalmış köpekleri öldürmektedir. Başka görevlilerde öldürülen bu köpekleri gömmektedir. Avrupa’da artan vakalara karşı köpek itlafları dikkati çekmektedir.³⁹⁸ Sadece Amerika değil aynı zamanda 1929 yılının Nisan ayında Avusturya’da ise köpek saldırılarının olduğu bilinmekte ve diğer sâri hastalıkların ortaya çıkarıldığı bir tablo da köpek saldırılarının 3 kişiye yapıldığı belirtilmektedir.³⁹⁹ 1933 yılında ise Avusturya hükümetinin herhangi bir kuduz vakası belirtmediği bilinmektedir. Bulgaristan’da da çok fazla kuduz vakasının olmadığını bilmekteyiz. Bulgaristan hükümetinin tablosuna göre 1932 yılında sadece 1 tane kuduz vakası kayıtlara geçmiştir.⁴⁰⁰

Kuduz vakaları Avrupa ülkelerini de etkilemektedir. Fakat onların ulaşım rahatlığı bu hastalığın yayılmasına ve ölümleri engellemektedir. 1937 yılında çıkan bir gazete haberine göre:

Fransa, Almanya, Belçika gibi ülkelerde kuduz vakalarıyla uğraşmaktadır. Yalnız bu ülkelerde ölü sayısı azdır çünkü vasıtaların bol olması ve hemen tedavi merkezlerine ulaşmaları halkın kuduz vakaları yüzünden ölmesine engel olmaktadır.⁴⁰¹ Kuduz hastalığına hiç rastlanılmadığı ülke, Avusturalya’dır. Bunun nedeni, orada her köpek altı ay müşahede altında kaldıktan sonra serbest bırakılmaktadır. Bu yüzden de kuduz hastalığının takibi daha rahat yapılmaktadır.⁴⁰²

Sıhhiye mecmualarında verilen bilgiye göre yabancı ülkelerdeki kuduz köpek vakaları göze çarpmaktadır. Zaman ilerledikçe ve kuduz aşuların dünya geneline yayıldıkça vakalarda azalma gözlemlenmektedir.

Günümüzde ise kuduz hastalığı Dünya Sağlık Örgütü’nün öncelikleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamla, “United Against Rabies” (UAR) kurumuna

³⁹⁷ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 9, S. 63, Haziran, 1933, s. 168.

³⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 06.04.1931, s. 2.

³⁹⁹ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 5, S. 25, Nisan, 1929, s. 624- 627.

⁴⁰⁰ *Sıhhiye Mecmuası*, C. 9, S. 61, Şubat, 1933, s. 62- 68.

⁴⁰¹ *Akşam Gazetesi*, 22.04.1937, s. 7

⁴⁰² Sipahioğlu, a.g.e. , s.4152.

öncülük ediyor ve 2030 yılına kadar kuduz hastalığını tüm dünyada ortadan kaldırmak için küresel platformlar yürütülmektedir.⁴⁰³

⁴⁰³ “Rabies” *World Health Organization* (<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/rabies#:~:text=Initial%20symptoms%20of%20rabies%20include,brain%20and%20spinal%20cord%20develops.>), (Erişim Tarihi: 09.04.2021)

SONUÇ

Kuduz hastalığı, hayvanlardan insanlara bulaşmasından dolayı toplum sağlığını tehdit etmektedir. Virüsün insan beynine intikal etmesi ile ölüme götüren bu hastalık ilk defa Pasteur'un 1885 yılında kuduz köpek tarafından saldırıya uğrayan 9 yaşındaki çocuğa aşığı tatbik etmesiyle başka bir nitelik kazanmıştır. Keşfedilmiş olan bu aşığıyla tüm dünyanın dikkatini üzerine çeken Pasteur, insanlık ve bilim adına büyük bir adım atmıştır. Çeşitli batıl inançlar, otlar, üfleme veya okuma gibi bilimsel gerçeklik taşımayan tedavi yöntemleri bu hastalığın yayılımını azaltmamıştır. Osmanlı Devleti de toplum sağlığını tehdit eden bu hastalıkla uzun süredir mücadele etmekteydi. Köpek sayılarının fazla olması nedeniyle kuduz hastalığı yayılmaya başlamıştı. Köpek sayılarının fazla olmasının pek çok neden gösterilebilir fakat en önemli sebebi, Osmanlı Devleti'nin köpeklere ve kedilere karşı olan hassasiyetidir. Hastalıkla mücadele etmek için yöntem olarak itlaf politikasını uygulayan Osmanlı Devleti, bu sayede kuduz hayvan nüfusunun azaltma yoluna gitmiştir. İtlaf yöntemi kuduz hayvan nüfusunu azaltıp hastalığın yayılımını yavaşlatsa bile hiçbir zaman gerekli olan sonuç alınamamıştır. Bu sebeple 1885 yılında keşfedilen kuduz aşığı özellikle Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiş ve o dönemde tahtta olan II. Abdülhamid'in de ilgiyle yaklaştığı bir konu haline gelmiştir. II. Abdülhamid'in oluşturduğu Heyet-i Feniyye dediğimiz bir grup Paris'e kuduz aşısını öğrenmek üzere gönderilmiştir. Başta Zoeros Paşa olmak üzere, Miralay Hüseyin Remzi Bey ve Hüsnü Beylerin de içinde bulunduğu bu özel grup, 1886 yılında Osmanlı Devleti'ne dönüş yaparak hemen aşı çalışmalarına başlamışlardır. İlk defa 1887 yılında üretilen bu aşı sayesinde artık kuduz hastaları ile uğraşmanın daha bilimsel bir yolu bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde yaşanan her kuduz vakasında açılmış olan İstanbul Da'ül Kelb Müessesine (1887) tedavi görmeye giden pek çok insan olmuştur. Sadece İstanbul'da değil aynı zamanda 1905 yılında Selanik, 1917 yılında Sivas da tedavi müesseseleri açılmıştır. Açılan bu müesseseler sayesinde insanların tedavi olanakları artsa dahi bu seferde fakir olan hastaların ekonomik zorlukları yine dönemin sorunları arasında yer almaktadır. Bu sorunların çözüm bulunması adına yol masraflarının belediyelerce veya köy sandıkları tarafından karşılanması kararı

alınmıştır. Bu şekilde kuduz hastalığıyla mücadele de yavaş yavaş başarı sağlanmaya başlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından en önemli adım, 3 Sayılı Kanun ile Sıhhi ve İçtimai Muavenet Vekâletinin kurulması olmuştur. Bu kurumun amacı, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek ve bu hastalıkları toplumdan silmektir. Bu çerçevede salgın ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili pek çok politika yürütülmüştür. Kuduz hastalığı da yürütülen bu politikaların önemli konuları arasında yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin atadığı her sağlık bakanı kendi dönemlerinde yürüttükleri politikalarla salgın veya bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti, salgın ve bulaşıcı hastalıklar başta olmak üzere pek çok sorunu çözerek kanun ve tüzüklerle sistematik hale getiren Refik Saydam olmuştur. Döneminde çıkarmış olduğu önemli bir politika olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu hem kuduz hastalığı ile hem de pek çok salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederek Türk insanın sıhhi refahını gerçekleştirme için çabalamaktaydı. Memleketin bütün sıhhat işleri bu kanun başlığı altında toplanarak 1930 yılında yürürlüğe koyulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin de gerçek manada üstünde durduğu bu kanun çerçevesinde mücadele yöntemleri açıklanmıştır. Memleketin sıhhat işlerini en iyi seviyeye getirmek, topluma zarar veren hastalıklarla mücadele etmek, gelecek neslin sağlık olarak yetişmesi için bütün olanakların devlet tarafından desteklenmiştir. Bu sayede hastalıklarla mücadele etmenin yolu açılmıştır. Özellikle Atatürk'ün sıhhi alana göstermiş olduğu destek ve ilgi neticesinde, bu kurum Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelikleri arasında yerini almıştır. Verem, frengi, trahom, sıtma gibi hastalıkların yanı sıra kuduz hastalığıyla da mücadele edilmiştir.

Aşı uygulamalarının çoğaltılmasıyla eş zamanlı olarak Kuduz Tedavi Müesseseleri de pek çok yerde açılarak insanlara hizmet etmeye başlamıştır. Kuduz Tedavi Müesseseleri'nin 1925 yılında Sivas ve Erzurum, 1926 yılında Diyarbakır'da açılması kuduz hastalığı ile mücadele etmek açısından büyük önem arz etmektedir. Ne kadar çok tedavi müessesesi açılırsa saldırıya uğrayan hastaların vakit kaybetmeden tedavi olmaları o kadar çabuk gerçekleşir. Kuduz Tedavi Müesseseleri'nin yanı sıra halkın medya aracılığı ile bilinçlendirilmesi, onların da bu duruma destek vermesi sadece kuduz hastalığı için değil bütün sağlık ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek açısından önemlidir. İnsanların hastalıklara karşı bilinçlenmesi hem

hastalıkların yayılımını azaltmakta hem de ciddi oranda ölümlerin azalmasına yardımcı olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu anlamda daha fazla kişiye ulaşması, gazeteler, mecmua, afişler ve filmlerle onların aydınlanmasına ve bilinçlenmesine yardımcı olmaktadır. Buradan şunu anlamalıyız ki medyayı iyi kullanmak, devletlerin salgın veya bulaşıcı hastalıklarla olan mücadelesine büyük katkılar sağlamaktaydı. Okudukları gazeteler, gördüğü afişler izledikleri filmlerle hangi durumda ne yapmaları gerektiğini bilincine erişmekteydiler. Devlet halkı da kuduz hastalığı ile savaşmaları için teşvik etmekteydi. İnsanlara ulaşmanın en yaygın yolu da gazetelerdi. Gazeteyi her kesimden kişiler okuyabilmekteydi. Kuduz vakalarıyla ilgili yaşanan olayların oraya yazılması, uyulması gereken kurallar, devletçe uygulanacak olan politikalarda gazetelere yazılmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nde bilim ve teknoloji ilerledikçe hastalıklarla mücadele etmek daha sistematik bir hale gelmiştir. Bilim ve teknolojinin bu şekilde gelişmesi ve kullanılması sağlık politikalarında önemli bir yoldur.

Bilim ve teknoloji sayesinde kuduz aşılarının Pasteur'dan sonra daha da geliştiğini ve pek çok insana uygulandığını bilmekteyiz. Türkiye Cumhuriyeti'nin geliştirmiş olduğu ve sıklıkla kullandığı aşilar, Högyes, Semple, Kalmet şeklinde sıralanabilir. Bu aşilarla ilgili bilmemiz gereken şey nasıl hazırlandığı şeklindedir. Pasteur aşısı usulünden başka sıhhiye mecmualarında da görüldüğü gibi en çok Högyes aşısı usulü tatbik edilmektedir. Bunun yanı sıra 1930 yıllarda başlayan Semple aşısı da sıklıkla tercih edilen aşilar arasındadır. Kullanılan aşiların ve bunun yanında serumların uygulanması ile insanları tedavi etme olanakları arttırılmış ve ölüm oranları azaltılmıştır. 1933 yılından sonra ülkenin pek çok yerinde aşısı istasyonları kurulmuş ve insanların aşısı olma olanakları arttırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde de itlaf politikası ortadan kaldırılmamış hastalığın yayılımını azaltmak amacıyla uygulanmaya devam ettirilmiştir. İtlaf politikası kuduz hastalığı ile savaşmanın yollarından biri olsa da aşısı veya serum gibi insan hayatını kurtarmaya yönelik bir yöntem değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuduz hastalığıyla mücadele etme yolundaki önemli adım; aşısı, serum veya bilinçlendirilmiş bir halk en etkili yöntem olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde kuduz hastalığı ile uğraşmış pek çok doktor vardır fakat Zekai Muammer Tunçman, bu hastalıkla daha bilimsel ve daha özveri ile yaklaşmıştır. Onun sayesinde geliştirilmiş pek çok tedavi yöntemi de

uygulanmıştır. Tunçman, her ilgilendiği konu üzerinde uluslararası çeşitli konferanslar vermiş ve uluslararası saygınlık kazanmıştır. Bu sayede kuduz hastalığını daha evrensel bir şekilde ele almıştır. Çok fazla mecmua, bildiri ve kitap çıkaran Tunçman, araştırmacıların kuduz hastalığı üzerine bilgi sahibi olmasını kolaylaştırmıştır. Kuduz aşısının astıma iyi geldiği gerçeğini çalışmalarıyla beraber bilimsel bir nitelik kazandırmıştır. Son zamanlarda artmış olan yarasadan kuduz bulaşma olgusu, ülkemizde birkaç örnekle Tunçman'ın ilgisini çekse de Türkiye'de çok fazla bulunmamasından dolayı üstüne çok fazla çalışma gerçekleşmemiştir. Günümüzde kuduz hastalığına karşı yapılacak ilk şey aşının tatbik edilmesidir. Artık her hastane ve sağlık ocağında kuduz aşısına rahatça ulaşabilmekteyiz.

KAYNAKÇA

I.Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Y.MTV, 20/20

BOA, İ.DH, 1010/797397

BOA, DH. MKT, 1384/17; 1558/68; 1567/118; 2513/140; 210/61; 997/55; 1042/71;
2492/93; 2580/45; 2516/104; 211/12; 1450/77; 808/55; 144/23; 2841/422248/ 59;
1629/96; 2040/49; 1682/1; 1650/101; 2443/26; 1950/ 96; 308/29; 2223/102;

BOA. DH. EUM. KLU, 13/7; 12/24

BOA, HR. TH, 278/ 66

BOA, DH. EUM, SSM, 65/73

BOA, Y.A.HUS, 231/42

BOA, HR. TO, 339/ 72

BOA, ZB, 345/40; 393/77; 348/124; 378/50; 395/ 66; 40/50; 347/86; 101/27

BOA, DH. EUM, THR. 90/ 37

BOA, HR. TO, 540/ 65; 540/ 52

BOA, DH. EUM. LVZ, 30/101

BOA, DH. UMVM, 96/38

BOA, DH. MB. HPS, M. 2/35

BAO, DH, HUMVM, 142/79; 142/ 67

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.10/ 1.1.8/ 09.04.1925.

39.14.14/ 15-05-1928
1464.3.2/ 490. 1 / 1930
1464.3.2/ 490. 1 / 1930
178.227.1/ 30. 10/ 19. 07. 1940
186. 223. 3/ 30. 10/ 25. 11. 1941
139.995.11 / 30. 10/ 13.10.1923
1463.1.8 / 490. 1/ 03.04.1939
82.42 / HR. İM / M-01-09-1923.

II.Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri(TBMMZC)

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.1, Devre.2, İçtima.1, 08.09.1339.
T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.1, Devre.2, İçtima.1, 16.08.1339.
T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.1, Devre.1, İçtima.1, 09.05.1336.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 7, Devre. 1, İçtimai. 1, 01.01.1337.
T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. 18, Devre. 3, İçtima. 3, 10.04.1930.
T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. 6, Devre. 10, İçtima. 1, 13.04.1955.
“*Belediye Kanunu*”, Kanunlar Dergisi, C. 8, 10.04.1930.

Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri 1923- 1983 ve 1982 Yılı Çalışmaları, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1983.

“Kuduz Profilaksi Rehberi”, Ankara, 2019

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1927-1928, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul, 1927.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1926-1927, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul, 1927.

TBMM, Azayi Kiramına Mahsus Tercüme-i Hal Varakası

TBMM, Azayi Kiramına Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, Dönem 5, Toplantı 1.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c006/b063/tbmm100060630300.pdf>),

(Erişim Tarihi: 20.01.2021)

Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 29 Birinci Teşrin 1933.

Sürelı Yayınlar

Anadolu Gazetesi

Askeri Baytari Mecmuası

Akşam Postası

Akşam Gazetesi

Açık Söz Gazetesi,

Belediyeler Dergisi

Cumhuriyet Gazetesi

Dertli Gazetesi

Deli Orman

Eskişehir Gazetesi

Evening Star

Hastane

Hilal-ı Ahdar: Sıhhi ve İçtimai İçki Düşmanı

Haber Gazetesi

İçtihad (Idjtihad), Mecmuası

İzmir Postası

Köroğlu Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Resmi Gazete

Sıhhiye Mecmuası

Son Telgraf Gazetesi

Son Posta

The San Francisco Call

Yarım Ay

Yarın Gazetesi

III.Tetkik Eserler

Acıpayamlı, Orhan, “Türkiye Folklorunda Kuduz Hastalığı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Antropoloji Dergisi*, S 4, 1967, s. 89-96.

Arayıcı, Pelin Pelit, Acar, Tayfun, Karahan, Mesut, Mustafaeva, Zeynep, “Viral Hastalıklara Karşı Sentetik Peptid Aşılarının Geliştirilmesi İçin Yeni Bir Yaklaşım”, *Sigma J Eng, Nat Sci (7) 2*, 2016, s.193-204.

Arı, Azmi, *Kuduz Monografi*, Ankara, 1985.

Acar, H. Volkan, “Türk Halk Hekimliğinde Kuduz”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, s.71-80

_____, Anadolu Kaynaklı Türkçe Tıp Yazmalarına Göre Kuduzun Tanısı ve Tedavisi, s.105-128.

Asakir-i Şahane Hayvanın Emraz-ı Sariyesine Mahsus Tedabir-i Sıhhiye ve Vazife-i Baytariye Talimnamesi, İstanbul, H-1320/ 1902.

Akçiçek, Eren, “Seyyahların Gözüyle Eski İstanbul’da Sokak Köpeklerinin İsrımaları ve Kuduz Hastalığı” s. 85-103.

Akay, Tolga, “Osmanlı Devleti’nde Kuduz ve Kuduz Şüphesi Taşıyan Hayvanların İtlafi”, s. 255-247.

Amicis, Edmondo De, *İstanbul (1874)*, Çev: Beynun Akyavaş, TTK, Ankara, 1993.

Barlas, Uğuroğlu, , *Bergama Kozak Yaylası’nda Şifacılar- Şifalı Sular ve Geleneksel Halk Ebeliği*, 2018.

Beylik, Umut, Kayral, İbrahim Halil, Çıraklı, Ümit, “13.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türk Sağlık Sisteminin Gelişim Süreci Üzerine Bir Derleme” C.2, S 4, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2015, s.183-189.

Bozkurt, Nebi, Hıfzısıhha”, C 17, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1998, s.316-319.

- Bilal Ak, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Hizmetleri”, Türkler Ansiklopedisi, C. 17, s.725-759.
- Bulut, Fatma, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi ”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 2009, S. III, s.
- Cevdet, Abdullah, *İstanbul’da Köpekler*, Matbaay-i İctihad, 1909.
- Cumhuriyetin XV. Yılında Türkiye, *Atatürk Araştırma Merkezi*, C 6, Yayına Haz: İzzet Toprak, Cafer Güler, Murat Karataş, Güneş Şahin, Ankara, 2014.
- Çençen, Namık, Arslan, Aslı, “Modern Türkiye’de Sağlık (1923-2019)”, *Modern Türkiye Tarihi*, Ankara 2019, s.447-464.
- Çelik, Kemal, “Atatürk Dönemi C.H.P ve Hükümet Programlarında Sağlık”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920- 1938)*, Bildiriler, Editörler: Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, 6-9 Kasım, İzmir, 2007, s.287-305.
- Çelik, Hatice, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Sistemi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Temmuz, 2018.
- Çavuş, Remzi, II.Abdülhamid Döneminde Daülkelp (Köpek Hastalığı- Kuduz) Tedavihanesi, *Vakanivüs- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, 2017, s. 45-61.
- Doğan, Şaban, “XIV. ve XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri”, *Milli Folklor Dergisi*, C 12, S 89, 2011, s.120-132.
- Değer, Mebrure “Diyarbakır Yöresi Halk İlaçları ve Tedavi Yöntemleri”, *Tıp Tarihi Araştırmaları (3)*, İstanbul, 1989, s.12- 128.
- Devellioğlu, Ferit, *Lugat*, Ankara, 2015.
- Erdemir, Demirhan, Ayşegül, “Türk Tıp Tarihinde Kuduz Hastalığı ve Tedavisi Üzerine Yorumlamalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C 117, S 230, 2017, s.71-86.
- Elmacı, İrfan, Bilimsel ve Teknolojik Açıdan Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII.Yüzyıldan XIX.Yüzyıla Çiçek Aşısı ve Kuduz Aşısı, *Belleten*, C.79, S. 285, s.611-626.
- Gümüsoğlu, Firdevs, *Türkiye’nin Pasteur’u Dr. Zekai Muammer Tunçman*, İstanbul, 2001.

Gümüşcü, Osman, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 19, S 55, 2003, s.126-146.

Gürsoy, Gencay, “Sağlık”, *Türkiye Dönemi Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C 7, İletişim Yay. İstanbul, 1983.

Hot, İnci, *Sihhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Işık, Adem, “İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Geçiş”, *Mavi Atlas*, C 6, S 2, 2018, s.29- 74.

“I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır Sempozyumu”, Editör: Kenan Ziya Taş, Ahmet Kankal, Diyarbakır, 2004.

İzaledin, Kasım, *Rehber-i Zabitay-ı Sihhiye*, H-1330/1911-1912.

İnal, Buğra, *19. Yüzyıl’da Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu’da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat*, Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2018.

Kayam, Cevahir, “Hükümet Programları ve Bütçe Rakamları Işığında Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları”, s.87-101.

Karabulut, Umut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1928-1937)”, C 6, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, Denizli, 2007, s.151- 160.

Karcı, Erol, “II. Meşrutiyet Hükümetleri Döneminde Kuduz Hastalığı ile Mücadeleye Dair”, s.293-305.

Kumaş, Nursal, “Osmanlı Döneminde Daü’l Kelb Tedavihanesi Kuruluşu ve Faaliyetleri”, s.147-162.

Karayaman, Mehmet, *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık*, İzmir, 2008.

_____, “İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Tarafından Yayınlanan Sihhi Cidal- Sihhat Dergisi” s.157-186.

Yıldırım, Nuran, *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul, 2010.

_____, “Zoeros Paşa'nın Paris Dönüşü Takdim Ettiği Rapor”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları (1)*, İstanbul, 1995, s.91-98.

“Kuduzdan Korunma (Panel)”, Düzenleyen ve Yöneten: Semra Çalangu, Konuşmacılar: Kurtuluş Töreci, Yıldırım Aktuğlu, Arıkan Gürel, Nurten Oral, *Klimik Dergi S 1*, 1988, s.24-39.

Kağnıcı, Gökhan, “Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Metinlerde Kuduz”, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, Editörler: Çağrı Büke, Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek. Ankara, 2018, s.31-44.

Kahya, Esin, “Hipokrat”, C 18, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1998, s.119-121.

Karacaoğlu, Emre, “Kuduz Hastalığına Dair İlk Kitabımız: Kuduz İleti ve Tedavisi”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethcis*, C 23, S 3, 2015, s.73-85.

Macid, Osman, *Kuduz*, İstanbul, H-1327/1909-1910.

Macar, Oya Dağlar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, İstanbul, 2018.

Nesipoğlu, Gamze, “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”, C 21, S 1, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Ankara 2018, s.195-177.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuaları, hazırlayanlar: İbrahim Topçu, Ahmet Zeki İzgöer, S. 45, C. 5, İstanbul, 15 Mayıs 1925.

Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi- Sayı 210, Haz: Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, Ankara, 2004

Özgün, Cihan, “Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Bir İletle Yüzleşmek: Devletin Resmî Tutumu Bağlamında Daü'l-Kelb (Kuduz Hastalığı)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C 32, S 2, 2017, s.491-529.

Özkaya, Hilal, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, C 2, S 20, İstanbul, 2016, s.77-84.

Palavan, Haydar, *Kuduz Hastalığı Hakkında Önemli Bilgi ve Öğütler*, İstanbul, 1950.

Porter, Roy, *Kan Revan İçinde Tıbbın Kısa Tarihi*, Çev: Gürol Koca, Metis Bilim. İstanbul 2016.

Remzi, Hüseyin, *Kuduz İletisi ve Tedavisi*, H-1306/1888-1889.

Pinguet, Catherine, *İstanbul'un Köpekleri*, Çeviren: Saadet Özen, İstanbul, 2008.

Sarı, Nil Akdeniz, *İbn-i Sina Doğumunun Birinci Yılı Armağanı*, Derleyen: Aydın Sayılı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

_____, "Hekimbaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.161-164. 19928.

_____, Sarı, "Osmanlılar' da Cerrahlık Mesleği", C. 7, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 423-424, 1933.

Sever, Mustafa, "'Türk Halk İnançlarında ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Meyve'", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S 16, 2004, s.95-109.

Semiz, Esra, Muşmal, Hüseyin, "Osmanlı Devleti'nde Kuduz Hastalığı ve Tedavi Süreci: Konya Örneği", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S 20, 2018, s.235- 267.

Sarıyıldız, Gülten, "Osmanlılar da Hıfzıssıhha", C 17, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1998, 319-321.

Selçuk, Hava, "Osmanlı Döneminde Gazetelerin Halkı Bilinçlendirme Yönünde Yayınları", s.199-206.

Schick, İrvan Cemil, "İstanbul'da 1910 Yılında Gerçekleşen Büyük Köpek İtlafları: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası", *Toplumsal Tarih* 200, Ağustos 2010, s.22-33.

Sağlık Ansiklopedisi, "Kuduz", s.969-970.

Samastı, Mustafa, "Kuduz Aşılı", *Türkiye' de Kuduz Sorunu*, İstanbul, 1985, s.25-26.

Türkiye Büyük Millet Meclisi XV. Yıl Kitabı, İstanbul, 1938.

Şehsuvaroğlu, Bedi N, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, 1984.

Tekir, Süleyman, Erken Cu-mhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923- 1930)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-65, Mayıs, Erzurum, 2019, s.407-430.

Tunçman, Zekai Muammer, *Kuduz Hastalığı Hakkında Bilgiler*, İstanbul, 1973.

- _____, *Kuduz ve Kuduzun Çoğalma Sebepleri*, 1935.
- _____, *İstanbul Kuduz Müessesinin Kuruluşunun 70'inci Yıl Dönümü Münasebetiyle (1887-1957)*, 1957.
- _____, *İstanbul Kuduz Tedavi Müessesinin 28 Yıllık (1932-1959) Tedavi Neticeleri*, İstanbul, Barış Matbaası.
- _____, “Kuduz Virüsü Üzerinde Son Çalışmalar”, *Tıpta Yenilikler*, S 2, Mart, 1957.
- _____, *Kuduz Albümü ve Tedaviden Alınan Neticeler*, İstanbul, 1953.
- _____, *Türkiye’ de Yarasalar ve Yarasa Isırmalarıyla Kuduz Bulaşması*, İstanbul, 1967.
- Taşbaş, Erdal, “Osmanlı’da Kuduz Vakaları ve Tedavi Çalışmaları: Antalya Örneği”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 60, Erzurum, 2017, s.495-512.
- Temel, Mehmet, *Atatürk Döneminde Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul, 2008.
- Topuzlu, Cemil, *İstibdat- Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul, 1951.
- Uludağ, Osman Şevki, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- Unat, Ekrem Kadri, “Türk Mikrobiyoloji Tarihinde Önemli Bir Yıl: 1886” *Tıp Tarihi Araştırmaları* (3), İstanbul, 1989, s.34-36.
- _____, “Son Yüzyılda Kuduz Bilgisindeki Başlıca İlerlemelerinin Tarihçesi”, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, s.17-21.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğunda Mikrobiyoloji Tarihi Üzerine Bir Deneme”, *Derleme Yazılar*, 1970, s.159-175.
- _____, “Son Yüz Yılda Kuduz Bilgisinde Başlıca İlerlemeler”, *Türkiye’de Kuduz Sorunu, İstanbul Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Derneği*, Yay No:1, İstanbul, 1985.

Uyaniker, Ahmet, “II. Abdülhamid Döneminde Açılan Sağlık Kurumu Kuduz Tedavihanesi (Daülkelb Ameliyathanesi)”, *Asia Minor Studies*, S 12, C 6, 2018, s.190-200.

Üresin, Mazhar, *Kuduz Hastalığı, Nasıl Bulaşır? Nasıl Anlaşılır? Nasıl Korunulur?*, Ankara, 1948.

Ülman, Yeşim Işıl, *Galatasaray Tıbbiyesi: Tıbbiye 'de Modernleşmenin Başlangıcı*, İstanbul 2017.

Yıldırım, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C 5, İletişim Yay. İstanbul, 1985.

Yasa, İbrahim, Türkiye’de Halk Sağlık Folkloru ve Bazı Meseleleri, C 17, S 3, *Ankara Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi*, 1962, s.251- 351.

Yücel, Fatih Ali, “Beyin Kesitlerinde Negri Korpüskülü Boyanması ve Sitomegalik Inclusion Cisimciklerine Benzerliği”, *Rabies Dergisi*, Ocak, Vol.III, No. 1 İstanbul, 1964, s.21-28.

İnternet Kaynakları

Rabies”, *World Health Organization*, (<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/rabies#:~:text=Initial%20symptoms%20of%20rabies%20include,brain%20and%20spinal%20cord%20develops.>),

(Erişim Tarihi. 09.04.2021)

(<https://saglik.sozlugu.org/matrix/>),

(Erişim Tarihi: 16.04.2021)

(<https://saglik.sozlugu.org/virion/>),

(Erişim Tarihi: 16.04.2021)

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1593&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>

(Erişim Tarihi: 03.05.2021)

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2219.pdf>

(Erişim Tarihi: 08.05.2021.)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601219.pdf

(Erişim Tarihi: 09.05.2021.)

EKLER

EK 1: Akşam gazetesine ait bir haber 22 Haziran 1937, İlk kuduz müessesesi olan Çapa Da'ül Kelb Tedavihanesidir.

Pasteur Enstitüsü ellinci yıldönümünü kutladı

İnsanlığa çok büyük hizmetler eden bu müessese nasıl kuruldu

hur Bonmarçe mağazalarının n
sidir. Bu kadınla kocası, seyya
cılık ile işe başlamışlar, sonra B
çe mağazalarını kurmuşlardır. I
oenap kadın ile kocası, çocukl
madığı cihetle, yanlarında çalış
mur ve müstahdemleri, bu bfiy
ğazaların kârlarına iştirak et
lerdir. Bir gün Pasteur madam
cicaut'ya enstitünün kurulması
dımını rica etmek için bizzat,
gitmişler. Uşak, madamın yanın
rek:

— Madam, Pasteur namında
sizinle görüşmek istiyorum... diye
vermiş.

Madam Boucicaut düşünceye
miş ve sormuş:

— Pasteur, bu da kim? Sakır
ağasını bulan Pasteur olmasın?

— Evet madam, tâ kendisi!

— Derhal içeriye alınız.

EK 2: Pasteur'un aşı keşfini kutlanmasının 50. yıldönümüne özel bölüm, Akşam gazetesi, 2 Aralık 1938.

EK 3: Zekai Muammer Tunçman ile yapılan bir görüşmenin gazeteye yansımı. Tan gazetesi 2 Haziran 1937.

KUDUZ KÖPEK ISIRIKLARI (Les morsures de Chiens)

Şekil 53 — Ayşe - Adapazarı. Babasını kuduz köpek ısırınca hemen trene atlayıp tedaviye gelmiş ve kızını unutmuş, aradan bir müddet geçtikten sonra kızını da aynı köpeğin ısırıldığını hatırlayarak tedavinin sonlarına doğru haber vermiş, Ayşe hemen telgrafla çağırılarak tedaviye alınmış, fakat gebe olduğundan birkaç gün sonra Müessesede bir çocuk doğurmuştur, sıhhati iyidir.

Şekil 54 — Gülizar - Çankırı, Köpek ısırığı alt dudaklarını köpek koparmış tedaviden evvel,

Şekil 55 — Gülizar - Çankırı, tedaviden sonra.

EK 4: Zekai Muammer Tunçman'nın Kuduz Albümü ve Yapılan Tedaviden Alınan Neticeler adlı kaynağında gösterilmiş olan kuduz köpek saldırısına uğramış hastalar.

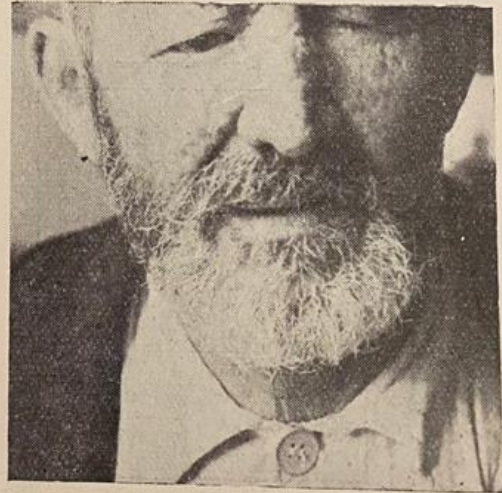
Şekil 21 — Ünyeden 11 kişilik Kuduz Kurt ısırıkları, bunların içinden en küçüğü tedavi esnasında kudurmuş, diğer 10 tanesi tedavi ile kurtulmuşlardır, aradan yıllar geçmiş, 8 sene sonra babalarından aldığım bir mektupta hepsinin sıhhat ve afiyette olduklarını bildirmiştir.

Şekil 22 — Hasan Çocuk - kuduz kurt ısırığı

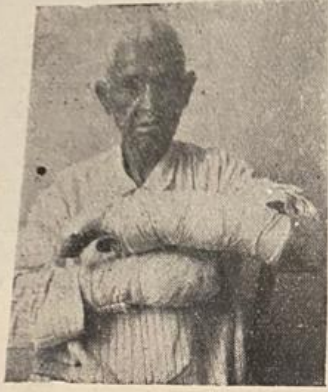
Şekil 23 — Ahmet Çocuk - kuduz kurt ısırığı

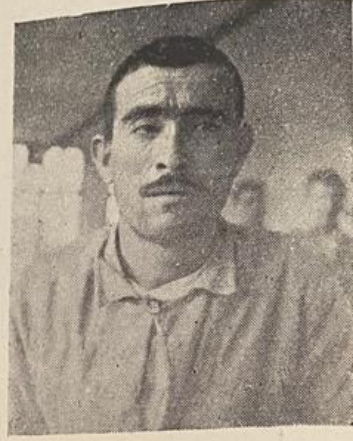
Şekil 24 — Ömer Kaygısız - Bursa Çakal ısırığı

EK 5: Tunçman'ın Kuduz Albümü ve Yapılan Tedaviden Alınan Neticeler adlı kaynağında gösterilmiş olan kuduz kurt saldırısına uğramış hastalar.

KUDURAN İNSANLAR (Les hommes enragés)

Şekil 121 — Şaban — Bolu Demircilerköyü - Sırtlan ısırığı 58 tane yarası vardı, tedavinin 13. üçüncü günü kudurdu (1935) te "Türk Tıp Cemiyyesinde tebliğ" edilmiştir.

Şekil 122 — Muharrem Bolu Demircilerköyü, sırtlan ısırığı, Şabanla beraber ısırılmış, tedaviden 4 gün sonra kudurdu (Ranförs virüs)

Şekil 123 - 124 — Ahmet - Silivri, Kuduz (1942)

EK 6: Tunçman'nın Kuduz Albümü ve Yapılan Tedaviden Alınan Neticeler adlı kaynağında gösterilmiş olan kuduran hastalar.

Şekil 60 - — Adile Filiz - Balıkesir Kuduz olduğu tesbit edilen köpek tarafından ısırılmış ve yaralarının çok ve ağır olmasından Müesseseye gönderilmiş, kuvvetli tedaviye alınmış, fakat yaralarının büyüklüğü ve bilek kemiğinin kırık olduğu anlaşılınca Beyoğlu ilk yardım hastanesine yatırılmış, oradan birkaç gün sonra hastanemize iade edilmiş, geldiği gün Tetanoz belirtileri tesbit edilerek yüksek doz Tetanoz Serumu tatbikatına başlanmış-sada, hastanın çok zayıf ve uzviyetinin müdafaasız oluşundan kurtulamamıştır, yapılan otopside Negri bulunamadığı gibi hayvan deneyleri de kuduz bakımından menfi netice vermekle, klinik bulgulara Laboratuvar araştırmaları da

eklenerek bu vakanın Tetanozdan öldüğü kanaatine varılmıştır. Bu hasta köpeğin hücumuna uğradığı zaman yere yuvarlanmış, alt alta, üst üste olarak yerlere yuvarlanmış ve azgın hayvan kemiğini kırıncaya ve bayıltıncaya kadar zavallıyı hırpalamış, Balıkesir hastanesinde yaraların bu derinliğine bakılarak Profilaktik doz Tetanoz Serumu da yapıldığı hasta tezkeresinde kayıtlı idi, buna rağmen hastalığın akibetinden kurtulamamıştır. (1953)

Şekil 61 — Adile Filizin kırık eli

EK 7: Tunçman'nın Kuduz Albümü ve Yapılan Tedaviden Alınan Neticeler adlı kaynağında gösterilmiş olan Adile Filiz adlı hastanın kuduz köpek tarafından saldırıya uğramasını gösteren resim.

Kedi kuduz mu?

Bartın 1 — Bir kaç gün önce, dört yaşında bir erkek çocuğun elini, kuduz olduğundan şüphe edilen bir kedi ısırmıştır. Hayvan öldürülmüş ve ölüsü, çocukla birlikte İstanbul kuduz müessesesine gönderilmiştir.

EK:8 Akşam gazetesi, 03.01.1935 yılına ait sayfa 6 da çıkan bir haber.

Acaba kuduz mu?

Hasköyde arabacılar sokağında, İsaık adlı birine aid hususî köpek o civarda bulunan Salamon adındaki çocuğu ısırıştır.

Kuduz olduğundan şüphe edilen köpek yakalanarak müşahade altına alınmıştır.

EK:9 Akşam Gazetesi, 16.01.1935.

Kuduz tedavi müessesesine							
Ekmek	12,000 — 14,000	9	94,50	5/7/935 S. 15	Açık		
Et dağlıç	1,000 — 6,000	50					
Kuzu eti	1,000 — 5,000	50	262,50	5/7/935 S. 15	Açık		
Sade yağı	700 — 1,000	85	63,75	8/7/935 S. 15	Açık		
Makarna	1,400 — 1,600	25	30	15/7/935 S. 15	Açık		
Şehriye	200 — 300	25	5,63	15/7/935 S. 15	Açık		
Pirinç	1,400 — 1,800	24	32,40	17/7/935 S. 15	Açık		
Kuru fasulya	500 — 700	16	8,40	17/7/935 S. 15	Açık		
Arpa	14,000 — 18,000	4,5	60,75	24/7/935 S. 15	Açık		
Odun	100 — 250	250	28,12	26/7/935 S. 15	Açık		
Kok kömürü	70 — 80	1750	105	26/7/935 S. 15	Açık		

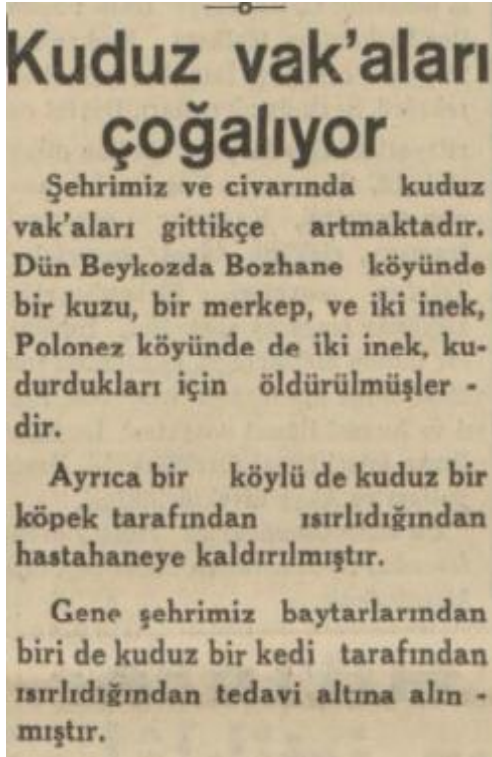
EK10: Akşam Gazetesi, 21.06.1935 yılında İstanbul Sıhhi Müesseseler Attırma Eksiltme Komisyonundaki ürünler.

Kuduz Hastalığı
 İstanbul, 28 (özel) — Kuduz hastalığı mütchassisı doktor Zekâl, kuduz için bir senelik muafiyet temin edecek olan bir aşı keşfetmiştir.

EK11: Anadolu Gazetesi, 29 Mart 1936 yılındaki aşıyla ilgili haber.

Kuduzu tedavi ettiğini söyleyen hilebaz!
 Adapazarından bildirildiğine göre Beylikkışla köyünde bir kuduz köpek tarafından ısırılan üç kadını Solaklar köyünden bir adamın dil altlarını kesmek suretiyle tedaviye yeltendiği haber alınmış ve darhal tahkikata başlanmıştır.

EK:12 Haber Gazetesi 2 Ağustos 1935 yılında çıkan bir haber.

EK13: 31.05.1935 tarihli Haber gazetesinde bir haberde kuduz vakaları gittikçe çoğalmakta olduğu bildirilmektedir.

EK14: Haber Gazetesi, 12.08.1935 tarihinde çıkan habere göre, sokakların kirlenmesinin sonucunda çıkabilecek kuduz hastalığının tedirginliği belirtilmiştir.

Kuduz müessesesi müdürlüğü

Diyaribekir Kuduz müessesesi müdürü Zekâi bey İstanbul Kuduz müessesesi müdürlüğüne tayin edilmiş ve şehrimize gelmiştir.

Avrupada tahsilini ikmal ve ihtisasını tevsi eden Zekâi bey şimdiye kadar Diyaribekir Kuduz müessesesi müdürlüğünde bulunmuş ve yeni tesis edilen bu sıhhat yurdunun mükemmel bir hale ifragına muvaffak olmuştur.

Zekâi beyin buradaki vazifesinde de muvaffak olmasını temenni ederiz.

İstanbul Kuduz müessesesi müdürü Eşref bey de Diyaribe kire tayin edilmiştir.

EK:15 Milliyet Gazetesi 27 Haziran 1932 tarihli Kuduz Tedavi Müessesesi müdürlerinin tayin haberleri.

İtlâf edilen köpekler

Son günlerde şehir dahilinde sokak köpeklerinin arttığı, adetlerinin 4 bine baliğ olduğu söylenmektedir. Bu münasebetle kuduz vak'alarının da çoğaldığı iddia edilmektedir. Bu hususta Belediye reis muavini Hâmit B. şu izahatı vermektedir:

— Son zamanlarda kulaktan kulağa İstanbulda köpeklerin arttığı, adetlerinin 4 bine baliğ olduğu söyleniyor. Hangi erbabı aklın bunu böyle birer birer sayıp teabüt ettiğini bilemezsek de tesadüf edilen köpekler itlâf edilmektedir.

Şehirde dolaştığı görülen köpeklerin adedi çok cüzidir. Şehirde köpekler itlâf edilip sokaklar boşaldıkça civar köylerden peyderpey gelmektedirler. Bunlar da bittabi takip ve imha ediliyor."

EK:16 Milliyet Gazetesi'nde yer alan 05.07.1932'de artan köpeklerle ilgili haber.